

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«ПРИКАРПАТСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ВАСИЛЯ СТЕФАНІКА»**

На правах рукопису

МАСЛІЙ ОЛЬГА ДАНКІВНА

УДК 271 : 94 (477.83/.86) «1946 / 1989»

**ЖІНОЧІ ЧЕРНЕЧІ СПІЛЬНОТИ УГКЦ У ГАЛИЧИНІ
(1946 – 1989 рр.)**

Спеціальність 07.00.01 – історія України

Дисертація
на здобуття наукового ступеня
кандидата історичних наук

Науковий керівник
Райківський Ігор Ярославович
доктор історичних наук, професор

Івано-Франківськ – 2016

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ.....	2
ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ 1. Історіографія, джерела та методологія дослідження.....	8
1.1 Стан наукової розробки.....	8
1.2 Джерельна база.....	25
1.3 Методологія наукової роботи.....	37
РОЗДІЛ 2. УГКЦ і жіноче чернецтво Галичини в умовах сталінських репресій, друга половина 1940-х рр.....	47
2.1 Історичні передумови та ліквідація УГКЦ на Львівському псевдособорі 1946 р.....	47
2.2 Політика держави щодо жіночого чернецтва.....	60
РОЗДІЛ 3. Жіночі чернечі спільноти у 1953 р. – першій половині 1980-х рр.....	89
3.1 Переслідування монахинь радянською владою.....	89
3.2 Цивільна праця черниць.....	113
3.3 Монаша формація в підпіллі: особливості функціонування і релігійної діяльності.....	128
РОЗДІЛ 4. Монаші спільноти в умовах демократизації суспільного життя Галичини в другій половині 1980-х – на початку 1990-х рр.....	147
4.1 Роль жіночого чернецтва в боротьбі за легалізацію УГКЦ.....	147
4.2 Активізація монашого життя та перехід його до легального існування.....	160
ВИСНОВКИ.....	174
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	180
ДОДАТКИ.....	219

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

1. АСС-ПСМБ – Архів сестер Служебниць Провінції Співстраждання Матері Божої.
2. ГАСС – Генеральний архів сестер Служебниць.
3. ЗСМ – Згромадження сестер Мироносиць.
4. ЗСМСВ – Згромадження сестер Милосердя святого Вінкентія.
5. ЗСНСМФ – Згромадження сестер Непорочного серця Марії Фатімської.
6. ЗСПЄ – Згромадження сестер Пресвятої Євхаристії.
7. ЗСПР – Згромадження сестер Пресвятої Родини.
8. ЗССЙ – Згромадження сестер священномученика Йосафата.
9. ЗССЙОПДМ (Згромадження сестер св. Йосифа-ОПДМ) – Згромадження сестер святого Йосифа Обручника Пречистої Діви Марії.
10. ЗССНДМ – Згромадження сестер Служебниць Непорочної Діви Марії.
11. ІІЦ – Інститут історії Церкви (Українського католицького університету в м. Львові).
12. КДБ – Комітет державної безпеки.
13. КП(б)У – Комуністична партія (більшовиків) України.
14. МВС – Міністерство внутрішніх справ.
15. НКВС – Народний комісаріат внутрішніх справ.
16. НКДБ – Народний комісаріат державної безпеки.
17. РНК – Рада Народних Комісарів.
18. РПЦ – Російська православна церква.
19. УГКЦ (ГКЦ, УКЦ) – Українська греко-католицька церква.
20. УКУ – Український католицький університет, м. Львів.
21. УНКВС – Управління Народного комісаріату внутрішніх справ.
22. УНКДБ – Управління Народного комісаріату державної безпеки.
23. УРСР – Українська Радянська Соціалістична Республіка.
24. ЦК – Центральний комітет.
25. ЧСВВ – Чин святого Василя Великого.

ВСТУП

Актуальність теми. Вагомий внесок у розвиток національного руху і духовно-культурне життя українців зробило греко-католицьке монашество. Однак під владою радянського партійно-тоталітарного режиму в ХХ ст. чернецтву УГКЦ довелося пережити період заборон і тотального переслідування. У сучасних умовах в Україні, коли відбувається активне відродження християнських цінностей, здатних утвердити загальнолюдські демократичні свободи, історичне минуле монашества є свідченням вірності моральним ідеалам, духовності в житті українського народу. У зв'язку з цим зростає суспільно-політична актуальність вивчення особливостей історичного розвитку жіночих чернечих спільнот, зокрема в Галичині, що в «катакомбних» умовах прислужилися справі допомоги ближнім, зростання моральності в суспільстві, відновлення Церкви.

Незважаючи на наявність наукових праць з вивчення історії українського чернецтва, питання ліквідації монастирів, їх функціонування в нелегальних умовах в Українській РСР, внесок монахинь у процес легалізації УГКЦ до сьогодні комплексно не досліджено. Наукове осмислення розвитку жіночих чернечих спільнот у період нелегального існування доповнить також загальну історію УГКЦ. Отже, висвітлення історичного розвитку жіночих чернечих спільнот на території Галичини другої половини ХХ ст., особливостей укладу монастирів, їх діяльності в умовах переслідування та жорсткого контролю, взаємовідносини із владою є актуальною науковою проблемою.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація виконана в рамках загальної наукової теми: «Історія Галичини нового і новітнього часу, історичне краєзнавство, музеєзнавство» (номер державної реєстрації – 0115U001560) кафедри історії України ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника».

Мета дослідження полягає у всебічному й різноплановому вивченні жіночих чернечих спільнот УГКЦ у Галичині в 1946–1989 рр. Реалізація поставленої мети передбачає виконання наступних **завдань**:

- проаналізувати стан наукової розробки і джерельну основу роботи;

- розкрити суть політики радянського режиму в релігійному питанні і причини репресивних заходів влади щодо УГКЦ і монашества;
- дослідити вплив радянських партійно-каральних органів влади на функціонування нелегальних чернечих спільнот;
- висвітлити внутрішню структуру монастирів, особливості монашої формації та правил поведінки у період нелегального існування;
- з'ясувати вплив чернецтва в боротьбі за легалізацію УГКЦ і принципи монашого життя в умовах переходу до легального існування в кінці 1980-х – на початку 1990-х рр.

Об'єктом дослідження є жіночі чернечі спільноти УГКЦ у Галичині.

Предмет дослідження – зміст і напрямки діяльності греко-католицьких монахинь в умовах офіційної заборони УГКЦ в радянській Україні, особливості побутового, структурного устрою чернечих спільнот у «катакомбний» період існування Церкви.

Хронологічні рамки роботи охоплюють 1946–1989 рр. Нижня межа дослідження пов'язана з проведенням Львівського псевдособору 8–10 березня 1946 р., що насильно «возз'єднав» УГКЦ з РПЦ; верхньою межею є 28 листопада 1989 р., коли греко-католикам було надано дозвіл реєструвати свої церковні громади в УРСР, що стало початком легалізації Церкви та відродження чернечого життя. У деяких випадках автор виходить за визначені хронологічні рамки з метою з'ясування історичних передумов заборони УГКЦ радянською владою та процесу повернення монашим спільнотам своїх будівель і відновлення організаційної структури чернецтва на початку 1990-х рр.

Географічні межі роботи становлять територію історичної Галичини, де були поширені чернечі спільноти УГКЦ в адміністративно-територіальних кордонах Івано-Франківської, Львівської і Тернопільської областей (без її північної смуги – Кременецького, Шумського, Лановецького та північної частини Збараського районів, які є частиною історичної Волині, на якій у досліджуваний період не існувало жіночих чернечих спільнот УГКЦ) Української РСР.

Методологічною основою дисертації слугували принципи наукової об'єктивності, історизму, сходження від абстрактного до конкретного, термінологічний, системний, когнітивний. У роботі використовувалися методи актуалізації, історіографічного аналізу і синтезу, проблемно-хронологічний, біографічний, аналітичний, діахронний, герменевтичний, статистичний.

Наукова новизна одержаних результатів дослідження полягає в тому, що в роботі *вперше*:

- проаналізовано процес ліквідації усіх греко-католицьких монастирів та ув'язнення монахинь на території Галичини у складі УРСР;
- відтворено цілісну картину функціонування монастирів у «катакомбний» період;
- досліджено внесок черниць у процес легалізації УГКЦ;

удосконалено:

- статистику щодо кількості арештованих черниць УГКЦ у 1945–1950 рр. на основі співставлення джерельних матеріалів;
- свідчення щодо умов існування жіночих греко-католицьких монастирів з урахуванням спогадів очевидців у радянський період;

отримали подальший розвиток:

- спростування твердження радянської історіографії про добровільний і закономірний характер «возз'єднання» УГКЦ з РПЦ;
- осмислення історичного розвитку чернечих спільнот як складових інституцій УГКЦ.

Запропоноване дисертаційне дослідження є спробою по-новому розглянути актуальну наукову проблему, доповнити наявні знання з історії УГКЦ.

Практичне значення отриманих результатів полягає в тому, що матеріали дисертації можуть бути використані у: науково-дослідницькій (при підготовці фундаментальних праць з історії України та релігійно-церковної історії), навчальній (для підготовки монографічних видань, праць, підручників, науково-методичних посібників з історії української Церкви), громадській (для організації діяльності волонтерських товариств), державній (для розробки

сучасної моделі взаємовідносин держави і Церкви на основі конструктивного співробітництва) роботі.

Апробація результатів дослідження. Основні положення дисертаційного дослідження виносилися на обговорення низки наукових конференцій: «Шлях до свободи» з нагоди 25-ліття легалізації Української греко-католицької церкви» (м. Львів, 2014 р.); «Єпископ Миколай Чарнецький в релігійно-церковному і громадсько-культурному житті України» до 130-річчя з дня народження» (м. Івано-Франківськ, 2014 р.); «Івано-Франківська митрополія в історичному розвитку та організаційній структурі УГКЦ» (м. Івано-Франківськ, 2015 р.); «Митрополит Андрей Шептицький в релігійно-церковному і громадсько-культурному житті України до 150-річчя від дня народження» (м. Івано-Франківськ, 2015 р.); XXVI міжнародної наукової конференції «Історія релігій в Україні» (м. Львів, 2016 р.); «Львівський псевдособор 1946 р. у процесі ліквідації Греко-Католицької Церкви радянським режимом (до 70-х роковин)» (м. Івано-Франківськ, 2016 р.); щорічних звітно-наукових конференціях викладачів і аспірантів ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника».

Публікації. Результати дослідження висвітлені в 10 наукових публікаціях, з яких 6 – у фахових виданнях (2 – у виданнях України, включених до міжнародних наукометричних баз).

Структура роботи. Дисертація складається з переліку умовних скорочень, вступу, чотирьох розділів, які містять десять підрозділів, висновків, списку використаних джерел (390 позицій) та десяти додатків. Загальний обсяг роботи становить 238 сторінок (основний текст – 179 сторінок).

РОЗДІЛ 1. ІСТОРІОГРАФІЯ, ДЖЕРЕЛА ТА МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1 Стан наукової розробки

Історіографію досліджуваної проблеми можна умовно поділити на дві групи: комплексні праці з історії УГКЦ та література, що безпосередньо висвітлює історичний розвиток жіночих чернечих спільнот. Керуючись проблемно-хронологічним підходом до вивчення історії УГКЦ та чернечих спільнот досліджуваного періоду, слід виокремити кілька періодів у розвитку історичної науки: радянська історична література, праці зарубіжних і діаспорних істориків та сучасна українська історіографія.

Радянська історична думка характеризувалася заідеологізованим вузькокласовим підходом для написання праць з історії Церкви. В умовах панування партійно-класової ідеології марксизму-ленінізму та наукового атеїзму історики критично писали про історичний розвиток УГКЦ та окремих її інституцій. Достовірні факти часто трактувалися в тодішній історіографії викривлено, з використанням певних ідеологічних штампів, що в кінцевому результаті приводило до необ'єктивних узагальнень. Автори традиційно виправдовували репресії радянської влади щодо духовенства і віруючих, базуючись на псевдонаукових твердженнях.

Навіть у період хрущовської «відлиги», що характеризувався послабленням партійно-тоталітарного тиску на науку, відповідно до усталених тверджень панівної теорії «наукового атеїзму», дослідники далі обґрунтовували «зрадницьку» сутність уніатства, антирадянську і антинародну діяльність УГКЦ у роки Другої світової війни. Як правило, шаблонними були звинувачення греко-католицьких ієрархів у зраді інтересів народу та колабораціонізмі. Серед тогочасних дослідників можна виділити праці В.Осечинського [321], К.Дмитрука [267; 268], С.Даниленка [264], П.Петлякова [327] та ін.

Характерними є назви праць радянського періоду, що призначалися для широкого загалу: «Уніатська церква – ворог українського народу» [338], «Уніаство – запеклий ворог української культури» [303], «Уніатська церква – ідейний ворог трудящих» [327] і т. п. Усі вони представляли УГКЦ як «буржуазно-національного ворога», що нібито був своєрідним «опіумом» для народу. Радянська історіографія другої половини 1960–1980-х рр. повторювала ідеологічні штампи про співпрацю УГКЦ з нацистами та підтримку нею буржуазних націоналістів. Вона полемізувала із закордонними дослідниками церковної історії, підбираючи аргументацію на закиди щодо переслідування віруючих у СРСР та порушення прав громадян. Радянські історики (О.Огнева, О.Уткін [320, 362], І.Батюк [230] та ін.) намагалися на підставі нормативних актів і Конституцій СРСР та УРСР довести широкі права релігійних громад та громадян у Радянському Союзі.

Спільною ознакою праць радянської доби було те, що їх автори закріплювали у свідомості негативне ставлення до діяльності Церкви. Історики досліджуваного періоду критично оцінювали церковно-історичну спадщину, ігнорували національно-культурні ініціативи і соціальну політику УГКЦ. Характерною ознакою досліджень радянських істориків було утвердження в суспільній свідомості войовничого атеїзму, ігнорування християнської моралі й релігійних традицій греко-католиків. Усе ж доробок радянських істориків у вивченні церковного життя не можна повністю ігнорувати. Зокрема, праці дослідників того часу дають підстави з'ясувати причини й умови створення в історичній науці і публіцистичних працях стійкого негативного образу УГКЦ.

В умовах, коли в УРСР опозиційна точка зору не могла бути представлена, опонентом офіційної радянської історіографії виступили українські наукові центри за кордоном. Вони намагалися донести світовому співтовариству правду про ставлення влади до забороненої Церкви в Україні, збираючи документи і свідчення церковних діячів та віруючих, що опинилися в еміграції. У цьому контексті праці, написані українськими дослідниками за кордоном (о. А.Великий ЧСВВ, о. А.Пекар ЧСВВ, о. А.Сапеляк, о. С.Мудрий ЧСВВ, о. Ю.Федорів та ін.),

значною мірою протиставлялися історіографії радянського періоду. У цих дослідженнях висвітлювалася не тільки державна політика в УРСР щодо монастирів, але й їх внутрішній устрій, окремі напрямки діяльності. Однак на науковій цінності робіт діаспорних істориків сильно позначився брак доступу до першоджерел в Україні. Водночас історичні розвідки вчених з української діаспори насичені численними матеріалами з архівів Ватикану, зате важливі джерела українських архівів, як правило, залишалися для них недосяжними.

Отець А.Великий ЧСВВ у своєму багатотомному виданні «З літопису християнської України» [248] подав історичний розвиток чернецтва на теренах України. Особливий наголос він зробив на відновлення і заснування численних монаших спільнот у першій половині ХХ ст. за сприянням митрополита А.Шептицького. В іншій праці «Історія Сестер Служебниць (1892–1967)» [247] автор на основі архівних документів спільноти сестер Служебниць висвітлив історичний розвиток чернечого згромадження УГКЦ, значну увагу приділив опису закриття чернечих обителей радянською владою, долі ув'язнених і засланих монахинь у таборах покарання, становищу черниць у перші роки нелегального існування [247, с. 434–438].

Вагомими є наукові здобутки о. А.Пекара ЧСВВ. У монографії «Ісповідники віри нашої сучасності: причинок до мартиролога Української Католицької Церкви під совітами» [326] автор описав перший прихід радянської влади в Західну Україну в 1939–1941 рр., подав короткий аналіз діяльності митрополита А.Шептицького і його заходи щодо християнського екуменізму. Висвітлюючи відновлення радянського партійно-тоталітарного режиму в середині 1940-х рр., він розкрив процес ліквідації УГКЦ. Праця містить також свідчення осіб, що опинилися в еміграції після того, як вони відбули терміни ув'язнення в таборах Сибіру разом з українськими черницями. З огляду на конспірацію не були згадані ані імена, ані прізвища представників монашества. Значна частина даної праці присвячена висвітленню побуту українських черниць у «большевицьких концтаборах» [326, с. 121–145].

Про витоки двох чернечих спільнот у Галичині – Згромадження сестер Службниць НДМ та Згромадження сестер св. Йосифа-Обручника ПДМ – подав матеріал о. А.Сапеляк [350]. Потрібно виокремити також узагальнюючі монографії о. С.Мудрого ЧСВВ [318] та о. Ю.Федоріва [363], які висвітлюють розвиток Церкви на українських землях від перших століть після народження Христа до середини XX ст. Особливу увагу діаспорні історики відводили діяльності Чину святого Василія Великого та загальній історії УГКЦ.

Сферою активного наукового зацікавлення істориків української діаспори був період перебування на митрополичому престолі А.Шептицького. Зокрема, дослідники висвітлювали вплив діяльності митрополита на історичний розвиток УГКЦ та наслідки його реформ на майбутній розвиток Церкви. Зокрема, вивченню життя і діяльності митрополита А.Шептицького присвятили свої праці В.Ленчик [305] та К.Королевський [302].

На особливу увагу заслуговує робота діаспорного науковця Б.Боцюрківа «Українська Греко-Католицька Церква і Радянська держава (1939–1950)» [241]. Дослідження було присвячене встановленню обставин офіційної ліквідації УГКЦ радянською владою шляхом насильницького «возз'єднання» Церкви з РПЦ, закриття монастирів і чернечих згромаджень, руйнування структур греко-католиків на території сучасної Польщі і Словаччини. У монографії використано раніше заборонені документальні матеріали, доступ до яких став можливим з розпадом Радянського Союзу, що дало можливість представити досліджувану проблематику без викривлень, притаманних радянській історіографії.

Спільним проектом української діаспори з дослідження історії Церкви став науковий конгрес, приурочений 1000-літтю Хрещення Руси-України. Для участі в його роботі було залучено представників європейської діаспори, США та Канади. Зокрема, були оприлюднені дослідження З.Соколюка «Церква і держава в СРСР», з особливим акцентом на висвітлення державно-церковних взаємовідносин в УРСР [277]. Також з науковими розвідками щодо питань церковної історії на конгресі виступили: о. І.Патрило, с. С.Сеник, о. І.Хома, М.Антонович, Я.Білінський та ін.

Загалом у працях діаспорних істориків свідчення про жіночі згромадження УГКЦ були вкрай фрагментарні, обмежувалися описом закриття монастирів. Окремі історичні розвідки містять цінну інформацію про життя черниць у тюрмах і таборах. Однак наукові роботи дослідників в українській діаспорі, як правило, не описували існування чернечих спільнот у нелегальних умовах, з огляду на брак інформації, що практично була вкрай обмеженою через «залізний кордон» між СРСР і країнами Європи, та конспірацію, якої вимагали тодішні обставини.

Серед праць зарубіжних дослідників вагомий внесок у дослідження чернечих спільнот напередодні Другої світової війни в Галичині містила робота польського автора М.Пронського «Жіночі монастирі в Польщі». Автор на середину 30-х рр. XX ст. упорядкував статистику щодо жіночих монастирів Римона Галичини у першій половині XX ст., описав кількість черниць і монастирів [373].

Здобутком зарубіжної історіографії є монографія італійського дослідника Д.Маттеї «Україна – земля мучеників» [315]. У науковому дослідженні було описано переслідування християн у СРСР протягом другої половини XX ст. Серед опрацьованих біографій мучеників подано життя двох черниць Згромадження сестер св. Йосифа-ОПДМ – с. Олімпії Біди та с. Лаврентії Гарасимів, які померли на заслання в далекому Сибіру. Монографія, написана на основі насамперед опрацьованих архівних матеріалів і спогадів очевидців подій, розкрила другий прихід радянських військ на Західну Україну наприкінці Другої світової війни, переслідування та ув'язнення монахинь.

До праць із загальної історії УГКЦ та розвитку чернецтва в «катакомбний» період належать роботи сучасних дослідників. Історики в умовах незалежної України завдяки оприлюдненню численних архівних документів з історії Церкви, які раніше зберігалися в спецфондах і були недоступними для широкого вивчення, отримали можливість висвітлити заборонені донедавна теми.

Роль УГКЦ у національному відродженні українського народу в Галичині в XIX ст., розвиток національно-визвольного руху під проводом греко-католицького духовенства розкриває у своїх працях О.Турій [359]. Вплив

священнослужителів на формування національної ідентичності українців та участь священників у національному русі висвітлює Я.Грицак [261]. Історію Греко-католицької церкви періоду Другої Речі Посполитої розкриває І.Пилипів у монографії «Греко-католицька церква в суспільно-політичному житті Східної Галичини (1918–1939 рр.)» [330]. Зокрема, він подав чимало цінного фактичного й аналітичного матеріалу щодо загальної історії ГКЦ, розкрив політику Церкви у сфері освіти й опікунської діяльності, добродійні заходи на ниві соціального захисту українського населення тощо [329]. У статтях І.Пилипіва проаналізовано зміст конкордату між Ватиканом і урядом Другої Речі Посполитої, загальне становище віруючих згідно умов цього документу та ін. [331].

Науковим дослідженням державно-церковних взаємовідносин в УРСР займалися І.Андрухів, О.Лисенко, В.Марчук, В.Пашенко, Я.Стоцький, Н.Шліхта та ін. Так, у монографії В.Марчука «Церква, духовність, нація» проаналізовано діяльність УГКЦ та її роль у національно-культурному і духовному житті, процесі формування національної самосвідомості та морально-етичних цінностей українського народу протягом усього ХХ ст. [313]. В іншій монографії «Українська Греко-Католицька Церква. Історичний нарис», аналізуючи процеси в середовищі греко-католицького духовенства в 1946–1953 рр., дослідник наголошує на провідній ролі підпільної УГКЦ у збереженні національної ідентичності та ментальних особливостей західноукраїнського суспільства [312].

Вдалою спробою проаналізувати суть політики правлячої КПРС і радянської держави щодо репресованої Церкви, зокрема в ході розгортання атеїстичної пропаганди, насадження радянської обрядовості як засобу протидії релігійним традиціям у регіоні, була релігієзнавча праця професора В.Пашенка «Греко-католики в Україні (від 40-х рр. ХХ століття до наших днів)» [325]. Автор детально показав безуспішні спроби уповноважених Ради у справах релігії в УРСР нейтралізувати «екстремістські дії уніатського духовенства» та «релігійних фанатиків» у підпільних «домашніх» церквах і монастирях, біля «святих місць» (с. Зарваниця Тереховлянського району Тернопільської області, с. Грушів Дрогобицького району Львівської області та ін.) і навіть духовних семінаріях

РПЦ. Дослідник описав участь органів держбезпеки в проникненні в лоно «неканонічної церкви» дезінформаторів для її розгрому, підризу довіри суспільства до Католицької Церкви за кордоном. Цілком обґрунтованим був авторський висновок про те, що тоталітарна держава не могла забезпечити громадянам демократичні права і свободи, не вміла і навіть не бажала врегульовувати конфліктні ситуації, що виникали в питаннях віри, роблячи ставку на силове розв'язання проблеми.

Сучасний київський дослідник О.Лисенко вперше у вітчизняній історіографії узагальнив проблему стосунків між церковними і державними структурами в УРСР після визволення її території від гітлерівців у роки Другої світової війни [307]. Дослідник на новому археографічному матеріалі аргументовано доводить, що процес ліквідації УГКЦ шляхом злиття її з РПЦ був організований не знизу, а згори державними органами влади, останні нерідко здійснювали свої задуми «руками» РПЦ та її ієрархів.

Опираючись на широку джерельну базу, івано-франківський історик Церкви І.Андрухів поетапно проаналізував процес ліквідації радянською владою УГКЦ на Станіславщині [222; 223; 225]. Документальні свідчення про закриття монастирів і репресії радянської влади стосовно монахинь він наводить у колективній монографії разом з о. П.Кам'янським «Суспільно-політичні та релігійні процеси на Станіславщині в кінці 30-х – 50-х роках XX ст.» [226]. Автори з'ясували сплановані акції закриття чернечих обителів, етапи виселення монахинь та цілковиту ліквідацію монастирів на території Станіславщини. У монографії «Релігійне життя на Прикарпатті: 1944–1990 роки. Історико-правовий аналіз» І.Андрухів на основі аналізу фондів Державного архіву Івано-Франківської області розкрив дії партійних комітетів, уповноваженого Ради в справах релігії області щодо нелегальної діяльності греко-католицьких священників, монахинь та вірних протягом усього періоду переслідування УГКЦ [224].

Проблему ліквідації УГКЦ, підпільне служіння греко-католицького духовенства, чернецтва і мирян на території Тернопільської області розкрив

дослідник церковної історії Я.Стоцький у монографії «Українська Греко-Католицька Церква і релігійне становище Тернопільщини (1946–1989)» [356]. Автор розкрив переслідування УГКЦ радянською партійно-тоталітарною системою, причому базовими для дослідження стали фонди Державного архіву Тернопільської області, а також архівні усні джерела, опубліковані видання – спогади та ін.

Загалом у сучасній історіографії домінуючим є вивчення відносин державних і церковних інституцій в Українській РСР, зокрема процесів, пов'язаних з організацією та проведенням Львівського псевдособору 1946 р., ролі в ньому окремих представників УГКЦ і подальших масових репресій, що здійснювалися під приводом так званого «навернення до православ'я». Крім того, в науковій літературі періоду політичної незалежності України висвітлюється екуменічна й соціальна сфери діяльності греко-католицького духовенства, спрямованої на цілісне існування УГКЦ як структури, що перебувала в нелегальному становищі.

Тематиці псевдособору 1946 р. свої наукові дослідження присвятила Н.Концур-Карабінович, яка на основі фахового опрацювання першоджерел розглядала особливості насильницької ліквідації УГКЦ в Галичині та Закарпатті [296; 297]. Автор проаналізувала насильницький характер і штучність розриву унії та процесу «возз'єднання» з РПЦ, репресивні механізми впливу держави на ієрархів, зокрема митрополита А.Шептицького та Й.Сліпого, священників і віруючих УГКЦ. Н.Концур-Карабінович науково обґрунтувала жертвну готовність греко-католицького духовенства відстояти свою віру всупереч офіційній політиці радянської влади.

Тематиці стосунків «держава – церква» в радянський період присвятила свою монографію «Церква тих, хто вижив. Радянська Україна, середина 1940-х – початок 1970-х рр.» сучасна дослідниця Н.Шліхта [370], у якій розкриваються державно-церковні взаємини і життя Церкви під комуністичним режимом.

Наприкінці 1990-х рр. з'явилися наукові дослідження, що якісно відрізняються від попередніх, оскільки їх автори намагалися цілісно і комплексно,

на основі недоступних раніше першоджерел, вивчити проблему функціонування УГКЦ у «катакомбний» період. До таких праць, зокрема, належить монографія «Репресована Церква. Літопис Голготи України» [344], в якій залучено документальні свідчення, що висвітлюють політику радянської влади щодо Церкви. До перших спроб об'єктивного аналізу історичного розвитку УГКЦ належить монографія «Історія Української Церкви» о. К.Панаса [323]. У короткому історичному нарисі автор розкрив процес становлення Церкви від найдавніших часів до початку 1990-х рр.

Грунтовним науковим дослідженням українського католицизму є монографія івано-франківського дослідника С.Кияка «Ідентичність українського католицизму: генезис, проблеми, перспективи». Автор аргументував феномен українського католицизму як невід'ємного, типово національного чинника українського релігійного процесу, торкнувся становища Української католицької Церкви в контексті політичних трансформацій середини і другої половини ХХ ст. [299].

Окремі аспекти порушеної проблеми висвітлювалися в узагальнюючих працях сучасних українських дослідників з новітньої історії України ХХ ст. На тлі історичного розвитку вчені висвітлили політичне, соціально-економічне і культурне життя в радянській Україні, що дозволяє краще зрозуміти відношення держави до Церкви [321]. У 13-му томі серії видання «Україна крізь віки», присвяченому аналізу історичних подій 1946–1980 рр. [228], дослідники В.Баран і В.Даниленко розкривають духовне життя українського суспільства в окреслений період.

Загалом за останні 25 років (після 1991 р.) в історичних дослідженнях з церковної тематики спостерігається поступовий перехід до більш вузьких тем та перетворення їх у самостійні об'єкти вивчення. Особливе місце для пропонованого дослідження посідає література, що безпосередньо стосується історії окремих чинів і згромаджень УГКЦ. Дослідження окремих чернечих спільнот дозволяє виявити особливості формування та історичного розвитку монастирів, динаміку кількісного та якісного поширення монашества, специфіку

їх функціонування в нелегальних умовах й особливості відновлення чернечого життя з початком легалізації УГКЦ.

Серед сучасних істориків монаший Чин святого Василя Великого, його чоловічу «гілку», внесок у релігійне, культурне та політичне життя українського народу досліджував П.Шкрабюк [368, 369]. Авторами наукових досліджень з історичного розвитку окремих чернечих спільнот часто є представники самих цих спільнот. Цінність таких розвідок полягає в тому, що вони містять внутрішні джерела чинів і згромаджень – хроніки, листи, спогади, які є недоступними для широкого загалу. Так, фундаментальною працею з історії Чину святого Василя Великого є історична розвідка с. С.Сало ЧСВВ «Провінція Пресвятої Тройці сестер Чину святого Василя Великого. Нариси з історії» [349]. Дослідження висвітлює становлення і розвиток монастирів сестер Василянок у міжвоєнний період та їх закриття в умовах репресій УГКЦ, ув'язнення і заслання сестер у радянські тюрми й табори, життя та служіння в підпіллі. Історична розвідка про ЧСВВ цінна тим, що авторка сама пережила часи підпілля і переслідування, багато подій описує як безпосередній очевидець і член спільноти.

Важливими для дослідження виявилися публікації сучасних науковців про історичний розвиток окремих монастирів та біографії черниць. Івано-Франківський дослідник Б.Савчук видав монографію «Твердиня віри. Історія Станіславського (Івано-Франківського) монастиря сестер Василянок» [348]. Автор зосередив значну увагу на історії монастирської обителі в період підпільної діяльності УГКЦ, долі черниць-Василянок та їх педагогічній діяльності. Науковець використав спогади і листування монахинь, на основі першоджерел подав інформацію про відродження івано-франківського монастиря в 1990-х рр.

Сестри Василянки розпочали беатифікаційний процес (беатифікація – акт зарахування тієї або іншої особи до лику блаженних – *О. М.*) деяких членів своєї спільноти. З цієї нагоди розпочався вихід публікацій із серії наукових досліджень «Покликані до святості», в рамках якої на основі неопублікованих архівних документів надруковано матеріали про життя матері (мати – форма звертання до настоятельки в деяких чернечих спільнотах, далі – *м.*) М.Полянської ЧСВВ –

ігумені Василіянських монастирів у с. Словіті Золочівського району Львівської області, с. Журавному Жидачівського району Львівської області та с. Підмихайлівцях Рогатинського району Івано-Франківської області. Монографія М.Зозулі «Моніка Полянська – відповідь на поклик» [282] та У.Стеців-Тимчук «Свічка в руках Христових» [354] висвітлюють життя черниці М.Полянської, яка постраждала від комуністичних переслідувань і загинула в таборі «Дубравлаг» як мучениця за віру.

Історичний розвиток спільноти сестер Служебниць, окрім згаданої праці діаспорного історика о. А.Великого ЧСВВ, висвітлює сучасна дослідниця О.Кіс у монографії «Слугині Світла» [300]. В основу свого дослідження вона поклала життєписи десяти монахинь ЗСНДМ (с. Порфирії Грень, с. Маркії Башинської, с. Модести Фірманюк, с. Мирони Шклянки, с. Володимири Панчишин та ін.), які особисто зібрала і впорядкувала.

Окремі видання в умовах незалежної України були присвячені спільноті сестер Милосердя св. Вінкентія. Першою працею з історії цього згромадження було дослідження с. Є.Побуринної ЗСМСВ «Приховані перлини» [333]. Автор публікації на основі спогадів черниць та доступних джерел подає історичний розвиток спільноти сестер Милосердя з 1926 до 1995 рр. Сестра Єремія висвітлює життя черниць у нелегальних умовах як очевидець подій.

У цьому контексті варто відзначити наукові розвідки з історії чернечих спільнот: сестер священномученика Йосафата [332] і сестер Мироносиць [314]. Автори досліджень відповідно с. А.Заведюк і с. А.Маслій на тлі історичного розвитку своїх спільнот висвітлювали процес закриття монастирів, життя черниць у нелегальних умовах, процес легалізації УГКЦ, відновлення монашого життя з настанням свободи віросповідання тощо.

Увагу сучасних науковців привертала також спільнота сестер Студиток. Про черниць цієї спільноти окрему історичну розвідку подала сестра Х.Гнатів «Монахині Святопокровського монастиря – у совєтських тюрмах та на засланнях» [256]. Зокрема, автор подала статистичну інформацію про ув'язнених сестер Студиток, термін і місце їхнього покарання тощо. Історії сестер Студиток

торкається сучасний науковець В.В'ятрович у своєму науково-популярному виданні «Україна. Історія з грифом «секретно» [253]. Книга написана на основі аналізу кримінальних справ, що збереглися в архіві Служби безпеки України і були розсекречені в 2008–2010 рр. Висвітлюючи на основі повідомлень репресивних органів історичне минуле УСРР–УРСР у 1918–1991 рр., автор дає можливість ознайомитися з оперативними методами, які використовувала радянська влада для упокорення опозиції. На основі розсекречених архівів дослідник аналізує кримінальну справу довголітньої ігумені сестер Студиток м. Й.Вітер.

Історію чернечого життя висвітлюють праці сучасного дослідника з Тернопільщини Б.Головина [257; 258; 259]. В історичній розвідці «Христові обручниці» [260] він подає біографічні дані греко-католицьких черниць, що проживали на території Тернопільської області в другій половині ХХ ст. і належали до різних монаших спільнот (Василіянки, Служебниці, Студитки). Автор описує процес закриття монастирів, долю ув'язнених черниць, подає біографічні дані найбільш активних черниць у період переслідування.

Важливу групу в історичній літературі становлять праці, безпосередньо присвячені блаженним, яких Папа Римський Іван Павло II беатифікував у 2001 р. Біографічні дані блаженних сестер Олімпії та Лаврентії Згромадження сестер св. Йосифа-ОПДМ подає монографія О.Жаровської «Випробувані, як золото в горнилі» [273]. В основу своєї праці автор поставила вітчизняні архівні матеріали, спогади очевидців про мученицьке життя блаженних монахинь в умовах партійно-тоталітарного режиму в Україні.

У сучасній історіографії досліджуваного питання викликає особливий інтерес збірник з церковної історії «Ковчег», який видає (з 1993 р.) Інститут історії Церкви Українського католицького університету в м. Львові. Релігійна і церковна проблематика в житті західноукраїнського суспільства, участь УГКЦ у суспільно-політичних процесах у Галичині ХІХ–ХХ ст., стан чернечих спільнот – від ліквідації монастирів до відновлення легального існування – знайшли відображення у статтях О.Турія та Я.Глистяка, опублікованих у збірнику [255].

Увагу сучасних науковців привертає вихід УГКЦ з підпілля в останні роки існування радянської влади і становлення Церкви в умовах незалежної України. Зокрема, цій проблематиці присвятили історичні розвідки дослідники церковної історії, що висвітлюють різні аспекти в діяльності УГКЦ. Активний учасник національно-визвольного руху в ХХ ст. І.Гель у монографії «Виклик системі. Український визвольний рух у другій половині ХХ століття» [254] подає історичні передумови становлення як політичної, так і релігійної свободи в Україні, наводить невідомі факти про рух опору та боротьбу з ним репресивної системи, невідомі біографії учасників національного руху.

Становище УГКЦ у контексті державно-церковних відносин в Україні в кінці 1980-х – на початку 1990-х рр. висвітлює у своїх наукових розвідках церковний історик Т.Бублик [243]. Увагу дослідника привертають події легалізації УГКЦ у 1989 р., внесок греко-католицького духовенства та мирян у питання забезпечення свободи віросповідання в СРСР. Заслугує на увагу стаття С.Кобути [301] про перебіг політичної боротьби за демократизацію суспільного життя на Прикарпатті в 1988–1991 рр. У ній розглянуто проблематику піднесення руху за легалізацію УГКЦ, утворення громадських організацій, розгортання «мітингової демократії» в досліджуваний період.

Полею апробації наукових ідей, нових методологічних підходів, дослідницького інструментарію стали конференції та круглі столи. Вагомий внесок у дослідження історії релігій та чернечого життя було зроблено на таких наукових конференціях у м. Львові: «Преображення у Господі» [341; 342], проведених для монашества УГКЦ 21–26 липня 2003 р.; «Правда визволить» [339], приурочених 25-літтю легалізації УГКЦ, що відбулася 6 листопада 2014 р.; на круглому столі «Катакомбна Церква», присвяченому 20-й річниці виходу УГКЦ з підпілля (Львів, 13 травня 2009 р.) [293]. Науковці на тлі загальної історії Церкви торкалися історичного розвитку чернечих спільнот у період тотального переслідування. У названих збірниках матеріалів конференцій були надруковані наукові розвідки членів чернечих спільнот із залученням внутрішніх архівних джерел монастирів. В історії деяких монаших спільнот – сестер Непорочного

Серця Марії та сестер Пресвятої Євхаристії – матеріали проведених конференцій на сьогодні є єдиним опублікованим джерелом історичного розвитку їхніх згромаджень.

Вагомі наукові дослідження про становище Церкви в умовах тоталітарного комуністичного режиму проводить Інститут історії Церкви при Українському католицькому університеті у м. Львові. На основі спогадів очевидців та активних учасників підпілля, документів державних архівів, фотографій з приватних збірок дослідники історії Церкви опублікували в 2014 р. книжку «До світла Воскресіння крізь терни катакомб. Підпільна діяльність та легалізація Української Греко-Католицької Церкви» [271]. Дослідження відображає, в основному, три важливі етапи в історії УГКЦ в середині і другій половині ХХ ст.: насильницьку ліквідацію Церкви, «катакомбний» період існування в підпіллі та процес легалізації в 1989 р.

Інтенсивність наукових та науково-популярних розвідок щодо греко-католицького чернечого життя значно зросла на початку ХХІ ст. Свідченням цього є численні публікації публіцистичного характеру в періодичній пресі: Н.Вірченко [250], В.Іванюти [283], А.Івашків [284], З.Курдини [304], Н.Поліщук [335] та деяких ін. Популярними в періодиці надалі залишаються біографічні теми. Автори названих публікацій, спілкуючись з монахинями, які пережили роки переслідування, описують їх релігійну та громадську діяльність у «катакомбний» період. Джерельну базу таких досліджень становлять також свідчення очевидців про життя черниць у радянській Україні.

Загальні відомості про жіночі згромадження УГКЦ можна почерпнути з літератури узагальнюючого, науково-довідкового характеру. Зокрема, праця «Монастирі Української Греко-Католицької Церкви» [317], що була видана Патріаршою комісією УГКЦ у справах монашества в 2006 р., містить перелік усіх чинів і згромаджень, що діють у межах України, зокрема в Галичині. Автори подали короткі історичні відомості про історію заснування та поширення чернечих спільнот, дані про монастирі та кількість монахів і монахинь, а також інформацію про місце розташування відновлених чернечих обителей.

Важливим довідковим діаспорним джерелом з історичного розвитку спільноти сестер Василянок і Служебниць є каталоги, видані у м. Римі в 1983 р., 1995 р. і 2001 р. [376; 377; 378]. Видання містять статистичну інформацію про українські провінції названих чернечих спільнот. Не менш важливим довідковим виданням є «Каталог монашества УГКЦ в Україні», виданий Патріаршою комісією УГКЦ в справах монашества в 2013 р. [375]. Каталог містить аналіз греко-католицького чернечого життя в Україні через подання статистичних даних. Зокрема, на основі конкретних фактичних матеріалів простежується динаміка щодо кількості покликань до монашого життя в період урядового переслідування УГКЦ у радянській Україні та на сучасному етапі розвитку греко-католицького чернецтва.

На сьогодні захищено низку дисертаційних досліджень, присвячених історії УГКЦ досліджуваного періоду. Зокрема, Н.Концур-Карабінович дослідила Львівський псевдособор 1946 р. у контексті антиунійної політики радянського тоталітарного режиму [386]. І.Андрухів проаналізував політику радянської влади у сфері релігії та конфесійне життя на Прикарпатті в 1940–1980-х рр. [381]. Опір греко-католицького духовенства Львівської архієпархії в умовах переслідування радянською владою в 1944–1950 рр. висвітлила С.Гуркіна [384]. Водночас Н.Сердюк охарактеризувала репресії радянських органів державної безпеки щодо УГКЦ в 1944–1949 рр. [389]. УГКЦ в контексті державно-церковних відносин в Україні впродовж 1985–1991 рр. дослідив Т.Бублик [382]. Дисертаційне дослідження І.Стасюк розкриває історичний розвиток жіночих чернечих спільнот на території Станиславівської єпархії наприкінці XIX – у першій половині XX ст. [390].

Цінною розвідкою молодой дослідниці є дипломна праця с. А.Заброцької ЗССНДМ «Українська Провінція Состраждання Матері Божої ССНДМ в умовах тоталітарних режимів 1939–1989 рр.», що зберігається в бібліотеці Українського католицького університету у Львові [385]. На основі архівних матеріалів, спогадів співсестер, каталогів, кореспонденції сестра Анастасія проаналізувала стан Української провінції Співстраждання Матері Божої в 1939–1989 рр. Дослідниця

розкрила процес ліквідації монаших спільнот, виживання сестер у підпіллі, організації харитативної та апостольської діяльності греко-католиків у складних умовах радянського партійно-тоталітарного життя.

Історичний розвиток ЗСМСВ досліджували в магістерських працях с. К.Могила «Згромадження сестер милосердя св. Вінкентія в період 1939–1963» [388] та с. Н.Вус «Історія східної вітки згромадження сестер милосердя св. Вінкентія у Львівській митрополії 1926–2000 роки» [383]. Автори розкрили історичні умови виникнення згромадження та його поширення на території Галичини, життя черниць у період урядового переслідування УГКЦ і відродження спільноти в 1990-х рр. Монахині, маючи доступ до архіву згромадження у Львові, використали у своїх дослідженнях також хроніку Станиславівського монастиря, листування засновників із першими настоятельками, юридичні документи, що стосувалися землі та будівлі чернечої обителі тощо.

Таким чином, огляд радянської, сучасної української, діаспорної та зарубіжної історіографії підтверджує наявність серед дослідників, особливо в період політичної незалежності України, значного інтересу до історії УГКЦ. Однак, наукові розвідки різних авторів з методологічного боку суттєво відрізняються між собою. Радянська історіографія під тиском атеїстичної компартійної, марксистсько-ленінської ідеології викривлено та сфальсифіковано подавала історичний розвиток УГКЦ з негативного боку. Водночас діаспорні історики намагалися протиставити свої дослідження вузькокласовій, заідеологізованій методології радянських авторів, опираючись на доступні за кордоном джерела, зокрема спростовували сфальсифіковані факти про нібито добровільний характер Львівського псевдособору 1946 р., «зрадницьку» політику Церкви, антинародну діяльність греко-католицького духовенства і т. п. Дослідження радянських і діаспорних істориків доповнюють праці деяких зарубіжних дослідників, яких цікавили передусім питання історії УГКЦ та становища греко-католиків у радянській Україні.

Пріоритетним завданням сучасних українських науковців (після 1991 р.) залишається спростування радянських ідеологічних догм щодо українських греко-

католиків, дослідження, з урахуванням здобутків діаспорних і зарубіжних істориків, широкого кола тем на основі ґрунтовного опрацювання недоступних раніше архівних першоджерел. Зокрема, серед найбільш актуальних дослідницьких проблем на сучасному етапі є питання ліквідації УГКЦ на Львівському псевдособорі 1946 р., доля «не возз'єданого» греко-католицького духовенства, релігійно-державні відносини в УРСР, становище духовенства та віруючих у Галичині після заборони УГКЦ та ін. Значний інтерес дослідників викликають також історичні процеси, пов'язані з легалізацією Церкви в 1989 р., передумови встановлення свободи віросповідання та їх наслідки для церковного життя з проголошенням державної незалежності України.

Незважаючи на наявні наукові праці і публікації науково-популярного характеру з історії УГКЦ, малодослідженими до сьогодні залишаються питання про внесок чернецтва в історичний розвиток Церкви в «катакомбний» період. У сучасній науковій літературі опубліковано низку праць про закриття чернечих обителів, долю черниць у засланні, їхнє життя в умовах постійного контролю державних органів тощо. Науковим здобутком у розкритті досліджуваної проблематики є дослідження представників чернецтва, що, опираючись на внутрішні джерела монаших спільнот, розкривають становище того чи іншого монастиря і монахинь. Водночас бракує комплексного аналізу чернечого життя в нелегальних умовах, із залученням як документів кожної спільноти, так і зовнішніх розпоряджень радянської влади щодо монастирів. Поза увагою дослідників перебуває спосіб функціонування чернечих спільнот у заборонений період, прийняття нових членів, релігійна діяльність серед мирян, допомога священикам та єпископам. Малодослідженими залишаються також питання ролі черниць у справі легалізації УГКЦ наприкінці 1980-х рр.

1.2 Джерельна база

Для всебічного висвітлення теми дисертаційного дослідження проаналізовано первинні джерельні матеріали, які умовно поділені на такі групи: 1) неопубліковані архівні документи; 2) збірники опублікованих документів і матеріалів; 3) мемуари; 4) матеріали тогочасних періодичних видань.

Основу неопублікованих архівних джерел становлять документи і матеріали фондів Центрального державного архіву громадських об'єднань України (ЦДАГО України), Державного архіву Івано-Франківської (Держархіву Івано-Франківської області), Державного архіву Львівської (Держархіву Львівської області), Державного архіву Тернопільської (Держархіву Тернопільської області) областей, Галузевого архіву Служби безпеки України у м. Києві, Галузевого архіву Служби безпеки України в м. Івано-Франківську, Архіву головного управління Національної поліції у Львівській області, Архіву Інституту історії Церкви Українського католицького університету у м. Львові, Генерального архіву сестер Служебниць Непорочної Діви Марії у м. Римі, Архіву сестер Служебниць Непорочної Діви Марії Провінції Співстраждання Матері Божої в Україні (м. Львів), Архіву сестер Чину святого Василя Великого Провінції Пресвятої Тройці у м. Львові та власного приватного архіву. Головна увага дослідниці була зосереджена на документах, які безпосередньо відображають чернече життя в досліджуваний період.

Важливими для нашого дослідження стали матеріали ЦДАГО України. У фонді 1 «Центральний комітет Комуністичної партії України. Документи загального відділу ЦК Компартії України (секретна частина)» зібрано значний пласт документації щодо діяльності державних органів влади в релігійній сфері. Зокрема, серед матеріалів фонду міститься інформація про ліквідацію жіночого монастиря у с. Гошів Долинського району Станіславської області (спр. 10) [1]. Архівні справи подають вказівки вищих органів влади щодо остаточної ліквідації монастирів «колишньої уніатської церкви», що діяли до 1950 р.: сестер Студиток, Василянок, Служебниць і Милосердя св. Вінкентія (спр. 12) [2]. Доповідні

записки, інформації уповноваженого Ради у справах релігійних культів при Раді Міністрів СРСР по Українській РСР відображають сплановане, поетапне закриття чернечих обителей.

У даному фонді міститься інформація, яку фіксували представники КДБ та обкомів Комуністичної партії щодо діяльності нелегальних монастирів з 1950 р. до 1987 р.: ієрархічну структуру чернечих спільнот (спр. 5778) [3], повідомлення про кількість монахинь, що проживали на території західних областей України (спр. 4927) [5], про зв'язки різних чернечих спільнот із закордонними осідками (спр. 3143) [9] та про «основні напрямки закордонної католицької і уніатської радіопропаганди» (спр. 3330) [10]. Доповідні записки мають важливе значення для висвітлення політики державної влади щодо чернечих спільнот у контексті антирелігійної пропаганди. Серед архівних справ фонду міститься також інформація про початки легалізації УГКЦ у другій половині 1980-х рр., заходи РПЦ щодо відзначення 40-річчя Львівського псевдособору та святкування 1000-ліття введення християнства на Русі (спр. 2980) [8].

Отже, в архівних справах фонду 1 ЦДАГО України знаходиться інформація, що була зосереджена в секретаріаті ЦК КПУ. Тут містяться вказівки вищих органів влади щодо УГКЦ, доповідні записки обласних уповноважених Ради в справах релігійних культів про діяльність представників забороненої Церкви на території західних областей УРСР. Опрацьовані матеріали в ЦДАГО України дали змогу висвітлити загальну картину антирелігійної політики радянської держави щодо Церкви.

Джерельна база державних архівів Івано-Франківської, Львівської та Тернопільської областей містить інформацію регіонального характеру, що зазначена в окремих справах фондів під грифом «Цілком таємно» і свідчить про важливість релігійного питання в радянській партійно-тоталітарній системі. Так, у матеріалах Держархіву Івано-Франківської області містяться документи органів державної влади та місцевого самоврядування, які безпосередньо стосуються релігійних питань і віддзеркалюють розвиток ситуації в регіоні під кутом зору державно-церковних взаємин. Справи фондів Р-388 «Уповноважений Ради в

справах релігійних культів при РМ СРСР по Станіславській (Івано-Франківській) області, 1944–1989 рр.» та Р-389 «Уповноважений Ради у справах Російської православної церкви РМ СРСР по Станіславській (Івано-Франківській) області» містять інформацію щодо політики радянської влади у сфері релігійного та конфесійного життя на Прикарпатті.

Перший фонд (Р-388) у Держархіві Івано-Франківської області вміщує звіти і статистичні зведення, таблиці про наявність релігійних громад, кількість товариств, діючих храмів з 1944 до 1989 рр. (дані систематизовані по районах і містах області). В архівному фонді містяться матеріали, що були вилучені органами державної влади у представників чернечих спільнот протягом 1945–1950 рр. Зокрема, тут зосереджені дані про черниць (вік, освіта, служіння в чернечій спільноті) згромадження св. Вінкентія в м. Станіславі, сучасному Івано-Франківську (спр. 6) [12], згромадження сестер Служебниць у м. Коломия (спр. 12) та в с. Микуличин Яремчанського району [13], а також про інші монастирі Греко-католицької та Римо-католицької Церкви Станіславської області (нині – Івано-Франківської) (спр. 31) [15].

Матеріали фонду Р-388 містять постанови державної влади щодо використання монастирських приміщень жіночого монастиря в с. Підмихайлівці (спр. 76) [16] та с. Гошів Долинського району (спр. 77) [17] після ліквідації УГКЦ. Протягом 1978–1987 рр. уповноважений в справах релігії по Івано-Франківській області щорічно подавав звіти до вищих органів влади про діяльність «уніатів, покутників, колишніх монахів і монахинь». Звіти відображають статистичні дані про черниць, які проживали на території області, та про дотримання ними законодавства «про культи» [18; 19; 20; 21; 22; 23; 24; 25; 26; 27; 28]. Дані про чернечу спільноту сестер Василянок містить спр. 10 фонду Р-389, в якому описана діяльність монастиря св. Йосафата в с. Войнилів Войнилівського району Станіславської (Івано-Франківської) області [29].

Важливими для дослідження були кримінальні справи фонду Р-2157 «Репресовані та реабілітовані» черниць М.Ісопенко (спр. 4302), І.Козуб (спр. 10041) та М.Полянської (спр. 14533), передані за часів незалежності України

Службою безпеки України в Івано-Франківській області у фонди Держархіву Івано-Франківської області [30; 31; 32]. Справи містять детальну інформацію про греко-католицьких черниць, причини їхнього ув'язнення, перебіг слідства, вирок та дані про місце, де засуджені відбували покарання.

Значну частину інформації регіонального характеру для дослідження було отримано з Держархіву Львівської області з фонду Р-1332 «Уповноважений Ради у справах релігії при РМ СРСР по Львівській області». Третя і четверта справи названого фонду відображають процес підготовки та проведення місцевими партійними і радянськими органами влади Львівського псевдособору в березні 1946 р. [33; 34]. Інформативно насиченими є документи, що висвітлюють процес закриття греко-католицьких чоловічих і жіночих монастирів на теренах західних областей до початку 1950-х рр. [37]. У справах 229, 240, 252, 262, 264, 273, 432 міститься інформація про «процеси і явища, що проходять у релігійних громадах», зокрема висвітлено нелегальну діяльність греко-католицького духовенства [39; 40; 41; 42; 43; 44; 48]. Уповноважений Ради в справах релігій Львівської області інформував вище партійне керівництво про діяльність «уніатів» та «насельників бувших монастирів» на території області у формі звітів, аналітичних довідок і заяв. Наявні документи свідчать про контроль органів влади за діяльністю підпільного духовенства нелегальної УГКЦ.

Для всебічного дослідження в дисертації використано джерельні матеріали Держархіву Тернопільської області. Архівні справи фондів Р-3239 («Уповноважений Ради в справах Російської православної церкви при РМ СРСР по Тернопільській області 1945–1965 р.»), Р-3241 («Уповноважений Ради в справах релігійних культів у Тернопільській області») та П-1 («Партійного архіву Тернопільського обкому Компартії України») дали можливість на основі щоквартальних і щорічних звітів у 1945–1989 рр. уповноваженого Ради в справах релігійних культів та уповноваженого Ради в справах Російської православної церкви при РМ СРСР по Тернопільській області (з 1965 р. – об'єднані в Раду в справах релігій) дослідити духовне служіння підпільної УГКЦ і діяльність

чернечих спільнот на території області, з'ясувати особливості атеїстичної пропаганди в радянській Україні.

В архівних справах фонду Р-3239 Держархіву Тернопільської області подано загальні відомості про монастирі в 1946 р. (спр. 3) та їхню діяльність (спр. 37) на території області [50; 51]. Звіти уповноваженого Ради в справах релігії містяться у фонді Р-3241, де у справах 49, 87, 99 подана загальна інформація про релігійну ситуацію на території області [52; 53; 54]. Важливим для дослідження був також джерельний матеріал із фонду П-1 названого архіву, в якому знаходимо вказівки органів державної і партійної влади щодо дотримання представниками нелегальних релігійних громад в УРСР «законодавства про культи» (спр. 3932) [55].

У цілому документи державних архівів Івано-Франківської, Львівської і Тернопільської областей сприяли поглибленому висвітленню діяльності як уповноважених у справах релігії, так і життєдіяльності релігійних спільнот досліджуваного періоду. Неопубліковані архівні матеріали дали можливість висвітлити вплив державних органів влади в боротьбі з нелегальною діяльністю УГКЦ та християнською релігією загалом. Серед матеріалів названих архівів містяться документи, в яких зафіксовано інформацію про кількість греко-католицьких жіночих черниць на теренах досліджуваних областей, що дозволило здійснити порівняльний аналіз щодо статистичних даних монашества в радянський період.

Жорсткий контроль Комітету державної безпеки в СРСР за діяльністю нелегальної УГКЦ розкриває Галузевий державний архів Служби безпеки України в м. Києві. Зокрема, з фонду 65 «Груповая агентурна розробка» довідуємося про різноманітні способи контролю та переслідування діячів Церкви. Справа 9113 «Рифи» містить надзвичайно цінну інформацію про механізм «розробки» агентами КДБ нелегальних єпископів, священників, черниць і мирян [56]. Архівні документи дають уявлення про те, що силові структури з успіхом використовували специфічні методи отримання інформації про діяльність забороненої УГКЦ у радянській Україні.

Інформацію про ув'язнених черниць та виселених на спецпоселення після слідства доповнюють кримінальні справи Галузевого архіву СБУ в м. Івано-Франківську та архіву Головного управління Національної поліції у Львівській області. У Галузевому архіві СБУ (м. Івано-Франківськ) у фонді 5 «Реабілітовані» міститься кримінальна справа засуджених сестер Василянок [57]. Про виселених черниць з території Львівщини упродовж 1945–1950 рр. подають відомості архівні матеріали Головного управління Національної поліції у Львівській області. Так, у справах 802, 8883, 8884, 8885, 14990, 23769, 34694, 34697, 34698, 34705 фонду Р-111 «Репресовані та виселені особи на спецпоселення» містяться «Особисті справи» та «Облікові справи» засуджених черниць, у яких зафіксована інформація про перебіг слідства і вирок, справи містять також документи з побуту черниць на спецпоселеннях [58; 59; 60; 61; 62; 63; 64; 65; 66; 67; 68; 69; 70; 71; 72; 73; 74; 75].

Отже, використання неопублікованих архівних документів із фондів вітчизняних архівів збагатило джерельну базу дослідження, зокрема дозволило з'ясувати виконавчу вертикаль, особливості церковної політики на місцях, стан релігійних громад, чернецтва, настрої місцевого населення та його ставлення до антирелігійної політики державного керівництва в СРСР і УРСР та її провідників. Однак окремі документи органів державної і партійної влади мають суто звітно-інформативний характер, відомості часто формалізовані й досить поверхові, а їхній зміст визначався не аналізом реального стану справ, а відповідною компетенцією інформатора та його виконавською дисципліною.

Про період нелегального існування греко-католицьких чернечих спільнот в УРСР детальну інформацію подають документи архіву Інституту історії Церкви Українського католицького університету у м. Львові. Цей перший недержавний науково-дослідний заклад в Україні був створений ще в 1992 р. з метою дослідження становища Церкви в умовах партійно-тоталітарного комуністичного режиму. В основу його наукової діяльності покладено методику «живої», або «усної» історії, тобто збору оповідей очевидців та їх аналізу. Провідною науковою темою матеріалів архіву Інституту історії Церкви стало дослідження

підпілля УГКЦ на основі спогадів жертв насильницької ліквідації Церкви атеїстичною владою. Матеріали архіву висвітлюють релігійне життя вірних, духовенства в «катакомбах» і період відновлення релігійного життя із виходом УГКЦ з підпільних умов існування наприкінці 1980-х рр.

У дисертаційному дослідженні було використані 86 інтерв'ю, які провели дослідники львівського архіву Інституту історії Церкви (далі – ІІЦ) в перші роки після легалізації церковного життя з представниками різних чернечих спільнот. Вони містять цінну інформацію про черниць, їхню діяльність у монастирях, процес закриття монаших обителей, участь у процесах легалізації релігійного життя тощо. Окремі інтерв'ю розкривають життя черниць під час заслання й ув'язнення, процес повернення з місць покарання [83; 87]. Свідчення черниць, які вступили до монаших спільнот у період нелегального існування, містять дані про мотиви вибору чернечого життя молодими особами, про їхню формацію як монахинь у підпільних умовах. Детальний аналіз спогадів монахинь відображає внутрішнє життя чернечих спільнот у радянський період. Важливо, що названий архів містить інтерв'ю з черницями, які на сьогодні вже відійшли з життя.

Маловідомі факти про нелегальне функціонування монастирів УГКЦ доповнюють отримані дані з Генерального архіву сестер Служебниць Непорочної Діви Марії у м. Римі та Архіву сестер Служебниць Непорочної Діви Марії Провінції Співстраждання Матері Божої в Україні (м. Львів). З метою конспірації на території радянської України чернечі спільноти не робили записів про кількість членів спільнот, настоятелів, обставини нелегального монашого життя. Однак деяким монастирям вдавалося передавати інформацію про стан своїх спільнот вищим настоятелям у м. Рим [164; 165]. Пропоноване дисертаційне дослідження доповнюють статистичні матеріали, надані спільнотою сестер Служебниць із м. Риму, про діяльність їхніх монастирів у підпіллі. Важливим джерелом збору інформації став Архів спільноти сестер СНДМ Провінції Співстраждання Матері Божої у м. Львові, що містить інформацію про розвиток згромадження в умовах переслідування [166; 167; 168; 169; 170; 171; 172].

Свідчення про ув'язнених черниць ЧСВВ та ЗСНДМ знаходимо в листі заступника начальника департаменту інформаційних технологій Л.Миколаєнка (м. Київ), протоігумені сестер ЧСВВ провінції Пресвятої Тройці м. Маргареті (Ользі Гутник), що зберігається в архіві сестер ЧСВВ Провінції Пресвятої Тройці у м. Львові [173].

Джерельну базу наукового дослідження доповнюють матеріали приватного Музею Блаженних сестер Олімпії (Ольги Біди) та Лаврентії (Леокадії Гарасимів) Згромадження сестер св. Йосифа-ОПДМ у м. Львові [174; 175; 176; 177; 178; 179; 180; 181]. Музей було створено після перевезення тлінних останків блаженних сестер Олімпії та Лаврентії в 2005 р. з далекого Сибіру до Львова. Експозиції колекції містять документи щодо ув'язнення і заслання черниць, численні фото і предмети особистого вжитку сестер св. Йосифа-ОПДМ Олімпії Біди та Лаврентії Гарасимів.

Чернече життя в радянській Україні було заборонено радянською владою понад 40 років. Монахині, що були відомі для органів влади, впродовж тривалого періоду урядового переслідування перебували під строгим контролем. З початком легалізації УГКЦ наприкінці 1980-х рр., коли розпочалося відновлення чернечого життя, основний акцент представників монашества був скерований на повернення монастирів, консолідацію релігійних спільнот. На жаль, бракує письмових документів, які б містили інформацію про кількість членів спільноти на час легалізації, про число монастирів та особливості відновлення чернечого життя в перші роки після відновлення Церкви. Для отримання цих даних у процесі дослідження нами був створений особистий архів. Основу зібраних джерельних матеріалів авторки даного дослідження становлять спогади черниць усіх греко-католицьких монаших спільнот. Зібрані спогади – це інтерв'ю з настоятельками спільнот (сестер Василянок – м. Д.Винник, сестер свящ. Йосафата – с. В.Чорниш, сестер Пресвятої Родини – с. Н.Мельник, сестер Євхаристок – с. Т.Генсьор), на час проведення наукового дослідження [182; 184; 188; 190], або з черницями, яким на сьогодні доручено впорядкування документації щодо історії чину чи згромадження (с. В.Рябушко, с. І.Щепанською, с. М.Василишин, с. О.Беш) [183;

186; 187; 189]. Отримані свідчення збагачують дисертаційне дослідження цінним статистичним матеріалом, що дало змогу проаналізувати стан чернечого життя в Україні наприкінці 1980-х – на початку 1990-х рр.

У роботі використано опубліковані першоджерела, передусім збірники документів архівних установ України, підготовлені істориками і релігієзнавцями впродовж 1990–2012 рр. Більшість із них стосується періоду 1940-х рр., присвячені подіям ліквідації греко-католицьких монастирів і церков радянською владою. Хотілося б виокремити передусім двотомний збірник документів радянських органів державної безпеки «Ліквідація УГКЦ (1939–1946)» [196; 197]. Він містить 443 документи, присвячених ліквідації УГКЦ та її складових інституцій. Зібрані матеріали – це накази і директиви союзних відомств СРСР для УРСР, вказівки обласним управлінням держбезпеки [196, с. 298, 301], спецповідомлення про результати оперативних заходів [196, с. 285, 353, 534], звітні документи і довідки співробітників держбезпеки та документи, що безпосередньо стосуються релігійно-церковного життя: послання [196, с. 170, 179], звіти членів Ініціативної групи по возз'єднанню УГКЦ з РПЦ [196, с. 554]. Опубліковані документи містять інформацію про «укрупнення» і закриття монастирів та заборону діяльності чернечих згромаджень радянською владою [197, с. 465].

Опрацювання опублікованих матеріалів з архівів держбезпеки радянської держави, з огляду на специфічне їх походження, зміст і спрямування, відкриває додаткові шляхи для розкриття історичної правди про події, пов'язані з ліквідацією УГКЦ. У ході опрацювання документів та їхнього використання при написанні дисертації було з'ясовано, що радянські спецслужби відіграли домінуючу і надзвичайно активну роль у багатогалузевій та структурованій системі антирелігійного апарату, визначали його ліквідаційну спрямованість, перевагу таємних, провокаційних і репресивних методів впливу на греко-католицьке духовенство і монашество.

Своєрідним енциклопедичним виданням з історії переслідування Церкви стала колективна монографія «Мартирологія українських церков» у чотирьох

томах. У другому томі видання, упорядкованому і відредагованому О.Зінкевичем та священником Т.Лончиною, вміщено документи й матеріали про УГКЦ. На підставі зібраних матеріалів видавці роблять справедливий висновок про те, що українська Церква, незалежно від того, православна, чи греко-католицька, в умовах радянського режиму була приречена на знищення [198]. У цьому контексті українські греко-католики зазнали трагічної долі, бо їх Церкву було взагалі заборонено, а віруючі УГКЦ були змушені перейти на нелегальне існування, частина з них формально ходила до храмів РПЦ або РКЦ, які в радянській Україні мали змогу (хоч і в дуже обмежених обсягах) діяти легально.

Важливе місце серед використаних збірок документів і матеріалів, що розкривають церковно-релігійне життя в Україні в умовах радянського тоталітаризму, як і систему державної влади та її участь у процесі ліквідації УГКЦ і подальшій боротьбі урядовців проти легального існування церковних структур, займає підготовлений за науковою редакцією професора В.Сергійчука збірник «Нескорена Церква. Подвижництво греко-католиків України в боротьбі за віру і державу» [203]. У збірнику представлено офіційні документи державних установ, обіжники, інструкції з питань політики щодо Церкви, матеріали місцевих органів влади.

У період політичної незалежності України склалися сприятливі умови для об'єктивного відображення на документальному рівні усієї багатогранної діяльності вищих ієрархів УГКЦ – митрополита А.Шептицького та патріарха Й.Сліпого. Їхнім ідейним поглядам, церковній і громадській діяльності присвячено ряд збірників та документів. Так, у 1995 р. вийшло документальне видання «Митрополит Андрей Шептицький: Життя і діяльність. Церква і церковна єдність. Документи і матеріали 1899–1944» [199]. Серед інших опублікованих видань – «Митрополит Андрей Шептицький. Документи і матеріали 1899–1944. Пастирські послання. 1939–1944» [200], основу якого становлять послання, листи митрополита і акти митрополичого ординаріату періоду німецької окупації Західної України (1941–1944 рр.), а також документи радянських спецслужб за 1939–1944 рр. [202]. Це видання дало можливість

розкрити діяльність УГКЦ напередодні Львівського псевдособору 1946 р., вплив духовенства, особисто митрополита в період екстремальних умов Другої світової війни.

Аналогічний підбір документів про життя і діяльність Й.Сліпого, що очолив УГКЦ після смерті митрополита А.Шептицького в 1944 р., знайшов відображення в двотомнику, підготовленому до друку дослідником В.Сергійчуком, під назвою «Патріарх Йосиф Сліпий у документах радянських органів державної безпеки 1939–1987» [204; 205]. У виданні вперше опубліковано документи радянських спецслужб, в яких зафіксовано інформацію про різні сторони життя і християнського служіння Церкві та людям Й.Сліпого.

Серед опублікованих першоджерел важливим джерелом інформації є шематизми за 1935, 1938, 1939 рр., що допомагають відтворити кількісні показники жіночого греко-католицького чернецтва в Україні того часу [208; 209; 210]. Хотілося б наголосити на високій достовірності статистичних даних у шематизмах, які практично не потребують додаткової перевірки.

Беззаперечну цінність для дослідження становить третя група джерел – мемуарна література, що відзначається багатим фактажем, особистісним баченням подій суспільного, церковного і духовно-культурного життя. Мемуарні праці дають змогу не тільки перевірити й уточнити низку історичних фактів, роль окремих церковних і громадських діячів у подіях церковного життя, але й більш достовірно відтворити психологічну атмосферу в українському суспільстві напередодні легалізації УГКЦ. Найвагомішими з них, на наш погляд, для висвітлення вузлових проблем пропонованого дослідження є спогади мирян Я.Людкевич [214] та І.Калинець [215].

Останню групу використаних джерел складають матеріали періодичної преси, які відображають погляди радянської влади на діяльність УГКЦ та окремих її складових. У дисертації використано статті, що друкувалися в офіційних часописах в УРСР «Вільна Україна», «Львівська правда», «Московские новости» та ін. Початок цілеспрямованого наступу на УГКЦ у радянській науковій літературі започаткував журналіст і літератор Я.Галан під псевдонімом

В.Росович. У львівській газеті «Вільна Україна» 8 квітня 1945 р. він надрукував статтю «З хрестом чи з ножем?», в якій, спотворивши історичні факти про життя і діяльність митрополита А.Шептицького, звинувачував його, як і всю УГКЦ, у тісній співпраці з нацистами в роки німецько-радянської війни [220]. Статті подібного антирелігійного та антицерковного змісту неодноразово з'являлися в радянській пресі, включаючи наукові та науково-популярні видання, і пізніше. Так, науковий часопис «Український історичний журнал» у 1973 р. опублікував статтю К.Дмитрука «Уніатська церква на службі реакції», у якій УГКЦ у черговий раз була звинувачена в «антинародній діяльності» [218].

Офіційна атеїстична ідеологія радянського періоду, по суті, не змінювалася протягом десятиліть. Свідченням цього була стаття А.Губера «Церковні празники, віруючі і невіруючі», опублікована в газеті «Московские новости» за 1986 р. [216]. Автор публікації піддав гострій критиці діяльність УГКЦ першої половини 1940-х рр. та підкреслював добровільний акт «возз'єднання» УГКЦ з РПЦ на Львівському соборі 1946 р. Публікації радянських дослідників і публіцистів, як правило, не містять жодної конкретної інформації про нелегальне існування УГКЦ. Автори вважали Церкву після офіційної заборони неіснуючою, за винятком деяких «залишків уніатства». Для дискредитації УГКЦ у радянській пресі час від часу з'являлися окремі публікації про життя «колишніх» черниць. Так, 26 червня 1960 р. в газеті «Львівська правда» була надрукована стаття Е.Дмитрієнко «У тихій обителі» [217], у якій автор піддав критиці монаше життя сестер Милосердя св. Вінкентія у Львові.

Підсумовуючи аналіз джерельної бази, варто наголосити, що при проведенні наукового дослідження було використано неопубліковані архівні документи (182 справ з 12 архівів), опубліковані збірники документів і матеріалів, мемуари і тогочасні періодичні видання. Джерельні матеріали стали основою для висвітлення досліджуваної теми про діяльність жіночих чернечих спільнот УГКЦ у Галичині в середині 1940-х – у 1980-х рр. Поєднання першоджерел державних архівних установ в Україні (як центральних, так і обласних) та внутрішніх архівів чернечих спільнот дало змогу всебічно підійти до розкриття даної проблематики.

Особливо важливими в нашому дослідженні були архівні кримінальні справи, пов'язані із засудженням черниць та матеріали розсекречених на сьогодні архівів СБУ. Документи в архівах із грифом «секретно», що раніше були недоступними для дослідників, подають інформацію про особливі заходи КДБ щодо нелегальної діяльності УГКЦ і чернечих спільнот.

Зусиллями українських дослідників у період незалежності України, після 1991 р., було віднайдено й опубліковано значну кількість першоджерел, які відображають загальну картину історичного розвитку УГКЦ у визначений період. Однак низка проблем в опублікованих збірниках документів і матеріалів висвітлені досить фрагментарно, потребують подальшого наукового пошуку і систематизації документального матеріалу. Джерельну базу доповнюють періодичні видання досліджуваного періоду, в яких відображено критичне ставлення радянських авторів до УГКЦ і чернечих спільнот. Важливими для розуміння особливостей легалізації Церкви в історичній ретроспективі були спогади учасників подій – сестер, активних мирян, провідників акцій протесту, що становлять складову частину мемуарної літератури.

1.3 Методологія наукової роботи

Вивчення діяльності жіночих чернечих спільнот УГКЦ у Галичині в досліджуваний період вимагало врахування сучасних методів історичного пізнання. Обрані нами методологічні підходи визначили вибір оперативного інструментарію для вирішення сформульованих завдань, а їх характер був зумовлений застосуванням загальнонаукових, міждисциплінарних та спеціальних дослідницьких методик. Як наслідок, вдалося систематизувати і стратифікувати фактологічний матеріал за походженням, жанрами, інформативною насиченістю, ступенем вірогідності, повнотою розкриття тих чи інших аспектів теми.

Методологія дослідження жіночого чернечого руху в межах Галичини була зумовлена насамперед специфікою, складністю та актуальністю дисертаційної роботи. Комплексне вивчення наукових джерел при дотриманні принципів

історизму та об'єктивності дозволило нам всебічно проаналізувати процес насильницької ліквідації Церкви радянською партійно-тоталітарною системою, діяльності УГКЦ у нелегальних умовах і становище жіночих греко-католицьких чернечих спільнот у другій половині XX ст. Запропоноване дослідження має міждисциплінарний характер, оскільки перебуває на стику кількох галузей наук: історії, релігієзнавства, богослов'я, правознавства і етнографії. Тому, при виборі методології нами використано принципи, що притаманні в цілому соціогуманітарним дисциплінам.

Значний сегмент дисертації присвячений соціогуманітарним питанням, у зв'язку з цим при дослідженні звернуто увагу на соціологічні та історико-антропологічні інструменти пізнання. У такий спосіб здійснювалося студіювання таких проблем, як місце греко-католицького чернецтва в системі суспільних координат і соціальних відносин досліджуваного періоду, роль монашества в реалізації різноманітних соціальних (зокрема доброчинних) програм і проектів тощо.

У дисертаційному дослідженні використано принцип об'єктивності, застосування якого зобов'язувало нас розглядати події та явища минулого з урахуванням складності, багатогранності, суперечливості та сукупності позитивних і негативних сторін їхнього змісту. Зокрема, за допомогою цього принципу всебічно проаналізовано місце і роль греко-католицьких жіночих монастирів для мирян УГКЦ, особливості життя монахинь у різні історичні періоди та їх взаємини з політичними режимами в Галичині, в особливий спосіб – з радянськими державними і партійними органами.

Хотілося б наголосити, що принцип об'єктивності було використано нами при аналізі специфічного виду першоджерел – свідчень очевидців досліджуваних подій, зокрема монахинь, що пережили часи закриття монастирів, нелегальної приналежності до чернечої спільноти та легалізації Церкви. Зокрема, цей принцип застосований при дослідженні кримінальних справ засуджених монахинь. Розглядаючи корпус документів, можна простежити місце жіночих монастирів у локальному середовищі, їх взаємостосунки в чернечій спільноті, окреслити

відносини черниць з єпископами, священиками, мирянами та органами державної влади.

Важливим у процесі історичного пізнання є принцип історизму, використання якого сприяло розгляду історичних подій і явищ у конкретному історичному середовищі, в динаміці їх розвитку. Принцип історизму забезпечив вивчення явища з погляду того, як воно колись виникло, які головні етапи у своєму розвитку проходило, чим стало в цей час і чим буде в майбутньому. Завдяки цьому простежено історичне тло, на фоні якого зародився монастирський рух, було встановлено причини заснування нових жіночих чернечих спільнот. Завдяки застосуванню історичного принципу пізнання визначено внесок Церкви в релігійну, політичну і соціальну сфери життя українського народу та висвітлено основні етапи історичного розвитку складової інституції УГКЦ – жіночих чернечих спільнот. Враховуючи складні історичні умови в ХХ ст., охарактеризовано взаємостосунки чернечих згромаджень і політичних режимів, які поетапно встановлювалися в Галичині, особливо з радянським партійно-тоталітарним режимом після визволення краю від німецько-фашистських загарбників у 1944 р., відносини всередині чернечих спільнот та з ієрархами Церкви, священнослужителями та українським суспільством загалом.

У ході аналізу статистичних даних стосовно кількості черниць у різні історичні періоди, їх приналежності до чинів і згромаджень було застосовано принцип сходження від абстрактного до конкретного. Таке сходження відбувалося від загального абстрактного поняття – «жіночі чернечі спільноти» – до дослідження й аналізу біографії конкретної монахині з означеного згромадження чи чину. Рух від абстрактного до конкретного в пізнанні означає перехід від неповного, часткового, фрагментарного до більш повного, цілісного і всебічного знання. Цей принцип залучено також при аналізі життя ув'язнених сестер, коли в науковому дослідженні сходження відбулося від абстрактного поняття – «ув'язнені черниці» – до конкретного виявлення імен і прізвищ монахинь, що репрезентували різні спільноти богопосвяченого життя УГКЦ.

Водночас загальнодіалектичний принцип загального зв'язку й взаємодії виражає залежність між явищами, що досліджуються. Застосування цього принципу дозволило пізнати предмет однієї науки у взаємозв'язках та взаємодії із предметами інших наук. Цей принцип було застосовано з огляду на специфіку теми дисертаційної роботи, оскільки пропонуване дослідження, як уже зазначалося, перебуває на стику декількох галузей соціокультурних наук.

Уклад чернечого життя, його форми побуту є предметом етнології як науки, однак у поєднанні з рядом подій і обставин досліджено повсякденність черниць з точки зору історичної науки. Це дозволило висвітлити чернече життя монахинь у нелегальних умовах, включаючи питання, як виглядав «монастир» того часу, яким був уклад чернечого життя на щодень і в дні державних, релігійних свят тощо. Подібна ситуація з висвітленням нелегальної діяльності монахинь в УРСР, умовами їх виживання в радянських реаліях. Основою чернечого життя, безперечно, є релігійний фактор, однак монаші спільноти приналежні до певного суспільного середовища, для якого характерними були участь у політичному житті, законодавча база тощо. Обрана тема може бути предметом дослідження правознавства, однак у поєднанні з аналізом обставин це питання досліджено в історичному ракурсі. У роботі проаналізовано контраст між радянським законодавством, зокрема декларативними заявами в конституції СРСР, і реальним «демократичними» свободами, якими користувалися громадяни Української РСР, у даному випадку – монахині нелегальних монастирів.

Застосування термінологічного принципу сприяло вивченню історії термінів і позначуваних ними понять, розробку або уточнення змісту та обсягу понятійної бази, встановлення взаємозв'язку і субординації міркувань, на базі яких формувалося дослідження. Зокрема, в роботі було використано чимало слів із церковної термінології, що є в основі дисертаційного дослідження: терміни «монастир», «згромадження», «чин» та ін. У перекладі з грецької «монастир» – це місце усамітнення, самотності, відлюдності, місце, де група людей (монахів) проживає та діє спільно, згідно з релігійними правилами – статутів чи уставу. Ця група об'єднана релігійними обітами – досмертної чистоти, добровільного

убозтва та цілковитого послуху [314, с. 102]. Суб'єктом монастирського життя є чернецтво, що представляє згуртовану на релігійному та духовному ґрунті громаду, з усталеними традиціями, нормами і правилами поведінки. Такі громади практикують «аскетичний» спосіб життя і діяльності, відокремлені від загального соціального і державно-політичного устрою. Монахи практикують піст, убогість, покірність. Згромадження або конгрегація (лат. *congregatio* – союз, об'єднання) в католицизмі – це сукупність, союз чи організація монастирів, що дотримуються одного й того ж статуту, нерідко синонім слова «орден». Різновидом чернечих спільнот у структурі УГКЦ є «чин» [314, с. 102].

У даному дисертаційному дослідженні йдеться також про чернечі спільноти УГКЦ, які суттєво відрізняються від монастирів РПЦ. Згідно традиції Православної Церкви монастирі є автономними одиницями, які підпорядковуються місцевому єпископові. У Церкві католицькі монастирі об'єднані у чернечі спільноти – ордени. Такий спосіб функціонування монастирів був прийнятий під впливом заходу і в УГКЦ [341, с. 183]. Саме тому в науковому дослідженні йдеться не про жіноче чернецтво загалом, а про чернечі спільноти, які є складовими інституціями УГКЦ: ЧСВВ, ЗСМ, ЗСМСВ, ЗСНСМФ, ЗСПЄ, ЗСПР, ЗССЙ, ЗССЙОПДМ, ЗССНДМ та монахинь Студійського Уставу.

У процесі проведення дослідження важливе значення мав понятійно-категоріальний апарат, що становить систему погоджених та взаємозалежних понять і категорій. Дане історичне дослідження пов'язане з використанням релігійних «монахиня», «черниця», «богопосвячена особа», як слів-синонімів, хоч етимологічно ці поняття між собою відрізняються. Так, грецьке слово «монахос» – сам, єдиний – окреслює осіб, що живуть самотньо, віддалено від інших. Сьогодні поняття «монах» розуміється під іншим поглядом, як особу, що не «сама, єдина», а «з'єдинена в собі» [342, с. 47]. Монашество Київської Русі окреслювали поняттями «чернець», «черниця» [342, с. 36]. У сучасному богослов'ї для означення монашества використовується термін «богопосвячені особи». Саме таке поняття часто вживав Вселенський Архієрей Іван Павло II у апостольському повчанні «Богопосвячене життя» [191]. На сьогодні ці

твердження мають спільну дефініцію – йдеться про осіб, які в особливий спосіб посвятили своє життя Богові, в дисертації їх вживається як слова-синоніми.

Вартою на особливу увагу в цьому контексті є окреслення назви УГКЦ. У понятійному розумінні йдеться про Східну Церкву свого права, що перебуває в єдності з єпископом у м. Римі. Упродовж історичного розвитку Церква мала різні назви. До 1946 р. традиційно використовувалася назва Греко-католицька церква. З 1950-х – 1960-х рр. до початку 1990-х рр. в офіційних документах під впливом діаспори фігурувала переважно назва Українська католицька церква. Однак вона так і не прижилася в середовищі українців – греко-католиків, як правило, вживалася тільки в документах, що були пов'язані з вимогами легалізації Церкви в другій половині 1980-х рр. У даному науковому дослідженні використано сучасну офіційну назву – УГКЦ, що вживається в незалежній Україні.

Застосування системного підходу дозволило проаналізувати всі складові того чи іншого історичного явища, спосіб їх взаємодії, встановлення основних векторів впливу УГКЦ на суспільно-політичні процеси в регіоні, а також зворотного зв'язку: «знизу» – від мирян, чернецтва, священників – до архиєрейської та громадської еліти. Крім того, використання цього підходу дало можливість належним чином скомпонувати і систематизувати джерельний матеріал, збалансувати різні сюжетні лінії і вибудувати текст дисертаційного дослідження.

Принцип системності нами було застосовано для аналізу сутності такого явища, як чернецтво, його життєдіяльності та внутрішньої організації. Загальні правила та приписи поведінки для черниць залишалися незмінними протягом століть. Кожний чернечий чин чи згромадження у своїй діяльності керувався окресленою традицією, формою чернечого життя. Загальні правила монашого життя черниці продовжували зберігати навіть після ліквідації і закриття монастирів. Принцип системності, застосований у пропонованому дослідженні, дозволив простежити, які чернечі правила залишалися стабільними для богопосвячених осіб, незважаючи на зовнішні умови, а які зазнали тих чи інших

змін через вимушену адаптацію черниць до нових умов проживання в умовах радянської дійсності.

Пізнавальний, або когнітивний принцип пов'язаний із загальнофілософською теорією пізнання і є методологічною базою для багатьох наук. Цей принцип не має чітко окреслених меж, можливості його використання визначаються специфікою галузі. Особливе місце в даній праці посідають дослідження рівня когнітивних структур соціальних груп. Зокрема, нами досліджено життя і діяльність особливої групи жінок – черниць. Застосування принципу когнітивності передбачає висвітлення соціально конструйованих жіночих ролей монахинь, їх відносин із суспільством, психологічних характеристик тощо. На основі джерел реконструйовано процес поступової еволюції жінки-монахині в її життєвому виборі, проаналізовано процес входження кандидатки до монашої спільноти, визначено основні етапи формації в монастирі, прослідковано діяльність черниць після здобуття ними нового соціального статусу – «жінка-монахиня».

У рамках роботи розкрито внутрішню структуру монаших спільнот і своєрідну владну ієрархію, особистісні стосунки всередині монастиря, відповідно до усталених норм поведінки. Греко-католицька черниця була також представницею галицького соціуму в середині і другій половині ХХ ст. та поєднувала в собі звичаї східного монашества і впливи римо-католицьких жіночих спільнот. Це досить важливо, бо з огляду на легальне існування (хоч і в умовах тотального урядового контролю та переслідування) в УРСР церковних структур РКЦ, греко-католицькі черниці намагалися ними скористатися для зв'язків із закордонними організаціями УГКЦ.

У роботі використовувався комплекс спеціальних методів дослідження: історіографічного аналізу і синтезу, метод актуалізації, проблемно-хронологічний, біографічний, аналітичний, герменевтичний, статистичний та метод періодизації (діахронний метод). Зокрема, за допомогою методу актуалізації було визначено наукову новизну обраної теми та в її розробці висвітлено малодосліджені питання. Використання методу історіографічного

аналізу і синтезу дозволило всебічно проаналізувати і систематизувати джерельну базу дослідження та історіографію. Застосування проблемно-хронологічного методу дало змогу окреслити і розкрити хронологічно зумовлені актуальні питання наукової роботи. Наприклад, він був застосований при визначенні хронологічних меж дисертації. За його допомогою вдалося висвітлити також етапи ліквідації чернечих спільнот у 1940-х рр., їх нелегальної діяльності в радянський період та особливостей легалізації в другій половині XX ст. Внутрішній устрій монаших спільнот УГКЦ у залежності від існування того чи іншого політичного режиму досліджувався також у проблемно-хронологічному вимірі.

Застосування аналітичного методу дозволило виділити із загальної історії УГКЦ окремі елементи, що стосуються розвитку жіночих чернечих спільнот на території Галичини досліджуваного періоду. Водночас за допомогою біографічного методу нами були виділені основні етапи життя і діяльності окремих діячів Церкви, які долучилися до створення чернечих спільнот, а також встановлено віковий, освітній зріз представників жіночого греко-католицького монашества. Біографічний метод використовувався також для дослідження життєвого шляху черниць, свідчень очевидців подій, спогадів сучасників та ін.

Провідною рисою сучасної світової історичної науки є переформатування уваги з історії соціально-економічних і політичних систем на історію безпосередньо людини, так званої мікроісторії. З огляду на це об'єктом зацікавленості дослідників дедалі частіше стають особисті долі учасників історичних подій, звідси – підвищена увага до мемуаристики, щоденників, біографічних матеріалів тощо. Пропоноване дослідження висвітлює внесок окремих представників жіночого чернецтва в загальну історію УГКЦ. Предметом наукового аналізу в роботі були монахині, які зазнали урядового переслідування з боку органів влади через ув'язнення і заслання, простежено їхню життєву історію в таборах позбавлення волі, а також особливості життя після повернення із заслання.

Трактування в дисертації текстів листів, звернень, пастирських послань, інших документів Церкви, епістолярію єпископів, священиків, монахинь здійснювалося із застосуванням прийомів герменевтики. Герменевтика – це теорія тлумачення, що має на меті виявити зміст тексту, виходячи з його об'єктивних (значення слів та їх історично обумовлені варіації) та суб'єктивних (наміри авторів) основ. Зокрема, за допомогою герменевтики проаналізовано послання митрополита А.Шептицького, єпископа Г.Хомишина та інших ієрархів до черниць УГКЦ. Особливо корисними прийоми герменевтики були при трактуванні таємних листів, адресованих монахиням у радянській Україні вищими настоятелями із Заходу, і, навпаки, для аналізу вихідної кореспонденції з нелегальних монастирів.

Для обробки і використання цифрового матеріалу використано прийом статистики – кількісний облік явищ, що відбувалися в зазначений період. Метод статистики в роботі був використаний для обрахунку кількості членів монаших спільнот станом на 1946 р., 1989 р., що є відповідно нижньою і верхньою межами наукового дослідження, при аналізі даних щодо кількості ув'язнених черниць у сталінський період тощо. Також прийоми статистики застосовувалися для співставлення даних, отриманих з центральних та обласних державних архівів, з одного боку, та монаших спільнот, з іншого, щодо кількості черниць у нелегальних умовах.

Підсумовуючи, хотілося б наголосити, що з метою всебічного розкриття діяльності жіночих чернечих спільнот УГКЦ у Галичині в 1946–1989 рр. було використано ряд універсальних та спеціальних принципів і методів. Зокрема, дотримано принципів історизму, об'єктивності, системності, когнітивного, термінологічного та деяких ін. Крім того, застосовано наступні методи дослідження: історіографічного аналізу і синтезу, актуалізації, проблемно-хронологічний, біографічний, герменевтичний, статистичний та метод періодизації. У цілому їх інтегроване залучення дало змогу всебічно підійти до вивчення проблеми і підготувати текст дисертації.

Історіографічний огляд дає підстави стверджувати, що тема «Жіночі чернечі спільноти УГКЦ у Галичині (1946–1989 рр.)» не знайшла належного висвітлення в науковій літературі. Наявні дослідження, написані переважно сучасними українськими істориками (після 1991 р.), дали змогу з'ясувати в загальних рисах ставлення радянської влади до УГКЦ, процес її ліквідації на Львівському псевдособорі 1946 р., особливості існування Церкви в нелегальних умовах. Однак поза увагою дослідників до сьогодні залишається тематика жіночих чернечих спільнот у зазначений період. Окремі наукові розвідки були зроблені самими представниками чернецтва, торкалися історичного розвитку чинів, згромаджень і монастирів УГКЦ.

Джерельна база наукової роботи є досить репрезентативною, включає насамперед неопубліковані документи державних архівних установ, приватних архівів, музейних фондів, опубліковані збірники документів і матеріалів, мемуари і тогочасну періодику. Залучена джерельна база дозволила комплексно вивчити проблему, із залученням джерельних даних як державних органів влади, так і внутрішніх матеріалів самих чернечих спільнот, у роботі вони відповідним чином співставлялися і порівнювалися. Державні архіви розкривають насамперед діяльність у нелегальних умовах тих черниць, які прийшли в монастир ще до 1944 р. і були відомі для органів влади. Однак, матеріали державних установ не містять інформації про внутрішнє життя чернечих спільнот: прийняття нових членів, дотримання монахинями приписів Статуту, функціонування монастирів у заборонений період тощо. Саме тому важливими в дослідженні були дані приватних архівів як чернечих спільнот, так і церковних установ.

Для неупередженого і фахового закріплення проблеми застосовано загальнонаукові, спеціально-наукові та міждисциплінарні методи дослідження. У цілому їх використання дозволило скласти цілісне уявлення про розвиток, функціонування, особливості структурного, побутового устрою жіночих чернечих спільнот у «катакомбний» період існування Церкви.

РОЗДІЛ 2. УГКЦ І ЖІНОЧЕ ЧЕРНЕЦТВО ГАЛИЧИНИ В УМОВАХ СТАЛІНСЬКИХ РЕПРЕСІЙ, ДРУГА ПОЛОВИНА 1940-х рр.

2.1 Історичні передумови та ліквідація УГКЦ на Львівському псевдособорі 1946 р.

УГКЦ своїми історичними витоками сягає періоду прийняття християнства на Русі та Берестейської церковної унії 1596 р., а назвою – часів правління австрійської імператриці Марії-Терезії (1740–1780 рр.), яка в 1773 р. усіх унійних християн візантійського східного обряду окреслила як «греко-католиків» [299, с. 147]. У першій половині XX ст. УГКЦ залишалася домінуючою церковною спільнотою на території Галичини. На зламі XIX–XX ст. Церкву очолив єпископ А.Шептицький, що 17 грудня 1900 р. був затверджений Апостольською столицею на митрополичий престол. На той час до Львівсько-Галицько-Кам'янецької архієпархії разом із Львівською, Перемиською, Станиславівською єпархіями УГКЦ належало 1,44 млн. вірних, 725 парафій, приблизно 1000 священників [299, с. 160].

Молодий митрополит А.Шептицький почав акцентувати увагу греко-католицького духовенства і мирян на принципах загальнохристиянської моралі. Замість старої ролі національного провідника в XIX ст. Церква з цього часу була покликана виступати в новій іпостасі – духовного і морального лідера українського суспільства. Така позиція зміцнила авторитет духовенства і позитивно відбилася на внутрішньому стані національного руху, розв'язавши суперечку на зламі XIX–XX ст. про його керівництво між новоствореними українськими політичними партіями і греко-католицькими священниками [261, с. 78].

Церква за часів митрополита А.Шептицького відкрито проголошувала своє невтручання в політичний процес, але все ж суттєво впливала на перебіг історичних подій шляхом участі священників у громадському житті, діяльності навчальних закладів, українських кооперативних, культурно-просвітницьких

організацій та преси. УГКЦ давала морально-релігійну оцінку політичної діяльності партійних лідерів, соціального устрою держави і тим самим засвідчувала свою участь у політиці. В основу формування суспільства були покладені ідеї митрополита А.Шептицького щодо консолідації українського суспільства на загальнолюдських принципах, що об'єднували людей різної політичної орієнтації: захисту християнської родини, сприяння розвитку національної культури, гармонійне поєднання релігійного і національно-державотворчого світогляду тощо.

Напередодні початку Другої світової війни УГКЦ відігравала важливу роль у різних галузях громадсько-культурного і духовного життя в Галичині, зокрема активно сприяла національному вихованню молоді, проводила доброчинну діяльність, дбала про збереження та примноження культурно-мистецької спадщини, розвиток книгодрукування та ін. Станом на 1939 р. церковно-організаційну структуру УГКЦ в Галичині складали 3040 парафій, що об'єднували 4,3 млн. віруючих, Церкві належало 4440 храмів і каплиць, Богословська академія у Львові і п'ять духовних семінарій, дві духовні школи, 127 монастирів і монастирських домів [342, с. 15]. Очолювана митрополитом А.Шептицьким, Церква в 1939 р. нараховувала 10 єпископів, 2950 священиків, 520 ієромонахів, 1090 монахинь, 540 студентів теології [201, с. 6].

Церква активно виконувала душпастирську місію, морально-виховні завдання, що стояли перед українським суспільством, володіла в Галичині значною кількістю будинків культурного призначення, друкарень, книгарень і бібліотек. Власними силами вона видавала майже чотири десятки часописів, мала широку мережу церковних братств, релігійних товариств, дієво впливала на масові культурно-просвітні товариства Галичини, зокрема «Просвіту», «Рідну школу», «Сільський господар», «Пласт», «Луг» та ін. [313, с. 237]. УГКЦ сприяла формуванню національних господарсько-виробничих, банківсько-економічних організацій, музейних структур, займалася освітою, благодійництвом і меценатством.

Однак з початком Другої світової війни і входженням Західної України до складу СРСР восени 1939 р., по суті, розпочався поступовий процес ліквідації УГКЦ, бо радянізація, політичні зміни в Галичині під радянською владою були невід’ємно пов’язані з атеїстичною ідеологією. У сучасній історичній науці існують різні оцінки результатів діяльності комуністичних органів відносно місцевих греко-католиків у 1939–1941 рр., але в цілому дослідники погоджуються, що урядові тиск та репресії, спрямовані проти УГКЦ, не набули в той час системного, цілеспрямованого характеру [313, с. 200]. Як слушно зауважив церковний історик В.Ленчик, цьому посприяли ще дві важливі обставини: непевна ситуація в регіоні внаслідок вибуху Другої світової війни та незаперечний авторитет у суспільстві митрополита А.Шептицького. «Особа митрополита, – згадував отець Ю.Дзерович, – так імпонувала большевикам, що вони просто не зважувалися піднести на нього руку» [313, с. 200].

Одним із перших відвертих заходів влади проти Церкви стало положення про конфіскацію церковних і монастирських земель, проголошене в декларації та постановах Народних зборів Західної України. Однак у жовтні 1939 р. митрополит А.Шептицький визнав їх не чинними і відкрито висловив протест. У посланні до духовенства і монаших згромаджень він обурено писав: «Воєнні обставини змусили нас досі мовчати і не дали змоги стати рішучо у Вашій обороні перед насильством, тим болючішим, що покривалося лжею, висказаного волею народу. Це наше дотеперішнє, противне нашій волі мовчання, нехай ніхто не толкує в тому дусі, що годимось з насильством. Ми не тільки не годилися, але й рішучо протестуємо проти заподіяної Вам кривди» [202, с. 347].

Комуністичний партійно-тоталітарний режим вбачав небезпечним підпорядкування УГКЦ Ватикану, що уособлювався як католицький, західний світ і сприймався в офіційній ідеології як запеклий ворог Радянського Союзу. Крім того, Церква була своєрідним бар’єром на шляху радянізації Західної України та русифікації місцевого українського населення [305, с. 64]. Звідси цілком зрозумілою ставала антицерковна політика радянської влади, спрямована

на підтримку ідейної платформи УГКЦ та її значного впливу на західноукраїнське суспільство.

Урядовий тиск на УГКЦ після утвердження радянської влади у Західній Україні в 1939 р. відкрито посилювався. Так, духовні особи були позбавлені громадянських прав, не мали права брати участь у виборах, непомірно (п'ятиразове в порівнянні з представниками трудових категорій) оподатковані. Священикам було заборонено спілкуватися з віруючими у лікарнях і тюрмах, а все духовенство відносилось до категорії «нетрудовий елемент» [198, с. 59–61]. Політика радянзації 1939–1941 рр., як справедливо вважає дослідник церковної історії В.Марчук, «практично витіснила церкву із офіційного суспільного життя, позбавивши її важливих соціальних функцій: виховання, доброчинності, фінансово-господарської діяльності» [313, с. 204].

З приходом радянської влади територію Західної України охопили масові репресії, арешти й депортації духовенства і мирян. Митрополит А.Шептицький у листі до Риму від 7 листопада 1941 р. підсумовував: «Більшовицька займанщина, що тривала майже два роки, спричинила повну руїну нашого бідного і знедоленого народу. Число жертв, що їх вивезено, ув'язнено чи вбито, дуже велике. Тільки у моїй архієпархії їхнє число доходить до 200 000. У моїй єпархії було вбито або померло у в'язниці 12 священиків, а в Перемиській – близько 20. Крім того, з моєї єпархії у Сибір вивезено 33 священиків» [297, с. 65]. Остаточній ліквідації УГКЦ, на наш погляд, перешкодив лише початок військового нападу гітлерівської Німеччини на СРСР.

Початок німецько-радянської війни та окупація в червні 1941 р. західноукраїнських земель військами нацистської Німеччини приніс для УГКЦ час нових випробувань. Із встановленням на Західній Україні німецького окупаційного режиму частина українського населення регіону на перших порах покладала певні надії на можливість відродження національної державності. Релігійна політика Німеччини на окупованих українських землях зумовлювалася бажанням використати здатність Церкви впливати на віруючих для зміцнення окупаційної влади. Однак увесь подальший розвиток історичних подій переконав

церковне керівництво УГКЦ у безпідставності сподівань на подальшу відбудову церковного життя в період німецької окупації.

У серпні 1942 р. в листі до папи Пія XII А.Шептицький відверто наголошував, що після звільнення Німеччиною та її союзниками території України з-під більшовицького ярма Церква відчула деяке полегшення, що, однак, тривало не довше, ніж один чи два місяці. «Потрохи уряд встановив режим терору і корупції, насправді неймовірний, який з дня на день стає дедалі важчим, тяжчим і нестерпнішим. Сьогодні вся країна погоджується, що німецький режим є, до більшої міри, ніж більшовицький режим, злим, майже диявольським», – писав митрополит у листі до Вселенського Архієрея, описуючи також масові розстріли євреїв в Україні [306, с. 91].

Ігнорування німецькою окупаційною владою національно-державницьких прав українського народу, небачений розмах терору і геноциду на насильно захоплених етнічних землях, нищівна експлуатація сировинних, матеріальних і людських ресурсів остаточно позбавили пронімецьких ілюзій навіть тих, хто покладав певні надії у вирішенні українського питання на зміну радянського політичного режиму в Галичині. Незважаючи на несприятливі тенденції суспільного життя під німецькою окупацією, сам факт існування монаших спільнот в період німецько-радянської війни засвідчує більш-менш терпиме ставлення гітлерівців до греко-католицьких чинів і згромаджень.

Після повернення радянської влади на Західну Україну влітку 1944 р., на завершальному етапі німецько-радянської війни, розпочався остаточний процес ліквідації УГКЦ. Сталінський режим розгорнув широкомасштабний процес насильницької радянізації, неухильного і послідовного викорінення громадських інституцій, що не вписувалися в жорстку схему партійно-тоталітарної держави та виявляли опір її подальшому утвердженню на етнічних українських землях.

Щоправда, до кінця 1944 р. радянська влада відкрито не проводила арештів та ув'язнень греко-католицького духовенства, що пояснювалося прагненням в умовах воєнних дій (у жовтні того ж року вони перенеслися за межі радянської України, на захід) залучити якнайширше коло осіб до боротьби з

Німеччиною та її союзниками. За оцінкою дослідника церковної історії Б.Боцюрківа, під час німецько-радянської війни органи державної влади, в порівнянні з 1939–1941 рр., «демонстрували своє дещо лагідніше ставлення до УГКЦ та взагалі до релігії. Єпископат та духовенство не турбували, від військової служби було звільнено священиків, дияконів, семінаристів <...> Відвертої антирелігійної кампанії не велося, радянських військових, навіть офіцерів, можна було побачити в церкві під час служби» [241, с. 64].

Сподіваючись на терпеливе ставлення компартійних і радянських державних органів до УГКЦ, на Архієпархіяльному соборі УГКЦ 4 вересня 1944 р. митрополит А.Шептицький у своєму виступі відзначив: «Зі зміною зовнішніх обставин очікуємо від урядових чинників більше батьківської опіки для нашого бідного народу» [241, с. 66]. Митрополит навіть відкрито звернувся з листом до партійного керівництва Львівської області І.Грушецького і М.Козирева про допомогу у відправленні церковної делегації в Москву для «нормалізації відносин з радянським урядом» [203, с. 41, 42]. У такий спосіб церковні ієрархи для збереження існування Церкви зробили спробу досягнути певного компромісу з партійним і радянським керівництвом у Радянському Союзі.

З цією метою Йосиф Сліпий, що став митрополитом у листопаді 1944 р., невдовзі після смерті свого попередника А.Шептицького, 17 грудня того ж року, вислав до Москви офіційну делегацію на чолі з архимандритом Климентієм Шептицьким. Делегати мали забезпечити можливості для легального існування УГКЦ в умовах післявоєнної відбудови [241, с. 78]. 22 грудня їх прийняв голова Ради у справах релігійних культів при РНК СРСР І.Полянський. На запитання делегації, чи буде забезпечене УГКЦ в межах СРСР вільне існування, було дано ствердну відповідь [296, с. 142]. Однак, як справедливо вважає Н.Концур-Карабінович, це був значною мірою вимушений крок Й.Сталіна та його оточення, оскільки до закінчення війни було ще далеко, а ліквідувати УГКЦ наприкінці 1944 р. чи на початку 1945 р. означало б посилити збройний опір ОУН-УПА в тилу Червоної армії [296, с. 142].

Взимку 1945 р. відбулися важливі зміни зовнішньополітичного характеру, що мали вплив на майбутнє Західної України. На Ялтинській конференції 4–11 лютого 1945 р. глави провідних держав – учасників антигітлерівської коаліції – остаточно вирішили питання кордонів повоєнної Польщі. Сподівання деякої частини вірних УГКЦ на те, що Галичина залишиться в межах довоєнних кордонів Польщі, де Церква мала можливість для легального існування, не виправдалися. Крім того, існуючі домовленості «розв’язали руки» Й.Сталіну в його намаганні утвердити партійно-тоталітарний режим на Західній Україні. Згідно з радянсько-польськими домовленостями у вересні 1944 р., з прикордонних земель почався процес взаємної депортації польського й українського населення. У засобах масової інформації активно проводилася антикатолицька кампанія, до якої долучилася РПЦ на чолі з новообраним 4 лютого 1945 р. патріархом Алексієм [296, с. 143].

За ініціативою Й.Сталіна до розробки та реалізації плану ліквідації УГКЦ в Галичині були залучені державні органи – Рада в справах РПЦ та Рада в справах релігійних культів. Зокрема, рада в справах РПЦ при Раді Народних Комісарів СРСР була створена 14 вересня 1943 р., на неї покладалося завдання координувати державну релігійну політику і забезпечити взаємозв’язок між державним керівництвом та ієрархами РПЦ. Головою Ради Й.Сталін призначив полковника НКДБ Г.Карпова, давши йому доручення про відповідне кадрове укомплектування штатів обласних відділів таємними співробітниками органів держбезпеки. Для контролю за діяльністю інших церков та конфесій у травні 1944 р. було створено Раду в справах релігійних культів при союзному уряді, яку спочатку очолив К.Зайцев, а невдовзі його змінив І.Полянський [231, с. 297, 306]. Обидві установи мали забезпечувати відповідну політичну лінію в релігійній сфері. Комуністичний режим не допускав впливу Церкви на радянських людей, з іншого боку, перетворював РПЦ у своєрідну одержавлену інституцію влади.

15 березня 1945 р. голова Ради в справах РПЦ Г.Карпов направив Й.Сталіну, В.Молотову і Л.Берії розроблену ним детальну інструкцію з конкретним планом остаточної ліквідації УГКЦ, відому ще як «Інструкція № 58».

Ознайомившись із документом, Й.Сталін, не зволікаючи, 17 березня наклав резолюцію «згідний». Перший розділ цієї резолюції мав характерну назву: «Заходи щодо відриву Греко-католицької (уніатської) церкви в СРСР від Ватикану і подальшого її приєднання до Російської православної церкви» [241, с. 90, 91].

Згідно з чітко окресленим планом дискредитації і заборони УГКЦ, НКВС ретельно проводив збір тенденційної інформації про «співпрацю з фашистами» й «антирадянську діяльність» вищої ієрархії та духовенства УГКЦ [269, с. 64]. Відкритий наступ на Церкву розпочався із статті відомого українського радянського публіциста Ярослава Галана в газеті «Вільна Україна» від 6 квітня 1945 р. під заголовком «З хрестом чи з мечем». Автор, що підписався псевдонімом, як Володимир Росович [220], звинувачував УГКЦ у зраді українського народу, співробітництві з нацистськими окупантами, зв'язках з УПА і оунівським підпіллям, називав духовенство «злочинцями», що заслуговують суворой кари, звинувачував митрополита А.Шептицького та його наступника Й.Сліпого «у пособництві німецьким окупантам», характеризував УГКЦ як «вірну прислужницю фашистського режиму» [220].

Сигналом до початку масових репресій проти УГКЦ стала ніч на 12 квітня 1945 р., коли органи радянської служби безпеки заарештували митрополита Й.Сліпого та чотирьох єпископів: Микиту Будку, Миколая Чарнецького, Григорія Хомишина та Івана Лятишевського [343, с. 121]. Розпочалися допити заарештованих і свідків з метою збору компрометуючого матеріалу, який мав би стати для радянської влади підставою для винесення звинувачувального вироку. Арешти відомих церковних діячів продовжувалися й пізніше. Греко-католицьке духовенство, втративши своїх єпископів і церковний провід, було виставлене, як справедливо вважав єпископ Софрон Мудрий, «на легку здобич спритників, які, втративши віру чи перелякані радянською владою, були готові виконати її вказівки» [318, с. 483].

Після арешту єпископату управління Церквою було передано в руки створеної в травні 1945 р. «Ініціативної групи по возз'єднанню Греко-католицької

церкви з Російською православною церквою», яку очолив о. Г.Костельник. До керівництва групи входили також о. Михайло Мельник – генеральний вікарій Перемишльської єпархії, та о. Антоній Пельвецький, декан Гусятинський, представник Станиславівської єпархії [296, с. 144]. Представники групи виступили з декларацією, в якій заявляли про свій вихід з-під юрисдикції Ватикану і про бажання об'єднатися з РПЦ. «Ініціативна група» звернулася до уповноваженого Ради в справах Російської православної церкви П.Ходченка з проханням «дозволити вести на території західних областей серед греко-католиків пропаганду ідеї возз'єднання Греко-католицької церкви з Російською православною церквою». 18 червня 1945 р. П.Ходченко санкціонував діяльність «Ініціативної групи» [196, с. 804].

Утворення «ініціативної групи» всіляко підтримувало вище радянське керівництво, про що, зокрема, виразно свідчить лист М.Хрущова до Й.Сталіна в червні 1945 р. У листі органи державної влади взяли на себе завдання забезпечити розрив УГКЦ з Ватиканом і приєднати її до Московського патріархату РПЦ: «Під час перебування в Москві, – писав М.Хрущов, – я інформував Вас про виконану роботу з розкладу уніатської церкви і переходу уніатського духовенства до православної церкви. В результаті проведеної роботи з числа уніатського духовенства утворилася «ініціативна група» [241, с. 108, 109].

Незважаючи на широкі адміністративні заходи, включаючи насильницькі методи, перехід греко-католицьких священиків до православ'я відбувався досить повільно. Дослідник історії УГКЦ В.Марчук стверджував, що активним противником приєднання до російського православ'я був архімандрит о. Климентій Шептицький. За його ініціативою 60 львівських священиків і всі настоятелі греко-католицьких монастирів надіслали листа до міністра закордонних справ СРСР В.Молотова, у якому просили радянський уряд «залишити» в спокою УГКЦ, наголошуючи, що духовенство не підтримує діяльність цієї групи. У листі до М.Хрущова в липні 1945 р. секретар Львівського обкому партії І.Грушецький скаржився, що реакція українського суспільства на створення «Ініціативної групи» була здебільшого негативна [313, с. 223, 224].

Поєднання методів відвертого насильства, залякування і пропаганда органів влади з метою розкласти УГКЦ зсередини дали свої результати. Так, під тиском репресій радянських каральних органів уже на 1 січня 1946 р. з 1294 греко-католицьких священиків 859 відкрито висловилися за приєднання до «Ініціативної групи». Інші категорично не погодилися на «возз'єднання» з російським православ'ям, як наслідок, 344 священики УГКЦ було заарештовано впродовж 1945–1950 рр. [299, с. 189].

Після декількох місяців пропаганди серед греко-католицького духовенства і мирян, у тісній співпраці з партійно-державними органами влади «Ініціативна група» скликала у Львові церковний «собор» 8–10 березня 1946 р. Львівський псевдособор 1946 р. став останнім штрихом у тривалому процесі ліквідації УГКЦ у радянській Україні. Учасники собору прийняли наступні кардинальні рішення: анулювання Берестейської церковної унії 1596 р., відрив УГКЦ від Католицької Церкви, повернення до «прадідівської» православної віри, «возз'єднання» з РПЦ [197, с. 594, 595].

Однак, не вдаючись у детальний аналіз питання ліквідації УГКЦ, що є предметом окремих наукових досліджень [241; 325 та ін.], хотілося б наголосити: Львівський псевдособор 1946 р. насправді не був легітимним церковним собором. Цю точку зору поділяє абсолютна більшість сучасних церковних і світських дослідників історії УГКЦ. Вони подали наступні аргументи щодо неканонічності проведення Львівського «собору» в березні 1946 р.:

- 1) «собор» не був скликаний відкрито, законною церковною владою, а групою священиків, які не були для цього уповноважені єпископатом, ані добровільно обрані духовенством. Натомість вони прямо отримали свої повноваження від радянського уряду, чим був порушений гарантований радянською конституцією принцип відокремлення держави і Церкви;
- 2) члени «Ініціативної групи», які скликали «собор» і головували на ньому, більше не належали до Греко-Католицької Церкви, оскільки на самому початку роботи «собору» відкрито перейшли до РПЦ;

- 3) делегатів на «собор» (у ньому брало участь 216 священиків) не обирало безпосередньо греко-католицьке духовенство, а на власний розсуд їх призначили керівники «Ініціативної групи», які самі на той час вже були православними;
- 4) жоден із греко-католицьких єпископів не брав участі в роботі «собору», на якому було ліквідовано УГКЦ;
- 5) делегати на «собор» від мирян та учасники від РПЦ були призначені довільно;
- 6) радянські органи влади знімали на плівку процедуру голосування, коли делегати привселюдно мали підносити руки, тим самим залякуючи їх і унеможлиблюючи вільне волевиявлення [241, с. 158].

Однак, попри очікування державних органів влади, Львівський псевдособор так і не зумів остаточно асимілювати представників УГКЦ в систему РПЦ. За підрахунками історика І.Винниченка, в жовтні 1946 р., тобто через півроку після березневого собору, лише на Львівщині 101 священик не перейшов у православ'я. Значна частина душпастирів чинила опір пасивно: обмежилася заявою про перехід до православ'я, насправді залишаючись переконаними греко-католиками, дехто взагалі перейшов до світського життя [313, с. 227]. За таких обставин на Західній Україні в другій половині 1940-х рр. посилювалися сталінські репресії, складовою яких стало переслідування греко-католиків.

Після проведення Львівського псевдособору противники «возз'єднання» опинилися поза законом. Згідно з радянським законодавством, УГКЦ остаточно припинила своє існування. Представники греко-католицького духовенства, які під тиском відповідних структур так і не «навернулися» до православ'я, стали об'єктом особливої уваги з боку представників державних органів влади, зокрема Комітету державної безпеки, а також православного церковного уряду, уповноваженого Рад у справах релігійних культів та у справах РПЦ.

Таким чином, УГКЦ була ліквідована як Церква, що пропагувала «антирадянську» ідеологію і була пов'язана з українським націоналістичним підпіллям. Після Другої світової війни Галичина, куди входила Львівська,

Тернопільська, Станіславська і Дрогобицька (в 1959 р. була включена до складу Львівської) області, привертала особливу увагу партійно-тоталітарного сталінського режиму. Новоприєднані західноукраїнські землі у складі СРСР передбачалося насильно «радянлізувати», тобто інтегрувати в радянську систему всі громадські інституції краю. Однак радянська влада була змушена аж до початку 1950-х рр. тримати на Західній Україні військові підрозділи, поки не був зламаний опір українського повстанського руху. З метою закріпитися в Галичині нова влада вважала за необхідне витіснити з публічного життя релігійні організації, що мали значний авторитет в українському суспільстві [242, с. 405]. Особливістю духовного життя Західної України того часу була концентрація релігійних спільнот, які в інших регіонах СРСР уже не існували.

Перші кроки в напрямку ліквідації УГКЦ було зроблено з першим приходом радянської влади на західноукраїнські землі у вересні 1939 р. Однак атеїстична агітація та пропаганда протягом дворічного існування радянської влади в Галичині до початку німецько-радянської війни не мала помітного успіху. Для боротьби з представниками Церкви були залучені репресивні органи, що використовували методи тиску, шантажу та репресій стосовно духовенства. Незважаючи на часткові успіхи в справі тиску комуністичної ідеології і радянських каральних органів на греко-католицизм, партійно-тоталітарній владі до середини 1941 р. не вдалося встановити контроль над УГКЦ, підірвати її суспільний авторитет.

Під час гітлерівської окупації в 1941–1944 рр. Церква зуміла в складних умовах війни зберегти свою структуру, продовжувати повноцінне релігійне життя, утверджувати серед українського народу християнські цінності, національну єдність як передумови для здобуття українцями власної державності. УГКЦ вдалося уникнути масових репресій серед духовенства та чернецтва, однак її керівництво (особливо митрополит А.Шептицький), не залишалося байдужим щодо репресій німецьких окупаційних властей проти мирного населення, засуджуючи такі дії як у пастирських листах, так і в зверненнях до вищого німецького керівництва.

Після звільнення західноукраїнських земель від фашистської окупації в середині 1944 р. взаємини УГКЦ з радянською владою загострилися через зміни в політиці комуністичного режиму стосовно Церкви, які тривали кілька місяців. Радикальні дії влади певний час стримував авторитет митрополита А.Шептицького та його намагання нормалізувати стосунки з комуністичною владою задля збереження Церкви. Однак після його смерті і завершення німецько-радянської війни 1941–1945 рр. ситуація кардинально змінилася. Новий наступ сталінського режиму на УГКЦ в Галичині розпочався 15 березня 1945 р., коли Голова Ради в справах РПЦ Г. Карпов подав Й.Сталіну, В.Молотову і Л.Берії десятисторінковий документ, відомий як «Інструкція №58», щодо плану ліквідації УГКЦ. Як наслідок, розпочалася широка акція антиуніатської пропаганди в засобах масової інформації, арешт вищої церковної ієрархії 11–12 квітня 1945 р. та створення в травні 1945 р. «Ініціативної групи по возз'єднанню Греко-католицької церкви з Російською православною церквою».

Завершився процес ліквідації УГКЦ скликанням Львівського псевдособору 8–10 березня 1946 р., на якому Церква «самоліквідувалася», а парафії та вірні були передані під опіку РПЦ. Однак Львівський псевдособор 1946 р. не став моментом рішучого повороту уніатського духовенства і вірних до православ'я, на що розраховував радянський уряд та ієрархи РПЦ. Він практично був лише одним з етапів процесу ліквідації УГКЦ, складовою частиною антиунійної політики радянського режиму в загальному процесі радянізації західноукраїнських земель у післявоєнний період. Єдиним досягненням ініціаторів проведення «собору» була імітація легітимності ліквідації УГКЦ і спроба представити світовому співтовариству насильницьку акцію як вільне волевиявлення українського народу. Представники греко-католицького духовенства, що не «возз'єдналися» з РПЦ, зазнали масових арештів та ув'язнень. Радянський уряд у березні 1946 р. формально заборонив УГКЦ, від цього часу вона розпочала процес нелегального існування.

2.2 Політика держави щодо жіночого чернецтва

Складовою інституцією Церкви було монашество, яке своїми витокami на українських землях сягає XI ст. Упродовж багатьох століть чернецтво зробило вагомий внесок у розвиток як духовності, релігійної свідомості рідного народу, так і національної літератури, науки і культури. Історія монашества в Україні – це не тільки суцільне піднесення, розвій, але й періоди занепаду, реформ і переслідування. Єдиними представниками українського монашества протягом століть були монахи Василіяни, що належали до східної християнської традиції. На «Правилах» св. Василія базувалося життя монахів Києво-Печерського монастиря, а згодом усі монастирі на території українських земель.

Однак з переходом Галичини під австрійську владу, внаслідок першого поділу Речі Посполитої в 1772 р., монашество перебувало в занепаді. Причиною цього була політика просвітництва австрійських імператорів в останній третині XVIII ст., коли монастирі закривали, бо імперський уряд вважав, що вони не приносять «раціональної користі». На початку XIX ст. у Галичині було тільки 14 чоловічих та 2 жіночих Василіянських монастирів. Для порівняння, на 1780 р. Галицька провінція Чину святого Василія Великого (далі – ЧСВВ) нараховувала 36 чоловічих монастирів та біля 320 ченців [341, с. 90]. Однак чернецтво не зникло, бо, як справедливо твердив Вселенський Архієрей Іван Павло II, «богопосвячене життя перебуває у самому серці Церкви <...> і є невід’ємною частиною життя Церкви» [191, с. 5, 10].

З другої половини XIX ст. в умовах демократизації суспільного життя в Габсбурській монархії розпочалася віднова та реформа чернечого життя. Перші зміни чоловічої спільноти ЧСВВ були проведені в 1882 р. (так звана Добромильська реформа), пізніше були реформовані сестри Василіянки [369, с. 24]. Галицький митрополит Сильвестр Сембратович у 1897 р. призначив візитатором трьох жіночих монастирів ЧСВВ у Словіті, Яворові та Львові о. Андрея Шептицького, який розпочав реформу сестер Василіянок [348, с. 17]. З 1890-х рр. спостерігалось подальше зростання інтересу мирян до монашого

життя, починають створюватися нові чернечі чоловічі і жіночі згромадження, метою яких стала доброчинно-виховна праця. Поштовх до відновлення і створення нових чернечих спільнот в УГКЦ дала діяльність митрополита А.Шептицького (з 1901 р.). Він всіляко сприяв розвитку чернецтва, що добре ілюструють статистичні дані. Якщо наприкінці XIX ст. в Галичині було тільки 20 сестер Василиянок, які проживали в трьох монастирях, то напередодні Другої світової війни в 1939 р. в Галицькій митрополії нараховувалося уже 1090 монахинь [323, с. 135].

Початок Другої світової війни у вересні 1939 р. негативно позначився як на розвитку Церкви в цілому, так і монашества зокрема. Воєнні дії, що охопили територію Галичини, суттєво змінили життя і діяльність чернецтва. Щоправда, радянська влада під час першої окупації Західної України в 1939–1941 рр. не ліквідувала монастирі. Обмеження полягали лише в тому, що в школах була заборонена релігія, а церковні та монастирські землі конфісковувалися [322, с. 331]. Ситуація кардинально змінилася з другим приходом радянської влади в Галичину влітку 1944 р., на завершальному етапі німецько-радянської війни 1941–1945 рр., коли українське монашество зазнало переслідування, ув'язнення і заслання, як і духовенство УГКЦ, що не прийняло рішень Львівського псевдособору 1946 р.

На 1946 р. до УГКЦ у Галичині належало дев'ять жіночих чернечих спільнот:

– Чин святого Василя Великого. Конкретну дату заснування монашої спільноти сестер ЧСВВ назвати неможливо, бо вона не підлягає загальним правилам заснування жіночих згромаджень УГКЦ. Сестри ЧСВВ вважаються найдавнішою чернечою спільнотою, яка часом свого заснування сягає IV ст., пов'язана з іменами св. Василя Великого і св. Мокрини. Проте назвати їх засновниками Чину складно, з огляду на значні зміни, які спричинили історичні та політичні обставини життя монаших василіянських спільнот [317, с. 146]. На середину 1930-х рр., за свідченням м. Саломії Цьорох, у Галичині сестер ЧСВВ нараховувалося 290 осіб. До спільноти належало шість монастирів і дев'ять філій

[349, с. 21–23]. ЧСВВ поширився поза межі Галичини, сестри проживали в Чехословаччині (один монастир), Югославії (чотири монастирі), США (три монастирі) [374, с. 48]. Монастирі були незалежними один від одного, єдиним об'єднуючим чинником була Генеральна капітула, на якій сестри Василіянки вирішували загальні справи Чину. У 1946 р. монахині ЧСВВ на території Галичини проживали в сімох монастирях і десятих філіях. Про точну кількість черниць на цей період невідомо, приблизно спільнота, за нашими підрахунками, нараховувала 300 монахинь [349, с. 25];

– Згромадження сестер Служебниць Непорочної Діви Марії (далі – ЗССНДМ) засноване 28 серпня 1892 р. о. Є.Ломницьким ЧСВВ, о. К.Селецьким та преподобною Йосафатою Гордашевською в с. Жужель (тепер – Жужеляни) Сокальського району Львівської області. На середину 1930-х рр. згромадження сестер Служебниць поділялося на три провінції: Галицьку, яка нараховувала 477 черниць і 83 монастирі (до Галицької провінції належали також два монастирі з Югославії, один – з Чехословаччини та один – з Риму); Канадійську провінцію – 139 сестер і 11 монастирів; Бразилійську провінцію – 99 сестер і 10 монастирів [374, с. 48]. За даними «Каталогу Згромадження СС. Служебниць Пресвятої Непорочної Діви Марії на 1938 р.» спільнота в трьох єпархіях (Львівській, Перемишльській та Станиславівській) нараховувала 420 монахинь, які проживали у 85-ти монастирях [385, с. 8]. У період Другої світової війни каталог згромадження не видавався, тому неможливо вказати точну кількість сестер та їхніх монастирів станом на 1946 р. В «Історії сестер служебниць 1882–1967» о. Атаназій Великий ЧСВВ подав інформацію, що внаслідок воєнного лихоліття територію Галичини в кінці 1944–1945 рр. залишили близько 100 сестер [247, с. 422]. Згідно з цими даними, можна припустити, що на 1946 р. чисельність згромадження становила понад 300 монахинь;

– Згромадження сестер святого Йосифа-Обручника Пречистої Діви Марії (далі – згромадження сестер св. Йосифа-ОПДМ) засноване в 1898 р. о. К.Селецьким у с. Цеблів Сокальського району Львівської області. На 1934 р. згромадження нараховувало 80 сестер, які проживали в дев'ятих монастирях (з

них вісім були розташовані на території Перемишльської єпархії, один – Львівської) [374, с. 48]. На кінець 1930-х рр. на території Перемишльської єпархії діяло 30 монастирів згромадження, у яких проживало 180 сестер [291]. На завершальному етапі німецько-радянської війни сестри св. Йосифа-ОПДМ були поділені на дві частини: західну – з головним монастирем у с. Цеблів, що перебував у складі тодішньої Польщі, та східну – з монастирем у Львові, що належав до радянської України [387, с. 6]. З цього часу почався новий історичний етап існування згромадження у складі двох держав. Згодом частина сестер з території соціалістичної Польщі була змушена виїхати до Канади та Бразилії [387, с. 9];

– Свято-Покровський монастир Студійського Уставу був заснований з ініціативи митрополита А.Шептицького та о. З.Калинюка 14 жовтня 1924 р. в с. Якторів Золочівського району Львівської області. На 1939 р. спільнота нараховувала 147 черниць, які проживали у вісьмох монастирях [374, с. 48; 317, с. 137]. Про кількість черниць і монастирів Студійського Уставу на 1944 р. дані не збереглися, але, на наш погляд, статистичні дані впродовж п'яти років суттєво не змінилися;

– Згромадження сестер Пресвятої Родини (далі – ЗСПР) заснував 1911 р. о. О.Дикий, співзасновниками були о. Т.Горникевич та перша черниця згромадження – с. Тереза Текля Юзефів [317, с. 107]. На початок 1946 р. ЗСПР належало 20 монастирів, в яких проживало 78 черниць [278];

– Згромадження сестер Мироносиць (далі – ЗСМ) було засноване 30 червня 1944 р. о. Ю.Дацієм ЧСВВ у м. Кристинополі (з 1951 р. – м. Червоноград) Львівської області. На середину 1944 р. спільнота сестер Мироносиць нараховувала 70 черниць, які проживали в єдиному монастирі в смт. Богородчанах Станіславської області [314, с. 54];

– Згромадження сестер Милосердя св. Вінкентія (далі – ЗСМСВ) засноване у Франції 1649 р. священником Вінкетієм де Павльо. Згодом спільнота поширилася по всій Західній Європі. Митрополит А.Шептицький сприяв утворенню східної «гілки» цього згромадження. 22 березня 1922 р. до Бельгії на новіціят було

відправлено перших 12 дівчат, що мали намір вступити до цієї спільноти [317, с. 88]. У Галичині ЗСМСВ розпочало свою діяльність 12 червня 1926 р., коли перші сестри з Бельгії приїхали до м. Станиславова [333, с. 4]. Станом на кінець 1944 р. сестри милосердя проживали в двох містах: Львові та Станиславові. Чисельність спільноти становила 40 осіб [383, с. 53];

– Згромадження сестер священомученика Йосафата (далі – ЗССЙ) виникло в 1792 р. в м. Білій на Підляшші з ініціативи о. Т.Щуровського ЧСВВ. У Галичині згромадження св. Йосафата бере свій початок з 1911 р., коли було створено за сприянням о. О.Дикого та о. І.Жигалю в с. Кізлові Буського району Львівської області [317, с. 111, 112]. У 1934 р. спільнота нараховувала 40 сестер, що проживали у вісьмох монастирях [374, с. 48]. На 1946 р. ЗССЙ на території Галичини належало дев'ять монастирів [332, с. 35–37]. Чисельність згромадження суттєво не змінилася – до 50 монахинь;

– Згромадження сестер Непорочного Серця Марії Фатімської (далі – ЗНСМФ), засноване 13 вересня 1945 р. у м. Станіславі о. Р.Бахталовським Чину Найсвятішого Ізбавителя (далі – ЧНІ) напередодні Львівського псевдособору 1946 р. Формування спільноти припало на період нелегального існування УГКЦ. На час створення згромадження не мало власного монастиря, а кількість черниць становила лише три особи [341, с. 159, 160].

Сигналом до початку переслідування черниць стало відновлення радянської влади в липні 1944 р., коли в результаті наступу Червоної армії майже вся територія Західної України була звільнена від німецької армії. Під час боїв за визволення с. Кристинополя (сучасне м. Червоноград Львівської області), де знаходився новіціятський будинок СНДМ, 18 липня 1944 р. загинула с. Тарсикія Ольга Мацьків СНДМ. Після вбивства сестри Т.Мацьків радянські солдати оточили будинок монахинь і розпочали обшук монастирського приміщення. Зі спогадів с. Гліби Бойчук СНДМ, яка була очевидцем цих подій, дізнаємося про причини цього вбивства: «Солдати побачили на коридорі бездиханне тіло с. Тарсикії. Старшина здивовано запитав: «Хто це зробив?». Тоді один із солдатів

зізнався: «Це я її забив». На питання настоятельки Моніки Болести, навіщо він це зробив, лаконічно відповів: «Тому що вона монашка» [345, с. 122].

Вороже налаштовані до греко-католицьких черниць, під впливом прокомуністичної атеїстичної пропаганди, були також представники Польського комітету національного визволення, створеного як тимчасовий орган виконавчої влади на території Польщі в 1944 р. Він був заснований Крайовою Народною Радою 21 липня 1944 р. в період визволення території Польщі від німецько-фашистських окупантів радянською армією. Так, 8 листопада 1944 р., на свято великомученика Димитрія, польські прокомуністичні сили вбили с. Єлену Логин Згромадження сестер св. Йосифа-ОПДМ у с. Заболотцях (сучасне село Бродівського району Львівської області), а восени наступного року була застрелена у віці 28 років с. Євдокія Шурма цього ж згромадження у с. Хлівчани (сучасне село Сокальського району Львівської області) [236, с. 60]. Вбивство черниць УГКЦ було, з одного боку, свідченням широкої атеїстичної пропаганди радянської влади, спрямованої проти Церкви та її представників, яких трактовано як ворогів українського народу, а з іншого боку, проявом загострення польсько-українських стосунків на Західній Україні в середині 1940-х рр.

Сучасні дослідники історії Церкви О.Турій і Я.Глистюк виділяють чотири етапи процесу ліквідації чернечих спільнот у Галичині на основі опрацювання таємних інструкцій та розпоряджень представників різного рівня партійних і державних органів та спецслужб: 1) збір інформації про монастирі та кількість черниць; 2) обкладання культових споруд непосильними податковими тягарями; 3) «укрупнення» монастирів та 4) остаточна ліквідація [255, с. 367]. Етапи ліквідації чернечих спільнот неможливо окреслити більш-менш чіткими хронологічними рамками, але, немає сумніву, що це був цілеспрямований процес. Закриття монастирів УГКЦ відбувалося поступово із середини 1944 р. Цього року, ще до офіційної заборони УГКЦ, припинило діяльність згромадження сестер Мироносиць через конфіскацію приміщення монастиря у смт. Богородчанах Станіславської області [314, с. 52]. Документи державних органів влади свідчать про те, що збір інформації про чернечі спільноти не

припинявся з відновленням радянської влади і тривав аж до легалізації УГКЦ в 1989 р. Арешти черниць практично розпочалися з осені 1945 р. і тривали до літа 1950 р. [253, с. 173; 61, арк. 36].

Першим етапом у процесі заборони УГКЦ був збір інформації про монастирі та кількість черниць у 1945 р. Так, 22 січня 1945 р. єпископу УГКЦ у м. Станіславі уповноважений у справах релігійних культів при РНК СРСР по Станіславській області висловив вимогу: до 27 січня цього ж року подати інформацію про монастирі, їхні матеріальні ресурси та кількість ченців [15, арк. 6]. Із листа єпископського ординаріату «До уповноваженого Ради у справах релігійних культів при РНК СРСР» під № 183 від 13 лютого 1945 р. дізнаємося про кількість монастирів та монахинь УГКЦ на території Станіславської області. До ліквідації Церкви в березні 1946 р. тут знаходилися такі монаші спільноти: сестри Чину святого Василя Великого – 79 монахинь, Згромадження сестер Служебниць Непорочної Діви Марії – 114 монахинь, Згромадження сестер Милосердя святого Вінкентія – 20 монахинь, Згромадження сестер Пресвятої Родини – 13 монахинь, Згромадження сестер Мироносиць – 70 монахинь та Згромадження сестер священномученика Йосафата – 5 монахинь, усього – 301 черниця [15, арк. 2–5].

У Державному архіві Тернопільської області зберігається інформація про кількість жіночих монастирів УГКЦ на кінець німецько-радянської війни на Тернопільщині. Так, станом на 1 жовтня 1945 р. в області діяли такі монаші спільноти: сестри ЧСВВ, Згромадження сестер СНДМ, Згромадження сестер Пресвятої Родини, сестри згромадження священномученика Йосафата та сестри Студійського Уставу. Кількість черниць УГКЦ на території Тернопільської області становила близько 150 осіб [356, с. 77]. Уповноважений в справах релігії у Львівській області П.Кучерявий доповідав, що на території Львівщини (в тодішніх адміністративних межах) станом на 1 січня 1946 р. нараховувалося 38 жіночих монастирів, у яких проживало 776 монахинь [241, с. 166]. У Дрогобицькій області, що була створена 4 грудня 1939 р., заступник уповноваженого Ради в справах релігійних культів в Українській РСР (ім'я

невідоме) Попов подавав наступну інформацію про кількість монастирів і черниць станом на 12 березня 1947 р.: «У Дрогобицькій області залишилося лише два жіночі монастирі – один у самому Дрогобичі з 30 монахинями (василіянками) і другий – у Самборі, де перебували 15 сестер служебниць» [241, с. 168, 169].

Отже, в чотирьох тогочасних областях Галичини – Дрогобицькій, Івано-Франківській, Львівській і Тернопільській – у 1946–1947 рр. радянська влада зафіксувала проживання 1272 черниць. Наведені дані свідчать про ретельний збір інформації органами влади про богопосвячених осіб, починаючи з перших місяців після визволення Західної України від німецько-фашистських загарбників влітку–восени 1944 р.

Другим кроком щодо ліквідації чернецтва УГКЦ (1945–1946 рр.) було обкладання монастирів непосильними податковими тягарями, поступове обмеження площі угідь та конфіскація худоби, техніки й реманенту, відбирання житлових і господарських приміщень під різними приводами. Посилення морального тиску на провідників чернечих згромаджень здійснювалося представниками державних органів із застосуванням судово-адміністративних методів «переконання» (арештів, затримань, допитів, штрафів тощо) [255, с. 366]. Про це, зокрема, довідуємося з доповідної записки уповноваженого в справах релігійних культів у Львівській області П.Кучерявого, в якій рекомендувалося скоротити для монахинь розмір житлової площі на особу, так само, як і розміри належних монастирям земельних, городніх та садових наділів, зобов'язати їх регулярно сплачувати державні натуральні та грошові податки. Крім того, запропоновано усунути настоятелів з існуючих монастирських «гетто» [241, с. 167].

Переслідування монахинь на практиці відбувалося по-різному. Одні ставали жертвами арештів, інші – постійного застрашування. Водночас було націоналізовано монастирські будинки та з наказу уповноваженого в справах релігійних культів будинки, де проживали черниці, обкладено високими податками. Так, за свій монастир у м. Жовква Львівської області сестри ЗСНДМ з 1944 р. були змушені сплачувати щорічно податок у сумі 10 тисяч карбованців.

Із спогадів с. Модести Фірманюк ЗСНДМ довідуємося, що «сестри, як могли, збирали гроші, щоб платити податок за будинок, випродували всі цінні речі, що мали». Так тривало два роки, але це не допомогло. До їхнього будинку, що мав 14 кімнат, поселили військових, які повернулися з фронту [300, с. 77]. Це був лише початок довголітнього тиску проти сестер та їхньої боротьби за право мешкати у своєму домі.

Урядовий терор на чернечі спільноти значно посилювався напередодні львівського псевдособору в березні 1946 р. Начальник Управління Народного комісаріату державної безпеки Львівської області генерал-лейтенант О.Воронін 22 листопада 1945 р. повідомляв першому секретареві обкому партії А.Грушецькому, що «монастирі Греко-католицької церкви виступили проти возз'єднання (з Православною Церквою – *О.М.*), нами заплановано заходи з переселенням монахів та монашок з таким розрахунком, щоб у Львівській області створити по одному монастирю кожного ордену» [241, с. 121].

«Укрупнення» монастирів, перенесення чернечих домів з центру на периферію, до віддалених сіл, що дало б змогу зосередити монахинь кожного з чинів і згромаджень в одній обителі під пильним наглядом органів держбезпеки, стало суттю третього етапу діяльності радянської влади щодо ліквідації чернецтва (1946–1949 рр.). Наприкінці березня 1946 р. облвиконком затвердив «План-проект переселення і злиття монастирів і монахів ГКЦ у Станіславській області», що мав проходити в два етапи. На першому було поставлено за мету всіх черниць Василянок переселити в с. Підмихайлівці Рогатинського району, сестер Служебниць – у монастир по вул. Дзержинського, 94 в м. Станіславі (сучасна вул. Гетьмана Мазепи в м. Івано-Франківську). Жіночі монастирі в с. Гошеві Долинського району та с. Войнилові Калуського району залишилися тимчасово у своїх приміщеннях. На другому етапі передбачалося відправити всіх черниць на проживання до близьких родичів або поселити в будинках для перестарілих [224, с. 312]. Приміщення монастирів планувалося використати для господарських потреб.

Ліквідація чернечих спільнот особливо швидкими темпами відбувалася в Тернопільській області. У доповідній записці уповноваженого Ради в справах релігійних культів у Тернопільській області І.Чирви своєму київському начальнику П.Вільховому за третій квартал 1946 р. у розділі «Про монастирі» прямо наголошувалося: «Уніатських монастирів у області немає, тому ніяких повідомлень не чекайте» [50, арк. 34]. В аналогічній записці за четвертий квартал 1946 р. було сказано: «Діючих монастирів у області немає, є чернечі групи по 3–5 черниць, усього таких груп 26 із загальною кількістю черниць 117. Більшість із них працюють у різних організаціях, основним чином у лікувальних закладах» [356, с. 78].

Як правило, чернецтво УГКЦ в період «возз'єднання» з православною Церквою чинило опір постановам Львівського псевдособору 1946 р. Так, уповноважений в справах РПЦ по Станіславській області запитував у листі за червень 1946 р. голову Ради в справах РПЦ при Раді Міністрів СРСР по УРСР П.Ходченка, як він може реєструвати греко-католицьких ченців і черниць «православними», якщо всі, як писалося, «монашествующие» категорично відмовлялися «приймати православну віру і залишаються уніатами» [226, с. 313]. Трудність із переходом монастирів УГКЦ до РПЦ була зафіксована сучасниками ще перед Львівським псевдособором. Так, очільник «Ініціативної групи» о. Г.Костельник у листі від 3 жовтня 1945 р. писав до патріарха РПЦ Алексія, що «центром агітації проти «возз'єднання» залишаються монахи. Усі наші монаші чини, жіночі й чоловічі, стійко стоять за унію, і немає надії, щоб це змінилося» [241, с. 127].

Однак кількість чернечих обителей впродовж трьох років, починаючи з березня 1946 р., після насильницької ліквідації УГКЦ, різко скоротилася. Уже на початок 1949 р. у Львівській області діяло лише три греко-католицькі жіночі монастирі, а в Станіславській – шість. Секретареві ЦК КПП(б)У М.Хрущову уповноважений при Раді в справах релігійних культів П.Вільховий 29 вересня того ж року писав: «На сьогоднішній день на території УРСР УГКЦ з усіма її адміністративно-церковними органами повністю припинила своє існування, за

винятком кількох греко-католицьких чоловічих та жіночих монастирів» [203, с. 218]. З цього документу також дізнаємося, що станом на 1949 р. чернечі дома вже повністю були ліквідовані у Тернопільській та Дрогобицькій областях. Після ліквідації УГКЦ усе майно, включаючи будівлі, що належали жіночим монастирям, було націоналізоване, а сестер або відправлено на заслання, або ж примусово розігнано [241, с. 123].

Наступ органів влади на чернече життя супроводжувався не тільки поступовим обмеженням їхніх прав, але й масовими арештами. Представників греко-католицького духовенства і монашества сталінський режим, як правило, засуджував за політичною статтею 54 Кримінального кодексу УРСР (ст. 54-1 «А» – зрада Батьківщини; ст. 54-10 – антирадянська пропаганда і агітація; ст. 54-11 – участь у контрреволюційній організації). Вироки були суворими, коливалися від 10 до 25 років, часто з позбавленням громадянських прав на три–п’ять років і з конфіскацією майна [271, с. 25]. Так, 12 грудня 1945 р. жертвою репресій стала настоятелька монастиря сестер Василіанок в с. Підмихайлівцях м. Моніка Полянська, яку було заарештовано разом з іншими монахинями: с. Дарією Анною Свірською, с. Стефанією Аделею Млинарською, с. Йосифою Софією Хім’як, м. Ксенією Климентією Петрівською, м. Маврикією Марією Хомою, с. Андреею Наталією Пастернак [349, с. 351–365]. Невдовзі більшість сестер відпустили, а під слідством залишилися тільки м. М.Полянська, с. Д.Свірська та с. С.Млинарська [32, арк. 380]. Характерним для радянської влади були випадки арешту всіх черниць, що перебували в тому чи іншому монастирі. Однак найбільшу увагу радянських спецслужб привертали монахині, які мали безпосереднє відношення до керівництва монастирями, значний вплив на громадськість у місцевості, де знаходився монастир, а також виконували своє служіння в медичній або освітній сферах.

Після дворічного слідчого процесу, 21 червня 1947 р. м. М.Полянській було винесено остаточний вирок за статтею 54-1 «А» та 54-11 – вісім років позбавлення волі у виправно-трудовому таборі. У кримінальній справі містилося обґрунтування суворого вироку радянської влади: «Визнана винною у тому, що,

будучи ігуменею монастиря, скривала членів ОУН, займалася розповсюдженням серед монахинь монастиря антирадянських документів. Весною 1944 р. організувала курси санітарок, на яких навчалися 2 учасниці ОУН-УПА» [32, арк. 325].

Черниць УГКЦ традиційно звинувачували в «антирадянській діяльності, <...> зв'язаних з підпіллям ОУН і бандитськими угрупованнями УПА» [31, арк. 23]. Справді, впродовж воєнного лихоліття греко-католицьке духовенство дієво допомагало підпільним структурам, пов'язаним з діяльністю ОУН і УПА. Монастирі й церкви були духовною і матеріальною опорою повстанців у їх боротьбі проти гітлерівського, згодом сталінського тоталітарних режимів. Виходячи із засад християнської моралі, церковна ієрархія заборонила духовенству брати участь у збройній боротьбі. Монастирі надавали медичну, матеріальну допомогу пораненим бійцям УПА, а душпастирську обслугу віруючих повстанців священники-капелани виконували за місцем бойових дій підрозділів УПА. Черниці безпосередньо не вели збройної боротьби, але й не стояли осторонь трагедії українського народу в роки Другої світової війни, виконували християнський обов'язок – допомагали потребуючим, що і стало основою їхнього ув'язнення.

Характерно, що після суду Моніку Полянську було перевезено на пересильний пункт львівської в'язниці, звідки її відправили до далекої Мордовії. 64-річна монахиня прибула у виправно-трудова табори спочатку Темлага, а згодом – Дубравлага (Мордовська Автономна Республіка) 17 березня 1949 р. [349, с. 353]. Дубравлаг – це комплекс виправно-трудова таборів з центром у селищі Явас. Система таборів тягнулася впродовж 40 км від станції Потьма до Барашево. У цих таборах відбували покарання політичні в'язні, військовополонені й духовенство, зокрема патріарх Й.Сліпий, блаженний Микола Цегельський, єпископ Павло Василик, о. Матей Шипітка ЧСВВ та багато ін. [354, с. 88]. Духовні особи, перебуваючи в таборах суворого режиму, усвідомлювали, що вони терплять невинно, а єдиним їхнім злочином була вірність Церкві та своїм особистим переконанням.

Про нелегке життя в таборі в далекій Мордовії матері Моніки пізніше згадувала с. Дарія Свірська, що перебувала з нею в ув'язненні: «Тому, що мати були старенькі, ніде не працювали, а як в'язень мала добру репутацію – називали її мамою» [354, с. 90]. Тут, у таборі суворого режиму для «ворогів народу», м. М.Полянська пішла з життя 26 грудня 1951 р. [349, с. 351–354]. На жаль, такі випадки, коли монахиням не судилося пережити багатолітнє заслання далеко від рідного краю, не були поодинокими.

На десять років таборів і п'ять років позбавлення волі були засуджені дві інші черниці Підмихайлівського монастиря. Сестра Дарія Свірська свідчила: «Після допитів у тюрмі в Станиславові судив нас військовий трибунал, засудили кожну на десять років. Засудили нас за політичною статтею, за те, що наш монастир бандерів обслуговував, що давали їм якусь там поміч» [349, с. 357]. Разом із с. Дарією було засуджено с. Стефанію Млинарську, але, на відміну від м. Моніки, своє покарання вони відбували в Казахстані. Пізніше місце покарання для с. Дарії було змінено на Красноярський край РСФСР у зв'язку з тим, що вона займалася релігійною діяльністю і хрестила дітей в таборі. До Львова с. С.Млинарська повернулася в 1952 р., а с. Д.Свірська – дещо пізніше, уже після смерті Й.Сталіна [349, с. 356–359].

Упродовж 1946–1949 рр. 14 сестер Василіянок було арештовано і заслано з львівських монастирів УГКЦ в табори Мордовії Забайкальського та Хабаровського краю РСФСР: м. Атаназію Біланюк, м. Анну Авксентію См'ельську, м. Віру Ольгу Слободян, м. Ірину Мармаш, м. Марту Марію Лесняк, м. Марію Климентину Копистянську, м. Онисиму Ольгу Шушкевич, с. Ангеліну Гайдуківську, с. Андрею Анну Дуль, с. Венедикту Євгенію Кахнікевич, с. Дарію Катерину Камінську, с. Кипріяну Катерину Шух, с. Маркіяну Магдалину Пілюс, с. Мір'ям Анастасію Волошин [349, с. 328–347]. Водночас було ув'язнено трьох монахинь із монастиря с. Словіта Золочівського району Львівської області: с. Андрею Анну Березовську, с. Євпраксію Євфросинію Стефанишин, с. Магдалину Ольгу Дацьків [349, с. 321–324]. У м. Станіславі в 1949 р. була арештована настоятелька м. Йосифа Ісопенко ЧСВВ та засуджена за статтею 54-

10 з таким звинуваченням: «Не прийняла з'єднання з Російською православною церквою у 1946 р., залишившись активною прихильницею Ватикану». 5 лютого 1950 р. м. Й.Ісопенко було засуджено на 10 років заслання у виправно-трудоий табір Кізіллаг Пермської області РСФСР за «антирадянську агітацію» [30, арк. 108].

Арешти торкнулися й інших монаших спільнот. Так, 12 жовтня 1945 р. КДБ було затримано настоятельку монастиря сестер Студиток Йосифу Олену Вітер [241, с.120]. Крім неї, було арештовано ще чотирьох сестер: с. Марію Ляхер, с. Крискентію (прізвище невідоме), с. Пахомію (прізвище невідоме) та с. Мануїлу (прізвище невідоме). Після тижневих допитів двох монахинь с. Марію і с. Крискентію відпустили, а інших сестер продовжували утримувати в тюрмі під слідством у Львові по вул. Лонцького (сучасна вул. С.Бандери) [108, с. 8]. Сестер Студиток після слідства у Львові було відправлено до Києва, а звідти – в тюрму м. Дніпропетровська (сучасне м. Дніпро). Слідство над Й.Вітер тривало до 9 квітня 1946 р. Суд відбувся у Києві 27 квітня того ж року [253, с. 175]. У вирокі їй прямо інкримінували: «Боролася за створення «самостійної» України, допомагала активним членам ОУН-УПА матеріально, переховувала нелегалів з УПА, надавала допомогу пораненим, проявляла терористичні наміри щодо осіб, активно працюючих проти ОУН-УПА» [260, с. 86].

Мати Й.Вітер було присуджено 20 років каторжних робіт у таборах суворого режиму в Мордовській Автономній РСР, де вона перебувала до 1956 р. [108, с. 9], працювала в найсуворіших концтаборах Мордовії, Іркутська, Красноярська та деяких інших місцевостей [260, с. 86]. Сестра Й.Вітер вийшла на волю 29 березня 1956 р., відбувши в ув'язненні 10 років [253, с. 176]. Крім згаданих сестер Студійського Уставу, арештованими та ув'язненими впродовж 1947–1950 рр. були також с. Азарія (прізвище невідоме), с. Дарія Канюка, с. Любов Кучер, с. Теодора Анна Ворох, с. Тереса (прізвище невідоме). Усіх разом засуджених сестер Святопокровського монастиря Студійського Уставу з 1945 р. до 1950 р. було вісім [256, с.45–47].

Кримінальні справи м. М.Полянської, м. Й.Ісопенко, с. Д.Свірської, с. С.Млинарської, с. І.Козуб та ін. свідчать, що допити часто відбувалися вночі. Так, аналіз протоколів допиту м. Й.Ісопенко подає наступну інформацію: 12 жовтня 1949 р. її допитували з 00.20 до 4.00 год.; 15 грудня 1949 р. – з 00.00 до 03.30 год.; 18 грудня цього ж року допит відбувався з 21.45 до 2.00 год. [30, арк. 25, 27, 36, 38, 43, 45]. Судових засідань щодо м. Моніки Полянської та ще двох монахинь – с. Д.Свірської та с. С.Млинарської, що тривали від 29 листопада 1945 р. до 21 червня 1947 р., було п'ять, а допитів – аж 23. Жодне із засідань, крім останнього, не завершувалося якимось конкретним звинуваченням [282, с. 38]. У такий спосіб, на наш погляд, слідчі приводили арештованих до загальної втоми, а застосування жорстокого психологічного і фізичного тиску впливало на зменшення опору допитуваних у визнанні бажаних для слідчих фактів чи свідчень.

Матеріали, що готувалися для судового процесу, як правило, були підписані арештованим на кожному аркуші, однак їх записи провадив слідчий або стенографіст, тому не можна вважати цю інформацію автентичною із свідченнями монахинь. Суттєвим чинником кримінальних справ були питання, які задавав слідчий арештованим під час допитів. Окрім загальних звинувачень про антирадянську діяльність, про шпигунську працю на користь Ватикану, про співпрацю з німецькими окупантами, про зв'язки та допомогу ОУН та УПА, арештованих сестер часто запитували: «Чи правда те, що ви являєтесь затятою противницею возз'єднання Греко-католицької церкви з Російською православною церквою, а також затятою противницею переходу греко-католицького духовенства до російської православної віри?». На це питання, як свідчать кримінальні справи арештованих черниць, вони давали ствердну відповідь [32, арк. 46]. Сестра Іванна Козуб ЧСВВ під час допиту відважно заявляла: «На православну віру я не перейшла, тому що являюся переконаною греко-католичкою і такою залишуся» [31, арк. 32].

У протоколах допитів використовувалося свідчення інших арештованих, свідків, а також матеріали, вилучені в заарештованих під час обшуків – листи,

записи, книги, фотографії, які ставали підставою до засудження. Так, у кримінальній справі м. Й.Вітер, яка велася з 12 жовтня 1945 р. до 27 квітня 1947 р., фігурувала Інна Даниленко, яка за півроку до арешту монахині просилася, щоб м. Йосифа підготувала її до хрещення в греко-католицькій вірі. Під час слідства, як свідчать архівні дані, І.Даниленко, що, очевидно, була агентом радянських каральних органів, звинувачувала монахиню в «терористичних намірах» проти радянської влади. Протоколи допитів свідчать, що ігуменя сестер Студійського Уставу висловила крайнє здивування такими абсурдними звинуваченнями, але це свідчення було головним аргументом, щоб звинуватити черницю в тероризмі [253, с. 174]. Для радянської влади притаманним було вербування осіб з метою шпигунської діяльності серед представників духовенства, що не тільки надавали інформацію про діяльність монастиря, але згодом ставали основними свідками в судових справах.

У травні 1950 р. були арештовані сестри Згромадження святого Йосифа-ОПДМ с. Олімпія Біда, с. Лаврентія Гарасимів, с. Мокрина Малецька, с. Глікерія Ходань та с. Арета Лях. Цього ж року радянська влада арештувала та вивезла в Сибір монахинь Згромадження сестер св. Йосифа-ОПДМ: с. Єлисавету Кушнір, с. Єфросинію Сирівку, с. Ілярію Поточняк, с. Ірену Лазар, с. Матильду Луців, с. Маргариту Міджак та с. Ярославу Карівець [387, с. 12]. Архівні документи свідчать, що головною причиною арешту с. Олімпії Біди була її місіонерська діяльність. Сестра рішуче відмовилася прийняти насильне з'єднання УГКЦ з РПЦ і продовжувала виконувати своє служіння серед католиків східного обряду [315, с. 151].

На період слідства черниці перебували в тюрмі м. Борислава Дрогобицької області, а після вироку відправлені в Сибір на спецпоселення із зазначенням – «навічно». На місце виселення в Харськ Молчанівського району Томської області РСФСР черниці прибули 12 червня 1950 р. [273, с. 194–197]. Сестра Лаврентія під час свого ув'язнення була важкохворою (лежачою), але це не стало на перешкоді для органів державної влади, щоб відправити її на виселення в Томську область. Під час подорожі нею опікувалася с. Олімпія та добрі люди [273, с. 194–197].

У музеї Згромадження сестер св. Йосифа-ОПДМ у Львові на вул. Личаківській, 171 зберігається розписка виселених сестер за 21 листопада 1950 р., у якій черниці під тиском каральних органів погоджувалися на виселення: «Я, нижче підписана Біда Ольга Олександрівна даю дійсну розписку спецкомендатурі МВС № 42 про те, що мені об'явлено <...> спецпоселення навічно і якщо здійсно втечу з місця виселення, буду притягнута до кримінальної відповідальності згідно Указу Президії Верховної Ради СРСР від 26 листопада 1948 р., згідно якого за цей злочин передбачена міра покарання – 20 років каторжних робіт» [181] (Додаток Г). Для радянських каральних органів притаманними були методи залякування, про що, зокрема, свідчить розписка засуджених, за втечу черниць мали покарати 20 роками каторжних робіт.

Із заслання с. Олімпія написала листа 1 грудня 1950 р. до своєї настоятельки в Галичину, із змісту якого дізнаємося, як черниці сприймали своє виселення «навічно»: «Ми є виселені лише за те, що є католицькими монахинями. За віру, за справу Божу ми терпимо, а що може бути краще за це». Щоб підсилити своє переконання, черниця наводить приклад із життя св. Івана Золотоустого, який також був переслідуваний за віру і був висланий [260, с. 30]. Сестра Лаврентія та с. Олімпія померли в м. Харську 1952 р., де й похоронені [83, с. 4, 5]. У 2001 р. Папа Римський Іван Павло II проголосив с. О.Біду та с. Л.Гарасимів блаженними. Сестра Павла Дубасюк і с. Анна Васишин у 2003 р. віднайшли в Сибіру могилу блаженних у м. Харську Томської області, а 21 вересня 2005 р., на свято Різдва Пресвятої Богородиці відбулося перевезення мощей блаженних сестер Олімпії та Лаврентії до Львова. Сьогодні мощі знаходяться в монастирі Святого Йосифа на вул. Личаківській, 171.

12 березня 1950 р. відбувся арешт черниць Гошівського монастиря Пресвятої Родини. Після довгих років застрашувань, ревізій, допитів були арештовані чотири сестри: с. Андрея Брошнівська (настоятелька ЗСПР), с. Ювеналія Говбан, с. Єремія Бойдунь та с. Веніамина Марцинковська. На час слідства вони перебували в Коломийській тюрмі, а після вироку – виселені до далекого Сибіру, перевезені в м. Любанівськ Керенського району Пермської

області РСФСР. Заслання відбували в Дарасуні Забайкальського краю РСФСР (Додаток Е). На засланні черниці перебували до хрущовської амністії в 1956 р. [87, с. 15–19].

З архівних матеріалів Генеральної курії сестер Служебниць дізнаємося, що масові арешти сестер відбулися з 1946 р. до 1950 р. Зокрема, в Сибір були вивезені черниці з м. Трускавця – с. Йосафата Марія Іващук, с. Леонія Марія Мимохід, с. Стефаніда Ірина Павелко, с. Фільотея Ольга Ковальська, з м. Стрия – с. Агнета Марія Грис, с. Германа Марія Супрун, з м. Самбора – с. Омеляна Олена Чоловська, з с. Турки Дрогобицької області – с. Епістимія Євгенія Возьна, з м. Жидачева Дрогобицької області – с. Єротея Антонія Караїсь, з м. Тернополя – с. Анісія Варвара Гірняк, с. Аристарха Ганна Івасів, з м. Золочева – с. Софронія Віра Шипула, с. Христофора Марія Гриценко [164, с. 554]. Хроніка згромадження подає також списки інших черниць, що були вивезені в Сибір, але без конкретизації місця арешту: с. Аврелія Анна Маслюк, с. Амброзія Стефанія Павлишин, с. Іванна Романа Козуб, с. Маркилина Анна Продан, с. Моніка Ольга Кучерська, с. Вартоломея Анастасія Голінка, с. Гавриїла Марія Кулинич, с. Евмелія Варвара Крашевська, с. Єлизавета Софія Устяк, с. Єроніма Варвара Винник, с. Інокентія Ірина Луцик, с. Леокадія Розалія Багрій, с. Софронія Марія Чех, які відбували покарання в Сибірі [385, с. 45]. Крім того, арештованими були с. Антоніна Анна Ячмінська, с. Вінкентія Параскевія Федина та с. Віталія Анна Мікусь ЗСНДМ, які після декількох місяців слідства були відпущені на волю [173, арк. 1–3].

З архівних джерел довідуємося, що радянську владу в репресивних діях часто не зупиняли ні старечий вік, ані хворобливий стан монахинь. Так, с. В.Мікусь було арештовано у віці 70 років з огляду на виконання в згромадженні ССНДМ служіння заступниці Генеральної настоятельки [385, с. 46]. Про точну кількість ув'язнених сестер Служебниць, на жаль, немає статистики. Автор книги «Історія Сестер Служебниць 1892–1967» о. А.Великий подає дані про 30 монахинь згромадження ССНДМ, що «відбували своє скитання-каторгу в глибині Радянського Союзу (Сибіру)» [247, с. 422]. Сестра Анастасія Заброцька ЗСНДМ,

посилаючись на внутрішні дані спільноти, обґрунтувала статистику про 27 сестер, які були виселені в Сибір [385, с. 45]. У листі з департаменту інформаційних технологій м. Києва Л.Миколаєнко повідомляв протоігуменю м. Маргарету Гутник, що с. Акилина Анастасія Горинець ЗСНДМ була арештована 24 грудня 1939 р. і засуджена 30 липня 1940 р., з позбавленням волі строком на п'ять років [173, арк. 1]. У даних згромадження, що їх наводить с. А.Заброцька, с. А.Горинець знаходилася серед черниць, арештованих протягом 1946–1950 рр. З огляду на розбіжність статистичних даних, перевагу надаємо внутрішнім архівним даним спільноти сестер Служебниць, на наш погляд, кількість сестер Служебниць, які були на засланні становила не більше 27 осіб.

Приналежність черниць до монастиря УГКЦ нерідко ставала причиною арешту інших членів родини. В архіві сестер СНДМ Провінції Співстраждання Матері Божої збереглися свідчення с. Христофори Гриценко, яка була виселена на спецпоселення разом з батьками: «9 травня 1950 р. мене арештували. Забрали мене з місця праці, де стала я працювати секретаркою в колгоспній конторі с. Заріччя Золочівського району Львівської області <...> Разом зі мною арештували мого тата 70-літнього старушка <...> Відтак відвезли тата і мене до Золочівської в'язниці <...> По кількох днях тата і мене вивезли з в'язниці, привезли до нас маму, і нас в трійку відвезли до Львова, звідтам поїздом вивезли в Томськ» [169, арк. 1]. Під час допитів, як згадувала с. Х.Гриценко, «випитували наші монастирські справи» [169, арк. 1]. Похилий вік батьків с. Христофори, важкі умови проживання стали причиною їх швидкої смерті на засланні далеко від рідної землі.

У свідченнях арештованих сестер згромадження СНДМ, зібраних і впорядкованих дослідником церковної історії з Тернопільщини Богданом Головиним, знаходиться інформація, як відбувалося виселення і побут монахинь на спецпоселеннях. Сестра Аристарха Ганна Івасів ЗСНДМ, яку було арештовано 6 листопада 1950 р. в м. Тернопіль, згадувала про своє виселення: «Після арешту мене разом з іншими відвезли у Бережанську тюрму. Тут ми просиділи декілька місяців. Умови були страшні. <...> А коли було зібрано

достатню кількість виселенців на цілий залізничний ешелон, нас вантажними вагонами повезли на Схід. У кожному було напхано по 60 і більше осіб. Вагони запломбовані, не опалювались зовсім, охоронялись нарядом із числа внутрішніх військ <...> Протягом двох місяців у зимовий період тривала подорож. Ешелон прибув у Тайшетський район Іркутської області. Під час транспортування нам давали «їжу» один раз в день – ріденьку баланду з невеличким куснем хліба» [260, с. 44–50].

Із спогадів сестри Службениці Анізії Варвари Гірняк ЗСНДМ, яка була заарештована разом із с. А.Івасів 6 листопада 1950 р., дізнаємося, як черниці жили на спецпоселеннях: «На заслання ми прибули в селище Суєтіха Тайшетського району Іркутської області. Після прибуття на місце спеціального поселення нас було викликано у комендатуру МВС, де нас змусили написати заяву, що ми «згодні» до смерті мешкати на новому місці <...> Вибір був однозначний – дати заяву і «погодитись» на пропозицію чекістських більшовицьких «добродійників» [260, с. 38–44]. Крім того, поселенці були примушені двічі на день – зранку і ввечері – особисто з'являтися до коменданта на перевірку, щоб засвідчувати, що нікуди не зникли. Виселеним заборонялося без спеціального дозволу коменданта відлучатися з місця проживання [260, с. 44]. За аналогічною процедурою відбувалося виселення й інших черниць УГКЦ.

Сестри згромадження св. Вінкентія в післявоєнний період ліквідації монастирів проживали у Львові та м. Станіславі. Провід спільноти вела с. Єлисавета Аліція Поппе, уродженка і громадянка Бельгії. Мабуть, з огляду на можливість міжнародного резонансу радянська влада не наважувалася масово ув'язнювати і відправляти на заслання сестер цієї спільноти. Сестру Василю Березок було арештовано на 10 місяців тільки за те, що вона «дала ліки бандерівцям» [145, с. 5]. У Львові органи влади позбавили сестер їхнього монастиря, що був перетворений на третю міську лікарню. Протягом 1944–1954 рр. монахині цього монастиря були змушені п'ять разів змінювати місце свого проживання. Лише після листа с. Єлисавети Поппе до бельгійського консула в Москві з проханням про допомогу, за його сприянням, спільнота в

1952 р. отримала будинок на вул. Куйбишева, 12/12А (сучасна вул. І.Огієнка), де колись була конюшня польської консисторії [95, с. 3]. Характерною особливістю сестер Милосердя св. Вінкентія протягом усього періоду переслідування радянських властей було те, що вони мали можливість проживати разом великою спільнотою. У перші роки після закриття греко-католицьких монастирів по вул. Куйбишева, 12/12А проживали 12 черниць, настоятелькою була с. Є.Поппе [341, с. 173].

Представники чернечих спільнот УГКЦ неодноразово зверталися в листах до вищих органів влади з проханням по допомогу і захист. Так, з відповідною заявою 30 серпня 1946 р. звернулися до Й.Сталіна сестри Василянки з м. Станіслава. В їхньому проханні, зокрема, йшлося: «Сестри монахині василянки у Станіславі дуже просять розглянути їхню справу та охоронити перед напастями. Більшу частину нашого будинку, а саме школу і гуртожиток ми відпустили на державні цілі (шпиталь, школа). Самі мешкаємо в монастирі, з якого нас щораз викидають і не дають спокійно проживати. <...> Знаємо, що в Радянському Союзі є опіка й оборона для людей спокійних і нешкідливих, як це зазначено в Конституції СРСР» [349, с. 159].

Однак так звана «народна влада», на підтримку якої наївно сподівалися деякі монахині, а насправді – партійно-державний апарат – зневажав право на свободу совісті й віросповідання, що було передбачено основним законом СРСР – Конституцією 1936 р. у статті 124: «З метою забезпечення за громадянами свободи совісті церква в СРСР відокремлена від держави і школа від церкви. Свобода відправлення релігійних культів і свобода антирелігійної пропаганди визнаються за всіма громадянами» [195]. Представники чернечих спільнот, незважаючи на масові сталінські репресії, очікували гуманних і законних дій від радянської влади. Про це, зокрема, свідчать кілька листів сестер Пресвятої Родини в 1947 р. на адресу уповноваженого у справі релігії. Так, перший лист, автором якого була настоятелька Гошівського монастиря с. Клавдія Штаблява, до уповноваженого в релігійних справах п. Сердюченка у м. Станіславі був написаний 29 травня 1947 р. Настоятелька просила пояснення від органів

державної влади, чому сестри мають залишити свій монастир у с. Гошів Болехівського району: «Прошу ласкаво надати всі причини кожної сестри зосібна на письмі, задля котрої я маю сестер відпустити з монастиря. Якщо ті причини будуть слухні і справедливі, тоді я покійно виконаю усі Ваші заарядження» [17, арк. 24].

Подібного змісту лист був написаний 31 серпня того ж року голові виконавчого комітету Станіславської обласної ради депутатів трудящих п. Щербакову. Настоятелька с. Андрея Брошнівська зверталася з проханням «вияснення деяких незрозумілих дій уповноваженого до справ релігії та Болехівського райвиконкому» [17, арк. 32–34]. Потрібно було ще декілька місяців, щоб монахині, далекі від політики, остаточно зрозуміли, що в атеїстичній державі з комуністичною партійно-тоталітарною ідеологією чернецтво було абсолютно не потрібне. Арешти сестер, їхні ув'язнення та націоналізація монастирської власності – все це стало передумовами переходу монахинь до нелегального життя, що продовжувалося упродовж майже 40 років.

Після збору необхідної інформації про монахинь, обкладання монастирів податками, «укрупнення» чернечих спільнот радянська влада розпочала четвертий етап – закриття (1949–1950 рр.). Завершальним етапом у ліквідації греко-католицьких монастирів стала націоналізація їхнього майна, розпорошення монахів і монахинь, переселення похилих віком і тяжкохворих осіб до будинків інвалідів, примусове повернення всіх працездатних ченців та черниць за місцем проживання до їхніх рідних. Повсюдна ліквідація монастирів у Галичині мала свої особливості. Заступник голови Ради Міністрів УРСР Л.Корнієць підтримав запропонований Радою у справах релігійних культів при Раді Міністрів СРСР в Українській РСР план ліквідації монастирів, але наказував, щоб «питання про ліквідацію кожного монастиря вирішувалося окремо» [226, с. 319].

Вказівку з Москви розробити детальні заходи щодо остаточного закриття усіх греко-католицьких монастирів на території Галичини уповноважені ради у справах релігійних культів в радянській Україні отримали на початку 1949 р. Уповноважений Ради в справах релігійних культів при Раді Міністрів СРСР в

Українській РСР П.Вільховий повідомляв, що «вирішено ліквідувати всі монастирі колишньої уніатської Греко-католицької церкви в листі від 29 листопада 1949 р. № 146» [2, арк. 105].

У доповідній записці уповноважений в справах релігійних культів при Раді міністрів УРСР П.Вільховий 20 березня 1950 р. подавав дані про реальний стан чернечих спільнот. Зокрема, зазначалося, що в Галичині діяльними на той час залишалися сім жіночих монастирів, де проживала 101 черниця, державна влада поділяла їх на «працездатних» і «непрацездатних» (тобто осіб пенсійного віку або інвалідів):

1. Якторівський жіночий монастир у с. Ясенівка Глинянського району Львівської області (19 працездатних, 32 непрацездатних);
2. Суховольський монастир у с. Суховоля Івано-Франківського району Львівської області (12 працездатних, 5 непрацездатних);
3. Монастир ордену св. Вінкентія і Павла у м. Станіславі по вул. Пушкіна, 47 (нині – вул. В.Чорновола) (7 працездатних, 3 непрацездатних);
4. Монастир св. Йосафата у с. Войнилів Войнилівського району Станіславської області (4 працездатних, 2 непрацездатних);
5. Підмихайлівський монастир у с. Підмихайлівці Букачівського району Станіславської області (10 працездатних, 3 непрацездатних);
6. Гошівський жіночий монастир у с. Гошів Болахівського району Станіславської області (четверо працездатних);
7. Монастир Непорочної Діви Марії в м. Станіславі, вул. Держинського, 94 (нині – вул. гетьмана І.Мазепи) Луцик і Козуб арештовані, ніхто не проживав (с. Інокентія Ірина Луцик і с. Іванна Романа Козуб – *О. М.*) [2, арк. 98–100].

Уповноважений в справах релігії П.Вільховий у своїй доповідній записці від 8 березня 1950 р. подавав план остаточного закриття греко-католицьких монастирів: «У першу чергу, ліквідувати три монастирі бувшого Львівського центру греко-католиків і один Гошівський (чоловічий), інші монастирі – липень – серпень 1950 р., тобто три жіночі в Станіславській області» [2, арк. 114]. Упродовж кількох місяців весни-літа 1950 р. на основі цього плану було закрито

останні шість жіночих греко-католицьких монастирів у Галичині. 16 вересня 1950 р. П.Вільховий повідомляв у доповідній записці І.Полянському про ліквідацію всіх монастирів УГКЦ. Останнім був закритий монастир у с. Суховоля на Львівщині 9 вересня 1950 р. [2, арк. 295].

Вигнання сестер з монастирів нерідко відбувалося в досить жорстокий спосіб. Сестра Маркія Башинська ЗСНДМ згадувала: «Прийшли озброєні військові, направили на нас дула автоматів і наказали вибратися геть. Хочете залишитися в Бережанах – виходьте з дому в тому, що на вас, нічого не беріть. Бо як надумаєте що взяти, то зараз же в машину – і в Сибір» [300, с. 53]. Сестра Леонтія Квасниківська ЗСНДМ про своє вигнання з монастиря в 1950 р. писала, що їм поставили короткий ультиматум: «Вибратися за 24 години». Наказ залишити монастир супроводжувався, за спогадом сестри, глузливою пропозицією представника радянської влади: «Перейти на православ'є, то ми вас лишимо і не будемо вас виганяти, будете так, як ви є, будете молитися» [108, с. 11].

Радянська влада після ліквідації УГКЦ в березні 1946 р. формально ставила перед чернечими спільнотами вимогу возз'єднання з РПЦ. Однак насправді для партійно-тоталітарного режиму важливим було придушення взагалі свободи віросповідання і сумління особистості методами тиску, насильства, репресій. Зокрема, на території Тернопільської області в другій половині 1940-х – на початку 1950-х рр. існували, крім греко-католицьких, ще й православні монастирі. На кінець 1948 р. тут нараховувалося 49 черниць і 139 ченців (Почаївська Лавра, Скит Почаївської Лаври, монастирі в Кременецькому, Шумському та Малозагаєцькому районах). У перші повоєнні роки існування радянської влади православ'я в Тернопільській області місцева влада відверто не переслідувала. Православні монастирі легально існували до того часу, коли влада вела боротьбу проти УГКЦ, за приєднання греко-католиків до РПЦ. Але як тільки це завдання було виконано, радянський режим почав боротьбу вже й проти православних монастирів, так званих «розсадників» релігійного фанатизму [356, с. 88, 89].

Переслідування богопосвячених осіб, закриття монастирів негативно вплинули на розвиток чернечого життя в Галичині, стали причиною залишення монастирів монахинями. Зокрема, хроніка сестер Службниць подавала наступну інформацію: «Найтяжчі випробування провінція в Україні пережила 1946–1959 рр. <...> Зменшення членів згромадження: виступило з 1938 по 1959 рр. – 45 осіб» [164, с. 555]. Не збереглося конкретної інформації про стан інших чернечих спільнот УГКЦ, зокрема щодо залишення монашого життя їхніми членами, але немає жодного сумніву, що це відбулося під тиском урядових арештів, переслідування та постійного страху.

За нашими підрахунками, на спецпоселення і в табори для відбування покарання було відправлено 75 арештованих черниць УГКЦ, що становило 10 % від їх загальної кількості станом на 1946 р. (Додаток Б). Однак атеїстична радянська держава, що жорстоко розправилася з духовенством, чернецтвом та вірними УГКЦ, так і не спромоглася здолати дух опору багатьох українських греко-католиків. Незважаючи на нестерпні фізичні й моральні умови перебування в місцях позбавлення волі, монахині використовували всі можливості для того, щоб далі займатися релігійною діяльністю. У виправно-трудових таборах черниці були призначені до різної праці. Так, с. Магдалина Дацьків ЧСВВ, яка була засуджена 21 лютого 1948 р. на «8 років позбавлення волі», протягом 13 місяців працювала на кам'яному кар'єрі в «спецпересилці» Карабас Карагандинської області Казахської РСР, пізніше була переведена на сільськогосподарські роботи [349, с. 322]. Монахині також працювали на сплавах лісу (с. Євпраксія Стефанишин, с. Христофора Гриценко, с. Аристарха Івасів), рубали та корчували дерева (с. Кипріяна Шух, м. Йосифа Ісопенко), були прибиральницями (с. Йосафата Івашук, с. Омеляна Чоловська, с. Фільотея Ковальська) тощо [349, с. 321–366; 167, арк. 7].

Перебуваючи в ув'язненні, черниці нерідко не втрачали надії, що тоталітарний режим в СРСР рано чи пізно зазнає краху. Свідченням цього було поховання м. Моніки Полянської ЧСВВ, яка відійшла з життя 26 грудня 1951 р. у виправному таборі поселення Парца Зубово-Полянського району Мордовської

АРСР. Сестра Стефанія Процик ЧСВВ розповіла, що в труну м. М.Полянської «вкинули великий цвях», а в спогадах м. Анни Смільської сказано, що «для її розпізнання – до пальця її ноги прив'язали оббиті в полотно два камінці величиною яйця» [349, с. 354]. У такий спосіб монахині, які відбували покарання разом з м. М.Полянською, бажали зазначити її місце поховання, щоб, коли настануть більш сприятливі часи, були перевезені в Україну тлінні останки. У вересні 2009 р. з благословення протоігумені сестер Василіянок м. Маргарети Гутник експедиція у складі с. Романи Гутник ЧСВВ, с. Наталії Стиранець ЧСВВ та о. Даниїла Сікори ЧСВВ, вирушила в Мордовію з наміром відшукати місце спочинку м. Моніки Полянської. На жаль, не залишилося ні схеми поховань, ні світлин або дерев'яних дощочок із номером. На місці колишнього цвинтаря проведено газопровід, поставлено високовольтну лінію, зроблено тимчасові піщані кар'єри [349, с. 355].

Ув'язнені черниці для радянської влади вважалися «ворогами народу», тоді як для Церкви вони були символом стійкості та витривалості у вірі. Монахинь з таборів і спецпоселень ототожнювали з ісповідниками віри. У хроніці сестер Службниць, що зберігається в архіві Генеральної Курії в м. Римі, міститься інформація: «З Галичини окружними дорогами через Ортізеї (місцевість в Італії, розташована на відстані близько 530 км на північ від м. Рима – *О. М.*) прийшла до нас вістка про наших сестер, що караються на Сибірі. Прислали знімку, одягнені у ватованках, у хустинах, як старі бабуні: с. Омеляна Чоловська, с. Стефанія Павлишин, с. Єротея Караїсь, с. Йосафата Іващук, с. Леонія Мимохід, с. Фільотея Ковальська, с. Епістимія Возьна та с. Аверкія Маслюк» [165, с. 214] (Додаток Е). З ініціативи генеральної настоятельки згромадження с. Єроніми Химій було зроблено копію фотографії та розіслано по всіх провінціях ЗСНДМ: бразильській, канадській, американській та європейській, остання включала монаші спільноти з Польщі, Чехословаччини та Югославії.

Світлина потрапила до сестер у Бразилію (м. Прудентопіль), де мала резонанс у духовних колах. Архівні дані подають відомості про шанобливе ставлення греко-католицького чернецтва у вільному світі до стражденної долі

монахинь у радянській Україні: «Усі сестри та оо. Василіяни дуже співчували (сестрам у Сибіру. – *О. М.*). Високопреподобний о. Микола Лиско ЧСВВ, як були в нас по золотім ювілею своїм (йдеться про 50-ліття священства в 1960 р. – *О. М.*) з пошаною тоту знимку поцілували, сказали, що ті сестри ісповідниці за віру Христову і правдиві героїчні мучениці» [165, с. 214].

Черниці в місцях позбавлення волі часто своїм способом життя і Христовою вірою привертали увагу інших ув'язнених, які, вийшовши на волю, описували їх перебування в ув'язненні у спогадах. Так, Джон Нобел, в'язень воркутських таборів, у своїй праці «Я знайшов Бога у Советській Росії» в 12 розділі мемуарів писав про «чудо монахинь»: «У 1950 р. до Воркути привезли монахинь із Західної України. <...> Влада табору вирішила покарати монахинь, виставивши їх на горб, щоб вони дивилися, як інші жінки працюють. З них тоді здерли хустки, плащі, рукавиці й не дозволяли їм рухатися, щоб там вони і померзли. <...> Але монахиням, які простояли три дні і три ночі на морозі без руху, нічого не сталося» [326, с. 141–143]. В'язні, які були свідками стояння монахинь на морозі, без елементарних засобів захисту від обмороження, назвали це явище «чудо монахинь». За свідченням Д.Нобела, відтоді тюремні власті не наважувалися строго карати монахинь, для свідків цієї події вона була надприродним явищем.

Прибувши на заслання, греко-католицькі черниці не впали духом, намагалися далі здійснювати свою релігійну діяльність. Священик Атаназій Пекар ЧСВВ в історичній довідці «Ісповідники віри нашої сучасності» описував працю сестер на поселеннях: «Після 1950 р. сибірські тундри і тайги заповнилися українськими монахинями, які зразу бралися до організування релігійних гуртків, з якими вони разом молилися, відправляли різні набожності й літургичні відправи, співали побожних пісень, вчили катехизму, відвідували хворих і приготувляли їх до смерті й українським звичаєм відзначували різні свята року» [326, с. 154].

Сестра Софронія Віра Шипула ЗСНДМ пізніше згадувала, що черниці, перебуваючи на засланні, спільно молилися: «Ми собі Службу Божу любили правити, – свідчила с. Стефанія. – Взяли, пішли на подвір'я, там трошки далі від

тих бараків, управи тої лагерної і зачинаємо Службу Божу. <...> Співали то все, що люди співають. Виголосів священика на Божественній Літургії не співали. Тільки «Амінь», «Господи помилуй», і так дальше» (Додаток Ж) [153, с. 28]. По-різному реагували присутні на таку молитву черниць: деякі дивувалися, що такі молоді, а вміють молитися; дехто долучався до спільної молитви; охорона ж табору робила зауваження, щоб сестри припинили молитися. «Ми сходилися, молилися, а вони дуже дивувалися. <...> Бо вони думали, що то вже все, вже там нема жодної віри в Бога, нічого нема на Україні. Нас попереджували навіть ті з КДБ, через людей: перестаньте молитися, бо вам грозить групова та антирадянська діяльність» [153, с. 15].

Отже, з поверненням радянської влади в Західну Україну із середини 1944 р. розпочався процес відкритого переслідування і ліквідації УГКЦ, складовою якого було закриття греко-католицьких монастирів. Заборона чернечого життя в Галичині відбувалася поступово, через чотири етапи, що відрізнялися формами: 1) збір інформації про монастирі та кількість черниць (1945 р.); 2) обкладання монастирів непосильними податковими тягарями (1945–1946 рр.); 3) «укрупнення» монастирів (1946–1949 рр.) та 4) остаточна ліквідація (1949–1950 рр.). Ліквідацію чернечих спільнот неможливо більш-менш точно окреслити хронологічно, тому що закриття монастирів залежало від багатьох чинників: місцевості проживання черниць, їхньої «небезпеки» для радянської влади, від самих виконавців розпоряджень державних органів влади та ін. З огляду на це, періодизація досить умовна, а етапи ліквідації чернечого життя нерідко на практиці перехрещувалися. У Галичині останнім був ліквідований жіночий монастир УГКЦ у вересні 1950 р.

Представники чернечих спільнот УГКЦ використовували всі можливі засоби, щоб врятувати свої монаші обителі, зокрема писали листи і звернення до вищих органів влади з проханням допомоги. Однак сестрам не допомогли навіть численні скарги партійним чиновникам з посиланням на сталінську конституцію 1936 р., що декларувала свободу віросповідання. Як засвідчують архівні матеріали, найбільш освічені та активні черниці, що становили близько 10 %

богопосвячених осіб від загальної кількості всього жіночого чернецтва станом на 1950 р., зазнали тюремного ув'язнення, каторги та заслання в табори суворого режиму. Сестри, яким пощастило уникнути ув'язнення, були вигнані з монаших обителей і змушені вести світський спосіб життя, влаштуватися на державну роботу. Однак черниці зуміли організуватися в невеликі підпільні спільноти, що стало важливою структурною ланкою «катакомбної» Церкви в радянській Україні.

Таким чином, з приходом радянської армії на територію Галичини восени 1939 р. був започаткований цілеспрямований процес ліквідації УГКЦ. Фундаментом антицерковної політики комуністичного режиму були передусім політичні, економічні й адміністративні мотиви, а найважливішою перешкодою для подальшого існування УГКЦ став опір церковної ієрархії і вірних радянзації Західної України та русифікації місцевого населення. Однак ряд чинників, зокрема початок німецько-радянської війни в 1941 р., окупація території України німецькими військами, суспільний авторитет митрополита А.Шептицького дещо затягнули процес ліквідації УГКЦ. Акція щодо остаточного «возз'єднання» з РПЦ розпочалася тільки з 1945 р. і завершилася львівським псевдособором 8–10 березня 1946 р., що представлявся спецслужбами СРСР як нібито ініціатива самого греко-католицького духовенства.

Паралельно з ліквідацією УГКЦ радянська влада здійснювала кампанію закриття монастирів, що тривала до 1950 р. Упродовж 1944–1950 рр. було ліквідовано дев'ять чернечих спільнот, які нараховували близько 1 тис. монахинь. Черниць у жорстокий спосіб було вигнано з монастирів, позбавлено засобів на проживання, піддано допитам і ув'язненню. 75 монахинь для відбування покарання заслано в табори Сибіру і Середньої Азії. Терміни покарання були різними, але дуже суворими: від 20 років каторжних робіт до виселення із зазначенням «навічно». За таких умов для греко-католиків розпочався новий період – нелегального існування, сповнений погроз, переслідування, застрашування з боку партійно-тоталітарного режиму.

РОЗДІЛ 3. ЖІНОЧІ ЧЕРНЕЧІ СПІЛЬНОТИ У 1953 р. – ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ 1980-х рр.

3.1 Переслідування монахинь радянською владою

Масові сталінські репресії не давали змоги забороненим монашим спільнотам УГКЦ розгорнути свою діяльність на легальному рівні. Смерть Й.Сталіна в березні 1953 р. і початок хрущовської «відлиги» започаткували новий етап у діяльності УГКЦ – «катакомбний». В історії Церкви період церковного розвитку від ліквідації УГКЦ у березні 1946 р. до легалізації в 1989 р. івано-франківський дослідник Борис Савчук, що займався вивченням історії Церкви, поділяє на наступні етапи: перший – 1946–1953 рр., суть якого становив опір репресивним акціям сталінської влади; другий – 1953–1963 рр. – організаційне відродження структур УГКЦ та активізація підпільної діяльності; третій – 1963–1989 рр. – боротьба за збереження Церкви та її легалізацію. Однак, на думку дослідника, такий підхід потребує уточнення і деякого вдосконалення [348, с. 173].

Дослідник церковної історії Ярослав Стоцький період з 1946 р. до 1989 р. поділяє також на три подібні етапи: перший – 1946–1953 рр.; другий – 1954–1964 рр.; третій – 1965–1989 рр. Перший – це етап від Львівського псевдособору до смерті Й.Сталіна, другий – період десталінізації в умовах хрущовської «відлиги», що повертав свободу ув'язненому духовенству, водночас відбувалося масове закриття православних храмів (колишніх греко-католицьких) упродовж 1961–1964 рр. Форсована антирелігійна компанія спонукала віруючих поступово дедалі більше звертатися за духовною опікою до нелегальних греко-католицьких священиків. Отже, на цьому етапі для органів влади назрівала проблема «активізації уніатської церкви», якій влада протиставляла антирелігійну пропагандистську кампанію [356, с. 175]. Третій, завершальний етап «катакомбного» періоду, характеризувався поступовим переходом УГКЦ від активізації до відродження своєї діяльності та охоплював роки правління в СРСР Л.Брежнєва, Ю.Андропова, К.Черненка та М.Горбачова. Я.Стоцький в третьому

етапі слушно звернув увагу на продовження наступу на релігію, згодом певну стабілізацію боротьби радянської влади з релігією і, врешті, відступ та поразку тоталітарної системи в цій боротьбі [356, с. 6, 7].

Ієрархи УГКЦ передбачили нелегкі умови існування Церкви під комуністичною партійно-тоталітарною владою. Митрополит А.Шептицький у листопаді 1939 р., під час першого приходу радянської влади, писав у своєму пастирському посланні «До монахів і монахинь та всіх, що спільно живуть по євангельським радам», що «не монаша одежа робить людину монахом (монахинею), а дух покори, молитви, жертвенної любові ближнього й праці для нього» [211, с. 12, 13]. В іншому пастирському посланні «Про тих, що живуть по євангельських радах» 31 жовтня 1940 р. митрополит наголошував: «Монастирі зліквідовані, але монашество не перестало існувати, бо воно оперте на словах-радах Ісуса Христа. <...> Дорогі сестри, жиючи серед світських людей без тої помочі, яку дає спільне життя по монашим правилам, не переставайте бути монахинями-дівицями, посвяченими Всевишньому у виконанні євангельських рад <...>, працюйте для піддержання християнського духа в народі, для освячування християнських родин і утвердження перед тяжкою небезпекою, яка до них наближається. Працюйте над навчанням катехизму, виробляйте культ святих передань, життя в родині і в кожній парохії, в якій будете жити, помагайте душпастирям в їх тяжкій праці» [211, с. 91].

Напередодні відновлення радянської влади в Західній Україні та майбутніх гонінь греко-католиків тодішній єпископ Г.Хомишин передав через настоятелів Чину сестрам Василіянкам настанову – звільнення від обітів послуху й убожества, залишаючи тільки чинним обіт чистоти [348, с. 174, 175]. Саме ці настанови ієрархів Церкви стали джерелом сили для багатьох богопосвячених осіб протягом усього часу вимушеного підпілля.

Хрущовська «відлига» в середині 1950-х рр. започаткувала процес амністії для політичних в'язнів. Однак, часткова лібералізація партійно-тоталітарної системи не стосувалася церковної сфери. За М.Хрущова «релігія не вписувалась в модель «нового комуністичного суспільства», як і раніше, оголошувалась

першопричиною всіх найнегативніших суспільних явищ» [334, с. 786]. Малоефективність хрущовських реформ була обумовлена тим, що керівництво країни, в основному, бачило завдання вдосконалення тільки методів керівництва господарськими, партійними і певною мірою громадськими структурами. Йдучи шляхом часткових, поверхневих змін, М.Хрущов свідомо відмовлявся від глибоких структурних перетворень, здатних кардинально змінити економічну, політичну і культурну ситуацію в країні.

У кінці 1958 р. під прапором вступу СРСР у завершальну фазу побудови комуністичного суспільства відбулася радикальна зміна державної релігійної політики, що була безпосередньо пов'язана з повним подоланням «релігійних пережитків», а на практиці призвела до нового наступу на релігію. Використовуючи інструменти державного примусу, радянський уряд націлювався на придушення релігійних організацій та їх поступового витіснення з усіх сфер суспільного життя. Оскільки Церква заважала «побудові комунізму», компартійно-радянське керівництво на чолі з М.Хрущовим організувало наступ на релігійні почуття віруючих і на всі Церкви, не виключаючи РПЦ.

Пояснюючи зміст нової тактики, газета «Правда» виступила із закликом «зміцнити боротьбу проти ворожої ідеології». Усі засоби масової інформації розпочали атаку на церковні громади, звинувачуючи їх у порушенні радянської законності та підриві національної економіки (йшлося про дотримування віруючими великих релігійних свят) [322, с. 456].

На формування релігійної політики радянського режиму вирішальний вплив мав ідеологічний фактор. У суспільній свідомості насаджувалося уявлення про християнство як про шкідливу ідеологію, а про Церкву – як відживаючий соціальний інститут, що неминуче зникне в майбутньому комуністичному суспільстві. Антирелігійна пропаганда була спрямована, з одного боку, на утвердження в суспільстві матеріалістичного світогляду, а з іншого – на знищення релігійних організацій, дискредитацію духовенства і віруючих. Прояв будь-якої релігійності в радянському суспільстві М.Хрущов називав «агентурою буржуазної ідеології» [229, с. 43].

Після звільнення представників УГКЦ з ув'язнення державні органи влади розпочали новий етап переслідування. Радянську владу турбувало повернення із заслання і тюрем великої кількості греко-католицьких священиків, які продовжували нелегальні богослужіння і мали на меті відновлення УГКЦ. 6 серпня 1956 р. була надана «Інформація голови Ради в справах Російської православної церкви при Раді Міністрів СРСР Г.Карпова Центрального Комітету Комуністичної партії України про необхідність детального вивчення дій колишніх уніатів», у якій, зокрема, писалося: «У даний час 243 особи із 344 репресованих у період 1945–1950 рр. уніатського духовенства звільнені. Повертаючись до місця свого проживання, частина цього греко-католицького духовенства проводить богослужіння і виконує релігійні обряди» [203, с. 288, 289]. Про збільшення релігійної активності греко-католиків свідчила також «Довідка про посилення діяльності католицької церкви», яку підготував начальник четвертого відділу КДБ при Раді Міністрів УРСР по Тернопільській області підполковник (ім'я невідоме) Лещенко за 1957 р.: «Причиною посилення активності католиків стало повернення із заслання більшості уніатських священиків» [51, арк. 24].

Радянська влада, взявши із середини 1950-х рр. курс на лібералізацію існуючого режиму, не послабила антирелігійної пропаганди та контролю над релігійними переконаннями багатьох людей. 25 січня 1966 р. спільною постановою ЦК КПУ та РМ УРСР Рада в справах Російської православної церкви (створена 1943 р.) і Рада уповноваженого в справах релігійних культів при Раді Міністрів СРСР (створена 1944 р.) були об'єднані в єдиний орган – Раду в справах релігійних культів при Раді Міністрів СРСР по Українській РСР [270]. У положенні «Про Раду в справах релігійних культів при раді Міністрів СРСР» від 10 травня 1966 р. були передбачені наступні функції уповноважених Ради в справах релігій при Раді міністрів СРСР: здійснення контролю за правильним застосуванням законодавства про культи місцевими радянськими органами, посадовими особами, всіма громадянами; інформування Ради про діяльність релігійних організацій, усі випадки порушення законодавства про культи на території республіки, краю, області та ін. [270].

У кожній з 25-ти областей Української РСР діяв уповноважений Ради в справах релігійних культів, який здійснював контроль за діяльністю не тільки легальних релігійних організацій, але й заборонених. До таких нелегальних релігійних громад належала УГКЦ, що, як відомо, згідно з рішеннями Львівського псевдособору 8–10 березня 1946 р. після возз'єднання з Російською православною церквою припинила своє існування. Саме уповноважений Ради в справах релігійних культів займався боротьбою із «залишками уніатства»: єпископами, священиками, чернечими спільнотами і мирянами.

Владу особливо непокоїла діяльність уніатських монахинь, що творили невеликі спільноти, як правило, по три-чотири особи. У доповідній записці працівників ЦК КПУ В.Нікуліна і М.Гладаревського секретареві ЦК КПУ С.Червоненку про боротьбу із залишками унії в західних областях України за 19 січня 1959 р. зазначалося: «Діяльність уніатського духовенства після возз'єднання значно ослабла, все ж повністю вона не ліквідована. Певна частина невоzz'єднаних священиків продовжує відправляти нелегально церковні служби і треби, <...> використовуючи для цього колишніх мешканців ліквідованих уніатських монастирів» [203, с. 319].

Монаші згромадження активізували свою діяльність після повернення із заслання членів своїх спільнот у період хрущовської «відлиги». Упродовж 1954–1960 рр. з ув'язнення повернулися сестри Василіянки – 23 монахині (на жаль, одна засуджена відійшла з життя на засланні), сестри Служебниці – 27 монахинь, сестри св. Йосифа-ОПДМ – вісім монахинь (чотири померли на засланні), вісім монахинь Студійського Уставу та чотири сестри згромадження Пресвятої Родини, усього – 70 сестер [349, с. 321–366; 247, с. 437; 387, с. 12; 256, с. 45, 46; 188, с. 1]. Однак процес їхнього повернення на практиці затягнувся на декілька років.

На перших порах монахині, які повернулися із заслання, мали труднощі з пропискою. Про це, зокрема, дізнаємося зі спогадів с. Веніамини Марцінковської ЗСПР, яка в 1957 р. приїхала в Галичину разом із с. Андреею Брошнівською: «Нас ніде не хотіли приписати, абсолютно. Ми всюди їздили, по цілій Галичині, просилися – нікуди нас не приймали. Ми у Львові були, ми були в Івано-

Франківську, ми були в Тернополі, в Заліщиках <...> Відмова була одна – їдьте назад, де були» [87, с. 35]. Ніхто із сестер не повернувся назад на місце заслання, а за сприянням знайомих, небайдужих людей їм таки вдавалося приписатися на території Галичини, де вони раніше проживали. Серед черниць, які повернулися із заслання, були колишні настоятельки. Саме вони розпочали активну працю над згуртуванням і об'єднанням членів своїх богопосвячених спільнот, щоб поодинокі будинки, в яких проживали монахині в нелегальних умовах, стали центрами релігійного життя. Був відновлений також зв'язок між членами монашої спільноти, які належали до одного згромадження, чину чи монастиря.

Сестра Службниця Моніка Ольга Кучерська, яка була арештована 1946 р. і депортована на «вічне» поселення в Красноярський край, у 1957 р. отримала дозвіл повернутися додому. Коли вона приїхала до м. Львова 19 липня 1958 р., була заарештована вдруге [56, арк. 183]. Причиною затримання працівниками КДБ стало виявлення в неї рукописної праці митрополита Й.Сліпого «Історія Української Греко-Католицької Церкви». Під час перевезення рукопису сестра Моніка передбачила, що може бути обшук у вагоні, тому дала працю митрополита на зберігання іншим пасажиром, які заявили про неї у відповідні органи державної влади. Черницю було арештовано вдруге, однак, не маючи вагомих підстав для ув'язнення, її звільнили з-під варти без права повертатися не тільки в м. Тернопіль, а й узагалі в Галичину. Сестра М.Кучерська була змушена до 1961 р. проживати в м. Дніпропетровську (сучасне м. Дніпро), після цього повернулася до Тернополя [260, с. 39].

У період хрущовської деєсталінізації радянська влада розпочала процес реабілітації невинно засуджених, що охопив і черниць, але цей процес мав половинчастий, неповний характер. Після смерті Й.Сталіна карні справи почали переглядатися. У довідці про реабілітацію від 30 червня 1995 р., що була видана Пілюс Магдалині Іванівні (с. Маркіяні ЧСВВ – О. М.), були зазначені попередні постанови судових колегій УРСР. Так, указом Президії Верховної Ради СРСР від 27 березня 1953 р. «Про амністію» судимість з М.Пілюс була знята. Через два роки справу М.Пілюс було закрито за недоведеністю звинувачень: «Ухвалою

судової колегії у Кримінальних справах Верховного Суду СРСР від 19 березня 1955 р. вирок Львівського обласного суду від 30 серпня 1949 р, ухвалу Верховного Суду УРСР № 856 від 2 грудня 1954 р. стосовно Пілюс М. відмінено і справу на неї закрито за недоведеністю обвинувачення» [349, с. 327].

Незважаючи на початок процесу перегляду справ невинно засуджених жертв сталінських репресій, черниць, які повернулися з ув'язнення після відбуття термінів покарання, державні органи влади не припиняли переслідувати та обмежувати їхні права. Так, 20 грудня 1961 р. у доповідній записці заступник уповноваженого Ради в справах РПЦ при Раді Міністрів СРСР по УРСР М.Гладаревський, звітуючи про релігійну ситуацію в Станіславській області, згадав про проживання двох монахинь: «В м. Болехові Болехівського району проживають бувші монашки ліквідованих уніатських монастирів М.П.Заяць, уродженка Тернопільської області, і Г.Р.Березовська (с. Андрея Анна Березовська ЧСВВ – О. М.) з Львівської області, які одержують з 1957–1958 рр. державну пенсію по старості в розмірі 10 крб.» [203, с. 386]. Для М.Гладаревського отримання пенсії по старості монахинями було незаконним, бо «оформлення цих пенсій проведено без відповідних документів, до того ж громадянка Березовська 10 років була ув'язнена за зв'язки з оунівськими бандитами» [203, с. 386]. Як правило, фінансове становище монахинь, які щойно повернулися з тривалого ув'язнення, було дуже важким. Їхню матеріальну підтримку здійснювали співсестри, близькі родичі та просто небайдужі люди.

Упродовж нелегального існування чернечих спільнот, від часу ліквідації всіх монастирів у 1950 р. аж до легалізації УГКЦ 1989 р., усі черниці, які прийшли в монастир до офіційної заборони Церкви, перебували на обліку в уповноваженого Ради в справах релігійних культів. Радянські адміністративні органи, відновивши свою владу в Галичині на завершальному етапі німецько-радянської війни влітку 1944 р., розпочали збір детальної інформації про кожну черницю. У період сталінського режиму монахинь неодноразово викликали в Народний комісаріат внутрішніх справ, де їх розпитували про особисті біографічні дані (рік народження, імена батьків, родичів, рід заняття, причину

вступлення до монастиря, освіти, місцевості проживання тощо), можливий контакт з німецькими фашистами під час війни, священиками УГКЦ та ін. [12, арк. 9–11]. Зібрана інформація про монахинь зберігалася в уповноваженого Ради в справах релігійних культів у кожній області, який здійснював контроль за функціонуванням нелегальних чернечих спільнот.

Протягом усього періоду заборони УГКЦ у Дрогобицькій (до 1959 р.), Львівській, Станіславській (з 1962 р. – Івано-Франківській) і Тернопільській областях здійснювався контроль обласними уповноваженими за діяльністю і кількістю монахинь. У 1962 р. голові Ради в справах Російської православної церкви при РМ СРСР В.Куроедову в Москві було надіслано «Інформаційне повідомлення про хід виконання плану заходів Ради в справі ліквідації залишків унії», написане уповноваженим Ради по Львівській області М.Винниченком. Він повідомляв, що «монашого елемента на території області нараховується 421 особа <...> Уніатські священики опираються на монаший елемент і залишки груп монахинь Орденів «Василіянок», «Студиток», «Служебниць», «Св. Вінкентія». У Львові таких груп є п'ять, а в районах Львівської області діє 22 такі групи» [38, арк. 1, 2].

Для органів влади, як правило, був добре відомий поділ черниць УГКЦ на чини, згромадження і монастирі. У звітах уповноваженого, крім даних про місце проживання, праці, традиційно зазначалося, до якої чернечої спільноти належить дана особа: «василіянка», «йосифітка», «служебниця» та ін. Дуже рідкісними були записи представника державних органів влади, – «невідомо якого чина» [36, арк. 17–20]. В.Куроедов отримував дані не тільки про кількість черниць на території Львівської області, але й інформацію про настоятелів цих спільнот. «Дві групи монахинь ордену «св. Вінкентія», – писав він у 1962 р., – очолює настоятелька Поппе Аліція (с. Єлизавети Аліція Поппе – *О. М.*), піддана Бельгії. Дві групи монахинь ордену «василіянок» очолює ігуменя Слободян (м. В.Слободян – *О. М.*). Одна група монахинь «служебниць» на чолі з монахинею Дубик (с. Андрея Дубик – *О. М.*)» (Додаток І) [38, арк. 2].

Під особливим наглядом органів влади перебували будинки, де проживали черниці після закриття монастирів, особливо ті, де було більше п'яти монахинь. Такими будинками до 20 сестер у Львові жили монахині ЗСМСВ на вул. Куйбишева, 12/12 (тепер вул. І. Огієнка) та сестри Служебниці на вул. Мучній 43/5 (до 10 черниць), а також сестри Пресвятої Родини в м. Долина Івано-Франківської області, що мали спільноту до семи осіб [341, с. 131]. Хроніка історії ЗСНДМ подає інформацію, що під будинок сестер Служебниць на вул. Мучній в 1950–1960-х рр. нерідко вчителі та викладачі львівських середніх шкіл приводили своїх учнів та студентів, щоб показати, де живуть «папські агенти Ватикану» [164, с. 553]. У такий спосіб привселюдно відбувалося висміювання монахинь і проводилася атеїстична пропаганда.

Радянська влада щодо нелегальної УГКЦ використовувала різноманітні методи контролю за діяльністю єпископів, священиків і монахинь. Галузевий архів Служби Безпеки України в м. Києві містить фонд колишнього КДБ під назвою «Групова агентурна розробка» [56]. Матеріали даного фонду подають інформацію про форми контролю працівників КДБ за впливовими діячами Церкви: вербування осіб, які були залучені в «розробку»; строгий контроль за листуванням; використання так званої «літерної техніки» – це спеціально сконструйовані або пристосовані технічні пристрої (радіоелектронні, оптичні, інфрачервоні, кіно-фотографічні і т. п.), призначені для таємного застосування органами КДБ у цілях отримання оперативної інформації.

Зокрема, у справі «Рифи» фонду «Групова агентурна розробка» знаходимо перелік осіб, що «розроблялися» в агентурній справі в 1958 р.: Й.Сліпий, М.Чарнецький, А.Бойчук, О.Хіра, І.Маргітич, М.Ісопенко, І.Солтис, А.Зофневський, Ю.Роман [56, арк. 2]. У «розробку» перелічених осіб було введено дев'ять агентів під псевдонімами: «Сідоров» (з 1956 р. співпрацював з КДБ), «Східний» (з 1956 р.), «Первенцов» (з 1957 р.), «Путніс» (з 1957 р.), «Ніна» (з 1957 р.), «Тихий» (з 1951 р.), «Сова» (з 1957 р.), «Хомишин» (з 1957 р.), «Жемчужина» (з 1957 р.) [56, арк. 16]. На жаль, названа справа, зі зрозумілих причин не містить інформації про справжні імена та прізвища агентів, але з

опрацьованого матеріалу можна впевнено стверджувати, що ці особи належали до найближчого оточення діячів нелегальної Церкви. Завданням агентів було ввійти в довіру представників греко-католицького духовенства, отримати інформацію про становище підпільної Церкви і докладно все передати в органи КДБ.

Окрім згаданих агентів, у агентурну справу були залучені інші особи, які виконували вказівки КДБ. Митрополит Й.Сліпий був взятий в «розробку» КДБ у серпні 1953 р. і над його «розробкою» працювало аж 18 агентів [56, арк. 31]. Так, у справі «По ділу-формуляр на Сліпого Й.І.» за 1958 р. начальник четвертого відділу управління КДБ полковник В.Антонов записав: «З серпня 1953 р. розробляється бувший митрополит греко-католицької церкви Сліпий Й.І. <...> Встановлено, що Сліпий, находячись в домі інвалідів, продовжує залишатися на ворожих для Радянської держави позиціях, до фанатичності відданий Ватикану: «Я був, є і буду, – говорив він агенту «Божко», – провідником ідеї християнства і уніатської церкви з Ватиканом на чолі» [56, арк. 30]. Справа на митрополита Й.Сліпого, який на 1958 р. перебував у с. Маклаково Красноярського краю РСФСР, містить дані про осіб, з якими листувався Й.Сліпий, про зміст листів. Крім того, зафіксована інформація, яку отримали агенти колишнього КДБ, спілкуючись з митрополитом [56, арк. 30–35].

Єпископа М.Чарнецького, який повернувся із заслання до м. Львова наприкінці липня 1956 р., органи КДБ, окрім агентів, «розробляли» в інший спосіб. Зі справи «Рифи» дізнаємося, що його квартира періодично була обладнана «літерною технікою». Так, 17 березня 1958 р. начальник управління КДБ у Львівській області В.Шевченко повідомляв заступнику голови КДБ УРСР у м. Києві М.Морозу: «7 березня 1958 р на квартирі об'єкта агентурної справи «Рифи» Чарнецького М.О. встановлено літерне міроприємство «Н», яке було забрано 17 березня» [56, арк. 111]. У результаті прослуховування квартири єпископа М.Чарнецького органи КДБ зафіксували всі розмови, що велися в будинку, включаючи тайну Сповіді осіб, які приходили до владики, і розмови єпископа зі священниками, черницями, мирянами про їхню нелегальну діяльність.

Так, представники КДБ довідувалися про нелегальні Богослужіння, місця їх проведення, осіб, що допомагали підпільній УГКЦ тощо.

У «Групову агентурну розробку» КДБ була взята також настоятелька ЧСВВ м. Й.Ісопенко, яка в листопаді 1955 р. повернулася з виправних таборів і проживала в м. Станіславі. Органам КДБ вдалося до «розробки» мати Йосифи залучити агента під псевдонімом «Жемчужина» – невідомої нам особи, яка була близькою до черниць Василянок. У «Справі по ділу-формуляр № 5181 на Ісопенко М.І.» міститься інформація, яку надавала «Жемчужина» представникам КДБ – від переліку поїздок м. Й.Ісопенко, з метою відвідин сестер у місцевостях, де вони проживали, до копії листів, які приходили на адресу Філевич (ім'я невідоме) з США [56, арк. 85–95]. Мати Марія Должицька ЧСВВ (раніше проживала в монастирі с. Словіта на Львівщині, а перед Другою світовою війною виїхала до США – *О. М.*) писала листи від імені Генеральної настоятельки ЧСВВ до сестер в радянській Україні. Згідно таємних записів КДБ, «Должицька була близькою до керуючих кіл католицької церкви в США» [56, арк. 90]. Однак, для органів КДБ м. М.Должицька не була відома як монахиня, бо не підписувала свої листи чернечим ім'ям.

У січні 1958 р. агент «Жемчужина» передала органам КДБ лист від М.Должицької, в якому в зашифрованій формі повідомлялося, що Генеральна настоятелька ЧСВВ м. З.Безушко з дозволу папи Пія XII на посаду провінційної настоятельки всіх монастирів ЧСВВ у Галичині призначила м. Й.Ісопенко [56, арк. 90]. 26 лютого 1958 р. начальник четвертого відділу КДБ у Станіславській області майор Свистун (ім'я не вказане) вніс текст листа, отриманого від агента «Жемчужини», в справу м. Й.Ісопенко: «Мама «Зіна» перебуває у нас на візитації. <...> через місяць чи два повернеться до татка. <...> Мама бажає, щоб «Юзя» всім допомагала. Не знаю, чи отримає вуйко Василій лист від мами про це. Дайте почитати цей лист вуйкові» [56, арк. 91]. Хоч лист був написаний дуже законспіровано, алегорично («мама» – архимандриня м. З.Безушко, «татко» – папа Пій XII, «Юзя» – чернече ім'я м. Ісопенко – Йосифа, а вуйко Василій –

о. В.Величковський – *О. М.*), однак представники КДБ зуміли його розшифрувати при допомозі підсланих агентів.

Серед завербованих осіб були, як свідчать матеріали «групової агентурної розробки», навіть священики. Так, м. Й.Ісопенко «розробляли» агенти «Путніс» і «Олеша». Саме агент «Путніс» повідомив КДБ 7 червня 1957 р. про прохання м. Йосифи відправляти таємне Богослужіння кожної першої суботи місяця на честь Матері Божої для сестер Василянок у римо-католицькому костелі м. Станіслава (костел Пресвятої Діви Марії діяв до лютого 1960 р., нині Івано-Франківський обласний художній музей на майдані А.Шептицького – *О. М.*) [56, арк. 176]. З метою співпраці з монахинями і отримання подальшої інформації агент «Путніс» отримав дозвіл від КДБ служити такі Богослужіння в костелі. На жаль, нам не вдалося встановити справжні імена священиків УГКЦ, які були змушені піти на співпрацю з органами КДБ.

Митрополит Й.Сліпий листувався з черницями Милосердя св. Вінкентія у Львові. Як свідчить справа «Рифи», до монахинь цього згромадження органи КДБ також досить часто надсилали своїх агентів. У доповідній записці 27 травня 1955 р. керівник КДБ у Львівській області В.Шевченко повідомляв свого начальника в Києві В.Нікітченка про зустріч агента «Макар» з черницями Меланією Куциною і Аліцією Поппе в Львові [56, арк. 137–140]. Агент «Макар», особу якого не встановлено, передав монахиням великодне пастирське послання митрополита Й.Сліпого з ув'язнення, а черниці, в свою чергу, дали агенту листи для митрополита, які й потрапили до органів КДБ. Немає сумніву, що шляхом вербування різними методами (у т. ч. шляхом застрашування, морального і фізичного тиску) певних осіб, перевірки листів греко-католиків у підпіллі, прослуховування їх помешкань кадебісти встановили жорсткий контроль за діяльністю нелегальної УГКЦ не тільки в 1950-х рр., але й протягом усього «катакомбного» періоду існування Церкви.

Органам влади про діяльність монахинь УГКЦ надавали інформацію і представники РПЦ. У 1964 р. на обліку уповноваженого в справах релігії у Львівській області перебувало 204 «колишні уніатські» монахині. Таку

інформацію представник державних органів влади отримав з «рапортів отців благочинних» у Львівській області (благочинний – служитель православної церкви, що керує церквами кількох парафій). Священики РПЦ через тиск і погрози органів КДБ нерідко були змушені до співпраці з відповідними структурами передавати відомості про греко-католицьких черниць. Зокрема, в «рапортах отців благочинних» за 1964 р. зазначалося, що у Львові проживало 54 уніатські монахині. «Благочинний» М.Пашковський інформував, що дев'ять монахинь «проводять активну уніатську діяльність, а 45 – недіяльні в релігійних справах» [36, арк. 17–20].

Про діяльність монахинь в умовах офіційної заборони УГКЦ на території Львівської області з архівних матеріалів станом на 1964 р. дізнаємося наступне: «Усього, згідно рапортів, дуже не докладних, оо. Благочинних по Львівській області проживає 150 колишніх уніатських монахинь, у тому числі: 23 проявляють уніатську, ворожу Православній церкві діяльність, а 127 є недіяльними» [36, арк. 25–33]. Отців благочинних непокоїли навіть «недіяльні» черниці, до яких вони ставилися з пересторогою. Свідченням цього була заява протоієрея РПЦ М.Пашковського: «Монахині мовчать, однак своїм ігноруванням церкви (йдеться про Російську православну церкву – *О. М.*) виявляють свою неприхильність до неї» [36, арк. 26].

Контроль радянських органів влади над діяльністю черниць відбувався в різноманітний спосіб – від арештів і заслання до «індивідуальних розмов з колишніми уніатськими монахинями» [25, арк. 39, 40]. Послаблення режиму не припинило судових процесів над проявом будь-якої релігійності серед населення. Уповноважений Ради в справах Російської православної церкви при РМ СРСР по Тернопільській області М.Коломацький 29 листопада 1961 р. зафіксував підготовку дітей до першої сповіді колишньою монахинею с. Монікою (Марією) Ребриною. Сестра Моніка Студійського Уставу була притягнута до кримінальної відповідальності за те, що «організувала заняття дітей шкільного віку (3–6 класи) для підготовки їх до першої сповіді. <...> На заняття приходило 7 дітей» [203, с. 383, 384]. За такі дії, як дізнаємося зі звіту уповноваженого в Тернопільській

області М.Радченка від 12 серпня 1967 р., с. М.Ребрина отримала три роки ув'язнення і п'ять років заслання [203, с. 383, 384]. Покарання вона відбувала в м. Кижмі Красноярського краю РСФСР [256, с. 45].

Звіт уповноваженого по Тернопільській області М.Радченка від 12 серпня 1967 р. подавав інформацію про кількість черниць та їх діяльність на території області: «У більшості випадків священики-уніати свою нелегальну роботу проводять при активній допомозі і підтримці монахинь колишніх уніатських монастирів. <...> Таких монахинь в області є 112 осіб, серед них: ордену служебниць – 78, василіан – 12, студитів – 9, Пресвятої Родини – 7, Святого Йосафата – 6» [55, арк. 2]. Щоправда, число монахинь, які перебували на обліку представників органів державної влади на місцях, постійно змінювалося. Так, 28 липня 1975 р. в Тернопільській області проживало «82 монахинь із колишніх уніатських монастирів». Про це, зокрема, свідчить «Довідка про релігійну ситуацію в області за 1975 р.» уповноваженого Ради в справах релігій по Тернопільській області В.Старовойта [52, арк. 9]. За даними заступника уповноваженого Ради А.Короткого у звіті «Відомості про уніатський монаший елемент у Тернопільській області», станом на 10 жовтня 1981 р. на обліку влади перебувало вже 52 монахині [53, арк. 23].

1 жовтня 1968 р. уповноважений Ради в справах релігії Івано-Франківської області А.Атаманюк доповідав про перебування на обліку 220 «монахинь із колишніх уніатських монастирів» [16, арк. 1–34]. Причому більшість із них – 128 сестер – при перевірці не були виявлені на місці прописки. Відсутність цих монахинь пояснювалася так: дехто з них «виїхав у Львівську область», про інших «точних даних немає», а про декого із сестер – «нібито померла» [16, арк. 126–141]. Після ретельної перевірки в жовтні 1968 р. на обліку в уповноваженого в справах релігії в Івано-Франківській області залишилося 92 монахині [16, арк. 126–141]. На 20 березня 1977 р. в області проживало вже 127 монахинь [18, арк. 1]. Через чотири роки, станом на 1 лютого 1981 р., уповноважений Ради в справах релігійних культів по Івано-Франківській області В.Ліченко подав дані про 97 черниць, які проживали на Прикарпатті [22, арк. 26–34].

Зменшення чисельності черниць в усіх областях Галичини офіційно пояснювалося тим, що багато «монахинь колишніх уніатських монастирів» відійшли з життя, інші – «доживали свого віку» [22, арк. 2]. У документах представників органів державної влади нерідко вказувався вік черниць. Так, у «Довідці про кількість колишніх уніатських священиків і монахинь, покутників у Івано-Франківській області станом на 1 січня 1980 р.» уповноважений Ради В.Ліченко писав: «Всього монахинь – 101, до 40 р. життя – немає, до 50 років – 2, до 60 років – 16, більше 60 років – 84» [21, арк. 43]. Далі він підсумовував: «Більшість монашествуючих – жінки похилого віку й активної діяльності не проводять» [21, арк. 43].

Незважаючи на похилий вік абсолютної більшості монахинь, влада продовжувала застосовувати проти греко-католицького чернецтва репресивні заходи: вигнання з будинків, висміювання монаших згромаджень у газетних публікаціях, змушування до співпраці з каральними органами тощо. Для боротьби з «монашим елементом» органи КДБ використовували жорсткі методи боротьби. До співпраці залучали сільські і селищні Ради. Так, голова сільської ради с. Жовтанці Кам'янка-Бузького району Львівської області у 1964 р. вигнав с. Єроніму Луцик і с. Фільотею Дроздовську Згромадження св. Йосифа-ОПДМ з будинку, де вони спільно проживали після закриття монастиря [271, с. 45].

Складовою процесу переслідування монахинь органами КДБ була дискримінація чернечого способу життя в пресі. Так, 26 червня 1960 р. в газеті «Львівська правда» була надрукована стаття Є.Дмитрієнко «У тихій обителі», в якій автор у негативному світлі подавав життя черниць Милосердя св. Вінкентія і звинувачував їх у співпраці з українськими «буржуазними» націоналістами. Автор статті писав: «Після війни частина ченців, правильно оцінивши ворожу діяльність уніатської церкви, перейшла в православ'я, а частина, назавжди перекресливши ганебне минуле, покинула монастирі і здобула собі повагу радянських людей чесною працею. Але не всі». У публікації було висвітлено устрій чернечої спільноти, вказано монаші і світські імена, прізвища черниць, наголошено на їх антирадянській діяльності: «Скромна сестра Єлизавета. Тиха її

обитель. Але це тільки видимість, <....> у важких скринях колишньої настоятельки були виявлені і такі невід'ємні атрибути чернечого побуту, як антирадянська література, чужі паспорти, великі суми радянських грошей і американські долари, жовто-блакитні прапори покійного Бандери» [217, с. 4].

Статті подібного змісту, як правило, з'являлися в офіційній пресі після періодичних обшуків каральними органами будинків, де проживали монахині. Для прикладу, 13 жовтня 1968 р. в м. Коломиї на вул. Чкалова (нині – вул. І.Франка) було викрито Згромадження сестер НСМФ. Сестра Надія Голейко про цю подію пізніше згадувала: «Це був один з домів нашого згромадження. Ми були на молитві, а тут раптом бачимо, що «чорний ворон» під'їхав під хату, і виходить міліція і йде до хати. Вони тоді всіх нас списали. Вони прийшли з кореспондентом з обласної газети. Там нас всіх сфотографували». Після цього в «Прикарпатській правді» в жовтні 1968 р. з'явилася стаття з критикою Згромадження сестер НСМФ за їх антирадянську діяльність [341, с. 127, 128].

Ревізії каральних органів влади в помешканнях монахинь, як правило, тривали по декілька годин. Сестра Альбіна Курок згромадження сестер св. Йосифа-ОПДМ, яка вступила до монастиря в 1966 р. і проживала у Львові разом із монахинями в місцевості Збоїща (сучасний Шевченківський район), пізніше згадувала: «1 березня 1970 р. в нашому будинку була перевірка, яка тривала з 8 год. ранку до 3 год. по обіді. Все поперевертали, образи поскидали. Шукали всюди, навіть у пивниці» [77, с. 4, 5].

Формальним приводом для ревізій у будівлях, де проживали монахині, була перевірка паспортів, що найбільш часто відбувалася в дні великих релігійних свят. Про це, зокрема, дізнаємося зі спогадів с. Ольги Трембач ЗССНДМ, яка вступила до монастиря в 1978 р. і проживала у Львові по вул. Б.Хмельницького, 267: «Часто робили обшуки. Ми були дуже обережні, старалися, щоб нічого не було зверху: релігійних книжок, предметів. Часто ревізії відбувалися в дні великих свят: Святого вечора, Різдва. Вони приходили і говорили: «Ми робимо перевірку паспортів»» [141, с. 6].

Представники КДБ, використовуючи спосіб періодичних перевірок монахинь, намагалися перешкодити «протизаконній діяльності залишків уніатства», вилучали з вжитку релігійні предмети та отримували таємну інформацію про підпільне життя черниць, священників. Нерідко такі обшуки були вдалимими для каральних органів. Сестра Любомира Градюк ЗСМ, яка до монастиря вступила ще в 1929 р. і протягом усього часу переслідування перебувала на обліку в уповноваженого по Івано-Франківській області, згадувала: «Час від часу, відповідно до «кадебітського плану», відбувалися обшуки. У монахинь забирали цінні церковні речі, богослужбові книги. Після кожного чергового обшуку органів влади с. Андріяна Леськів ішла до начальників і випрошувала назад книги, фелони, чаші, хрести» [111, с. 10]. Прохання монахині про повернення конфіскованих речей, як правило, залишалися незадоволеними.

У ніч з 18 на 19 грудня 1972 р. під час чергової «перевірки паспортів» у м. Стрий по вул. Б.Хмельницького, 5 у будинку, де проживали с. Ольга Сольчаник разом із с. Марією Сольчаник ЗССНДМ, представники КДБ знайшли список монахинь згромадження сестер Служебниць, які вступили до спільноти після ліквідації УГКЦ. Сестра Маргарита Трембач ЗССНДМ, яка до згромадження прийшла 12 червня 1966 р., згадувала: «Була ревізія. Прийшло вісім представників КДБ, двері розбили. Знайшли список сестер. Нас було 33 сестри в тому списку, і вони вже мали все готове: хто, коли прийшов до монастиря, монаше ім'я, дата облечин, обітів» [114, с. 22]. Сестра Мокрина Цебрій, яка була записана в списку сестер, бо вступила до спільноти сестер Служебниць 1 червня 1959 р., пізніше свідчила: «Цей обшук робили від восьмої до третьої години ночі. Тоді забрали три мішки книжок: українських і польських, все позабирали. А мене в КДБ кликали 11 разів, щоб я розказала про підпільну діяльність згромадження» [130, с. 21].

Органи КДБ або дільничні міліціонери традиційно намагалися залучити монахинь до співпраці, щоб отримати більше інформації про підпільну діяльність УГКЦ. Зокрема, с. Модесту Фірманюк ЗССНДМ, яка проживала в м. Жовква на Львівщині, 25 жовтня 1972 р. було викликано в міліцію, причиною цього стала

смерть о. Макарія Розумійка ЧСВВ. «Коли помер отець Розумійко, – згадувала с. Модеста, – мене викликали в КДБ і запитали: Чи я піду на похорон? Коли я відповіла, що піду, то представник міліції сказав: «Йдіть і прийдете нам скажете: хто там був? що казали?» [127, с. 12]. Органи влади робили спроби залучити до співробітництва молодих черниць. «КДБ змушували мене до співпраці, щоб я розповідала: що діється в хаті? хто приходить? що моляться?», – згадувала с. Павла Бабій ЗСНДМ, яка до згромадження сестер Служебниць вступила 25 квітня 1978 р. і з 1981 р. проживала разом із монахинями в Івано-Франківську по вул. Черемшини, 5 [147, с. 19].

Як різновид переслідування і контролю за «протизаконною діяльністю залишків уніатства» обласні уповноважені використовували «індивідуальні розмови» з представниками чернечих спільнот. Зокрема, офіційні «профілактичні розмови» на території Івано-Франківської області документально зафіксовано 20 січня 1979 р. з монахинями згромадження Пресвятої Родина, що проживали в м. Долина. З архівних документів дізнаємося, що сестри відкрито визнавали свою приналежність до чернечої спільноти. Коли ж їх запитували про інших монахинь, про діяльність уніатських священиків, то вони запевняли уповноваженого, що «ніяких зв'язків з іншими монашками й уніатськими священиками не підтримують» [20, арк. 33–36]. Протягом одного тільки 1984 р. представники державних органів влади в Івано-Франківській області провели 21 «профілактичну розмову» з «колишніми монахинями уніатських монастирів» [25, арк. 39, 40].

Опрацювання архівних документів про «індивідуальні розмови по роз'ясненню законодавства про релігійні культи» дають уявлення про те, як виглядали помешкання монахинь. Так, 10 жовтня 1984 р. представники державних органів влади після «відвідування сестер Мироносиць» по вул. Індустріальній, 8 в Івано-Франківську записали про цей будинок у своєму звіті: «У 4-х займаних Івашків (йдеться про с. Антонію Івашків ЗСМ – О. М.) та Леськів (с. Андріана Леськів ЗСМ – О. М.) кімнатах, на стінах у кожній з них розвішано безліч уніатських ікон, яких ми нарахували 36, хрести з уніатським розп'яттям,

різні статуетки святих, однометрової величини фігура Божої Матері з гіпсу, на двох столах теж хрести, великі ікони, квіти та ін. Івашків та Леськів мають молитвеники, видані в Жовкві. Складається враження, що будинок перетворений на місце зібрання черниць з інших місць» [26, арк. 28].

Радянські органи влади, що пильно контролювали церковне життя, охоплювали своєю увагою не тільки події на території УРСР, але й за кордоном, стверджуючи про їх негативний вплив на діяльність нелегальної УГКЦ в радянській Україні. Підтвердженням цього служить офіційна оцінка урядовими структурами в СРСР скликання II Ватиканського Собору в Римі 1962–1965 рр. У роботі собору Католицької Церкви активну участь брав митрополит Й.Сліпий, що був звільнений з радянських концтаборів на початку 1963 р. і відправлений до Риму. У своїй довідці заступник начальника управління КДБ при Раді Міністрів УРСР (ім'я невідоме) Калаш про діяльність греко-католицького духовенства писав: «З наявних у органах КДБ матеріалів видно, що діяльність уніатів значно активізувалася в період підготовки і проведення Вселенського собору католицької церкви у Ватикані» [203, с. 401]. «У даний час уніати поширюють чутки про те, що нинішній кардинал Ватикану Сліпий очолив уніатську церкву в усьому світі, <...> повернеться в Радянський Союз і буде очолювати українську церкву», – писав у своєму звіті за 1964 р. уповноважений Ради в справах РПЦ при Раді Міністрів СРСР по УРСР [203, с. 406].

Водночас черниці, незважаючи на тотальний контроль за своєю діяльністю з боку владних структур, підтримували зв'язки із своїми спільнотами з-за кордону, як правило, через листування. Однак листи відзначалися великою конспірацією, хоч адресанти повідомляли про важливі події чернечого життя, робилося це традиційно в зашифрований спосіб, розуміючи, що переписка перебувала під наглядом відповідних органів. Так, с. Дарія Градюк ЗСНДМ згадувала, як вони повідомляли Головну управу в Римі про подію обличчя чи обітів: «Як маєшся? Маруся заміж вийшла. Було гарне весілля в неї» [385, с. 71]. Сестра Йосафата Химій ЗСНДМ у листі від 12 вересня 1967 р. повідомляла вищих настоятелів про конфлікт між священиками ЧСВВ і ЧНІ у наступний спосіб: «У нас досить

неприємна ситуація, не так між нами, як між вуйками (оо. Василіянами і оо. Редемптористами – *О. М.*). Не можуть між собою погодитись, а ми не раз на тім терпимо і не знаємо, як поступити» [385, с. 71]. У більшості випадків листування монахині вели через своїх родичів: писали алегорично до представників близької родини, а вони, отримавши листа, переадресовували його куди слід. Листувалися черниці не тільки з Генеральними настоятельками, але й з іншими співсестрами, що проживали за кордоном. Отриману інформацію з радянської України сестри надсилали до Генеральної управи в Рим.

Траплялися випадки, коли листи монашим згромадженням за кордон, у яких розповідалося про особливості чернечого життя в радянській Україні, писали й інші особи. Так, у спільноті сестер Василіянок часто листи на Захід надсилав о. В.Величковський ЧНІ. У листі від 24 серпня 1956 р. в алегоричній формі священник повідомляв про зміну настоятельки в одному з таємних монастирів: «Місце померлої Магдусі зайняла в родині найстарша дочка Мартуся, котра, як мама, журиться старенькими і сиротами». Йдеться про сестер колишнього монастиря в с. Підмихайлівцях Рогатинського району Івано-Франківської області, де настоятелькою була м. Магдалина Адобич (Магдуся), а після її смерті – м. Марта Монцібович (Мартуся), а «старші і сироти» – це сестри Василіянки [349, с. 300, 301].

Однак, обмін інформацією між греко-католицькими монашими спільнотами, що проживали в УРСР і на Заході, був дуже обмеженим. В умовах жорсткого владного контролю необхідна інформація надходила, як правило, з великим запізненням. 4 липня 1957 р. сестри Василіянки в одному з листів на ім'я м. Марії Должицької в США запитували: «У котрому році тета Зіна дістала «опікунство» над родиною». Мова йшла про архимандриню ЧСВВ у Римі м. Зиновію Безушко, яка виконувала своє служіння з 1954 р. до 1963 р. [349, с. 302, 303]. Показово, що сестри Василіянки навіть у 1957 р. не знали про зміну настоятельки, яка відбулася ще в 1954 р.

У свою чергу, листи, які надходили в радянську Україну з-за кордону, також відзначалися великою конспірацією. 7 червня 1975 р. архимандриня спільноти

сестер Василянок надіслала лист м. Соломії Чичулі, у якому Генеральна настоятелька писала сестрам про спільноти ЧСВВ в інших країнах. «Дорога Салю і дорога Родино! <...> Маю також внучки і в інших країнах, з якими Ви не мали нагоди заізнатися, вони гарно ростуть, вчатьсЯ, деякі вже мають свою родину, пишуть до мене і люблять мене, як то буває з Бабунею. Я бувало і їх відвідувала, в Австралії, в Аргентині, в Бразилії» [349, с. 305]. Вищі настоятелі намагалися листовно підтримувати зв'язки зі своїми сестрами в Україні, щоб солідаризуватися з ними у важких умовах урядового переслідування і координувати чернече життя, наскільки це було можливо, в західному світі та під радянською владою.

Іншим джерелом, з якого як чернечі спільноти, духовенство, так і миряни отримували інформацію з «вільного світу», було радіо. Релігійні новини віруючі «катакомбної» Церкви черпали, в основному, через західні радіостанції, зокрема «Радіо Ватикан» (український відділ заснований в 1939 р.), «Радіо Свобода» (створене в 1953 р. під назвою «Звільнення», а з 1959 р. – «Радіо Свобода»), «Голос Америки» (радіопередачі українською мовою виходили з 1949 р.) та деякі ін., що були створені для пропагування релігійних і демократичних цінностей. У звіті для союзної та республіканської Рад у справах релігій про діяльність уніатів від 9 грудня 1969 р. М.Винниченко зауважив, що більшість греко-католиків регулярно слухає радіопередачі української служби «Радіо Ватикан», в окремих селах – навіть організованими групами. Чимало ефірного часу в цих передачах присвячувалося діяльності кардинала Йосифа Сліпого [243, с. 153, 154].

Радянські спецслужби в різноманітний спосіб намагалися заборонити слухати західні радіостанції, використовуючи не тільки радіоперешкоди, але й через застрашування слухачів. Сестра Порфирія Грень ЗСНДМ згадувала, що коли її викликали представники КДБ, то завжди запитували: «Чи слухаєш радіо Ватикану?». Коли сестра ствердно відповідала, що слухає, то представники влади запитували: «Для чого слухаєш?» [148, с. 18]. Часто монахинь звинувачували в тому, що вони передають на Захід неправдиву інформацію про життя радянських громадян. У Державному архіві Івано-Франківської області зберігається лист,

адресований міністру внутрішніх справ УРСР від Єфимової (ім'я невідоме) з Тернополя за 1981 р., у якому було вказано особи, що передають інформацію на Захід: «Наставниця Фільомена (с. Філомена Юзьків ЗССНДМ – О. М.) була декілька разів у Польщі, а із Польщі приїздили інші служебниці, як туристки, і не тільки з Польщі, а з Франції, Англії, Італії, Америки. У Польщу їдять і другі служебниці, василіянки, що мають кого-небудь там, і так розходяться повідомлення на весь світ» [22, арк. 53].

У доповідній записці уповноваженому в справах релігії УРСР В.Ліченку «Про уніатів» на території Івано-Франківської області священник РПЦ Вільховий (ім'я невідоме) від 21 жовтня 1980 р. ставив ватиканське радіо серед важливих факторів, які спричиняють активну діяльність уніатів в радянській Україні: «Третя причина, – писав він, – це ватиканське радіо, а головне Служби Божі, які відправляються щонеділі і проповіді деяких уніатських священників, які ворожо відносяться до Радянського Союзу і до православної церкви». Серед інших двох причин активізації діяльності греко-католиків було названо обрання Римським папою Івана Павла II і нелегальна діяльність уніатських священників [21, арк. 8, 9].

Негативний вплив, у розумінні радянських спецслужб, на діяльність уніатів у радянській Україні мало обрання Вселенським Архієреєм Івана-Павла II 16 жовтня 1978 р., першого папи-слов'янина, поляка, представника країни з соціалістичного табору. Органи державної безпеки УРСР розпочали чергову серію заходів «протидії політиці Ватикану по відношенню соціалістичних країн». Уповноважений Ради В.Ліченко, зокрема, писав: «Протягом першого кварталу 1980 р. навести точний облік колишніх уніатських священників, монахинь <...> Взяти під суворий контроль незаконну діяльність залишків уніатства, у якій би вона формі не проявлялася» [21, арк. 1]. Причини посиленого нагляду за уніатами зауважував у доповідній записці Вільховий уповноваженому в справах релігії В. Ліченку «Про уніатів» на території Івано-Франківської області від 21 жовтня 1980 р.: «Уніатська акція зросла в цьому році (1980 р. – О. М.) більше, як у минулому. Найважливішою причиною, на мою думку, що папою римським став

Іван-Павло II, за походженням поляк, який своєю бурхливою католицькою і політичною діяльністю підняв на душі наших уніатів» [21, арк. 8, 9].

Незважаючи на жорстке переслідування властей, тотальний контроль і часті обшуки, в деяких випадках вдавалося здійснювати неможливі речі. Так, 13 жовтня 1982 р. Іван Кучма зумів вивести з УРСР тлінні останки засновниці згромадження сестер Служебниць с. Йосафати Гордашевської і передати до генеральної управи ЗСНДМ у м. Рим. Сам І.Кучма за фахом був лікар-хірург, проживав на території Польщі. У 1979 р. прибув до Риму, щоб провідати свою родичку с. Павлу Шеремету ЗСНДМ. Під час відвідин сестри служебниці розповіли про своє бажання перевезти тлінні останки с. Й.Гордашевської до Риму, в чому І.Кучма вирішив допомогти черницям. З Польщі він написав листа до Л.Брежнєва, тодішнього Генерального секретаря ЦК КПРС і голови Верховної Ради СРСР, з проханням дозволити йому перепоховати «його видатну тітку Михайлину (світське ім'я с. Йосафати – *О.М.*) Гордашевську» в Польщі, щоб виконати «обіцянку, яку дав своїй мамі». У грудні 1980 р., як це не дивно, одержав позитивну відповідь. Однак тільки восени 1982 р. І.Кучма прибув у радянську Україну. Попри всілякі перешкоди, які ставила влада у Львові і м. Червонограді Львівської області в місці поховання с. Йосафати, І.Кучмі вдалося вивезти тлінні останки с. Й.Гордашевської спочатку до Польщі, а пізніше – передати Генеральній настоятельці спільноти сестер Служебниць до Риму, де сестра й була похована [260, с. 21, 22].

Нелегкою справою був перетин радянського кордону черницями з української діаспори. Так, с. Єремія Підлипчак, яка 24 жовтня 1981 р. вступила до провінції сестер Служебниць Матері Божої Неустанної Помочі в Польщі, пізніше згадувала, як їй вдавалося перевозити для сестер у радянській Україні книги, хрестики, чернечий одяг та інші предмети церковного вжитку. «З 1985 р. я декілька разів, – згадувала вона, – на прохання настоятелів відвідувала наших сестер в Україні. Бо мала там свою родину в Коломиї <...>. На кордоні перевіряли, намагалися конфіскувати хрестики, книги, але завжди все закінчувалося добре. Одного разу знайшли в мене Святе Письмо і взяли на облік,

що зобов'язувало мене при поверненні представити на кордоні зафіксовану книгу. То сестри з України дали мені якусь іншу книжку чи то Леніна, чи Маркса, щоб я показала» [185, с. 1]. У своїх спогадах с. Єремія також свідчила, якими важливими були передачі предметів церковного вжитку із Заходу для сестер: «Вони нічого там не мали. Я привозила їм нові корнети (елемент чернечого одягу сестер Служебниць – *О. М.*), бо ми тут у Польщі вже мали, а вони ще не мали» [185, с. 2]. Спільноти сестер Служебниць, хоч і були розділені державним кордоном, відчували співвідповідальність за долю своїх сестер в УРСР. Незважаючи на свій страх і ризик бути заарештованими, вони намагалися допомогти монашим спільнотам під радянською владою в будь-який спосіб.

Таким чином, декілька десятиліть комуністичний партійно-тоталітарний режим у Галичині намагався знищити релігійні переконання людей. Чернецтво, хоч і зазнавало постійної дискримінації від представників державних органів влади, не припиняло своєї діяльності навіть після офіційної заборони УГКЦ в 1946 р. Під час нелегального існування монахині перебували під постійним контролем Рад у справах РПЦ та в справах релігійних культів, а з 1966 р. – єдиної Ради в справах релігій при Раді Міністрів СРСР. Як правило, уповноважені в справах релігійних культів, які були представниками названих рад у кожній області УРСР, викликали богопосвячених осіб на «профілактичні розмови» або приходили до місць, де вони проживали, на обшуки разом з міліцією і представниками КДБ. За представниками греко-католицького монашества вівся постійний нагляд. Масова антирелігійна й антиуніатська пропаганда створювала для черниць нестерпні умови життя. Однак тверді релігійні переконання багатьох богопосвячених осіб і налагоджена таємна структура УГКЦ стали основою для діяльності Церкви в складних реаліях радянського періоду. Попри очікування влади на остаточну ліквідацію «залишків уніатства» в близькій перспективі, греко-католицькі монаші спільноти, хоч і в дуже обмеженій формі, продовжували функціонувати нелегально.

Радянські спецслужби були змушені боротися не тільки із «залишками» УГКЦ, але й зі шкідливим для існуючого режиму впливом антирадянської

ідеологічної пропаганди, що, незважаючи на «залізний» західний кордон, проникала на територію Радянського Союзу із Заходу. Діяльність кардинала Й.Сліпого в еміграції, західні радіостанції, обрання Вселенським Архієреєм Івана-Павла II в жовтні 1978 р. створювали передумови для відродження УГКЦ у недалекому майбутньому. Греко-католики покладали особливу надію на першого папу-слов'янина, який на особистому досвіді знав, що таке «безбожний комунізм». Незворотній процес повернення релігійної свободи і відродження УГКЦ розпочався в умовах політичної лібералізації і демократизації суспільного життя з приходом до влади в СРСР М.Горбачова навесні 1985 р.

3.2 Цивільна праця черниць

Цивільна праця черниць у драматичний період нелегального існування УГКЦ у другій половині 40-х – 80-х рр. XX ст. суттєво відрізнялася від діяльності, яку виконували монахині до другого приходу радянських військ улітку 1944 р. Від часу встановлення радянської влади на території Галичини і поступової ліквідації монастирів устрій чернечих спільнот поступово набуває нових форм. Кожна монаша спільнота від перших років свого існування мала чітко окреслену харизму, тобто напрям цивільної діяльності, місію, якою вона займалася. Богопосвячені особи, окрім старання про власну досконалість у дусі християнських цінностей, виконували іншу працю при Церкві. Зокрема, монахині працювали в церковних інституціях: семінаріях, єпископських резиденціях, при парафіяльних храмах тощо.

Чернечі спільноти у своєму служінні мали певні пріоритети, на які спрямовували основний акцент своєї діяльності. Так, при монастирях сестер Василянок до 1944 р. діяли гімназії, фахові школи, вчительські семінарії, сиротинці і захоронки (дошкільні дитячі заклади) для дітей [349, с.143, 155, 171]. Шкільництвом і вихованням дітей займалися також сестри СНДМ, сестри св. Йосифа-ОПДМ, сестри Студійського Уставу і сестри Пресвятої Родини [385, с. 4; 317, с. 127]. Сестри згромадження Милосердя св. Вінкентія основний акцент у

своєму служінні спрямовували на медичну сферу, монахині працювали в Народній лікарні Львова [341, с. 169]. Притулки для старших людей, безхатченків існували при монастирях сестер свящ. Йосафата і сестер Мироносиць [317, с. 115; 314, с. 48].

Колишні монастирські приміщення органи державної влади в радянській Україні після 1946 р. використовували в різних цілях. Так, у монастирі сестер Василіянок, що знаходився у Львові по вул. Длугоша, 17 (тепер – вул. Кирила і Методія), було відкрито культосвітнє училище, а в будинку Приватної жіночої кравецької гімназії, що також належала сестрам Василіянкам, – середню школу № 4 [349, с. 125]. Навчальні заклади знаходилися в приміщенні монастиря монахинь ЧСВВ у м. Станіславі (з 1962 р. – м. Івано-Франківськ), що розміщувався по вул. Панфіловців, 17 (тепер – вул. Василіянок). Спочатку радянська влада розмістила тут педагогічне училище, пізніше, в 1960–70-х рр. – партійну школу, через деякий час – сільськогосподарський технікум та обласну бібліотеку [349, с. 163]. У приміщенні монастиря сестер Службниць у Львові по вул. Пасічній, 8 був створений музей імені Миколи Кузнецова, радянського диверсанта-розвідника. З гарного і просторого саду й городу навколо колишнього монастиря радянська влада зробила кладовище для радянських солдат, які загинули за «визволення Львова» під час Другої світової війни, назвавши його «Холм Слави» [172, арк. 10]. Монастирські будинки сестер Мироносиць у смт. Богородчанах Івано-Франківської області владні структури використовували в різних цілях: бухгалтерська школа, районна поліклініка, управління соцзахисту, архів, ощадбанк [314, с. 69].

Закриття монастирів змусило монахинь шукати нове місце праці, щоб вижити в умовах офіційної заборони УГКЦ. До роботи в державних установах черниць зобов'язували партійно-радянські органи влади, бо кожна людина в радянські часи мала обов'язок працювати, хто цього не дотримувався – отримував відповідне покарання. Сестра Порфирія Грень ЗСНДМ згадувала, що станом на середину 1944 р., коли територія Галичини була визволена з-під німецько-фашистської влади, вона проживала у м. Станіславі й працювала в захоронці для

дітей. Радянська влада заборонила черницям виховувати і навчати дітей, тому сестри були змушені шукати іншу працю. Головний лікар Станіславської лікарні Маліновський (ім'я, на жаль, невідоме) звернувся в той час до монахинь і запропонував роботу медичних сестер [300, с. 22]. Однак для праці в медичних установах сестрам була необхідна медична освіта. Черниці навчалися на медичних курсах, організованих владою. Медичні знання богопосвячені особи здобували в різний спосіб: частина монахинь навчалася на шестимісячних курсах при тодішньому медичному інституті у м. Станіславі, інші – поєднували працю в лікарні з навчанням на дворічних медичних курсах, які організував Червоний хрест [300, с. 22, 170; 244, с. 356].

У доповідній записці уповноважений Ради в справах релігійних культів у Львівській області за перші два квартали 1946 р. П.Кучерявий доповідав уповноваженому Ради в справах релігійних культів при Раді міністрів СРСР по УРСР П.Вільховому: «Слід зобов'язати монахинь, які ще не працюють, до державної праці, і то без монашого одягу» [37, арк. 78]. На кінець 1946 р. у своєму звіті за четвертий квартал поточного року уповноважений Ради П.Кучерявий уже зазначав: «Монашки – василіянки, служебниці в м. Львові та в інших районах, хоча і зняли монаший одяг, влаштували домашні каплиці і майже всі працюють в лікарнях, артілях, прибиральницями» [37, арк. 65]. Сестри були змушені шукати працю, щоб уникнути переслідування як «нетрудовий елемент» [314, с. 56]. Монахині влаштовувалися працювати як медичні сестри по лікарнях у різних відділеннях: дитячому, хірургічному, пологовому, навіть завідувачем складом продуктів, завкухнею. Працювали черниці також бухгалтерами, прибиральницями, кравчинями, книговодами, в пральнях та в колгоспах.

У націоналізованій колишній Народній лічниці Львова продовжували працю сестри згромадження св. Вінкентія. У лікарні їм заборонили називатися монашими іменами. У третій міській лікарні Львова щотижня проводилися атеїстичні лекції, на яких присутність сестер була обов'язковою. Часто з такими бесідами члени Комітету державної безпеки приїжджали в будинки, де безпосередньо жили сестри. Так, с. Онисима Римик ЗСМВ згадувала: «Коли ми

пропускали атеїстичні лекції, які секретар парторганізації проводив у лікарні, то змушували нас їх слухати в нашому будинку по вул. Куйбишева (тепер – вул. І.Огієнка)» (у м. Львові – *О. М.*) [145, с. 8]. На 1957 р. в третій міській лікарні, як згадувала с. Констанція Сенюк ЧСВВ, працювало близько 30 монахинь у різних відділеннях: медсестрами, сестрами-господинями, в пральні, в приймальному відділенні, на кухні [106, с. 4].

Органи КДБ добре знали усіх сестер, що прийшли в монастир ще до заборони УГКЦ, тому старші сестри, як правило, відкрито визнавали свою приналежність до Церкви і монашої спільноти. На фотографіях у перших паспортах, які видала радянська влада ще до заборони Церкви, черниці були сфотографовані в монашій одежі [300, с. 102]. Саме це часто ставало підставою до звільнення богопосвячених осіб з місць праці. Свідченням цього були спогади с. Онуфрії Маїк ЗССНДМ, яка довгий час працювала в Львівській туберкульозній лікарні: «З міської районної парторганізації прийшов наказ, щоб монашок усіх звільнити, то парторг доктор Сеналі, єврей, на відкритих партійних зборах встав і заступився за нами: Та що ми робимо? Спам'ятаймося! Та ми таких добрих працівників звільняємо. З ким ми будемо працювати? <...> Та то наші скелети (черниці – *О. М.*), вони ж тримають нас» [146, с. 22].

Виняток становили черниці старшого віку і важко хворі, які були нездатними працювати на громадських роботах. Так, сестри Василянки, що були виселені в 1950 р. з монастиря в с. Підмихайлівці Рогатинського району, перейшли жити до с. Журів того ж району Івано-Франківської області. Зокрема, серед сестер була с. Магдалина Адобич, яка впродовж 15 років хворіла через травму хребта, а також інші сестри: с. Юлита Бойчук, с. Емілія Дацьків, с. Маврикія Хома, що досягли пенсійного віку. Утримували себе монахині з праці власних рук, як згадувала с. Маврикія Хома, «ми не могли кінці з кінцями звести. Тоді взялися за ручну роботу, прясти вовну і виготовляти різні речі на приватні замовлення: светри, шкарпетки» [349, с. 395]. За вилучені кошти із продажу виплетених речей сестри забезпечували своє матеріальне становище.

Черниці через свою приналежність до монашої спільноти, про яку знали органи партійної і державної влади, ставали об'єктами переслідування на місцях роботи. Свідченням цього були спогади с. Ірини Теклі Шийки ЗСМ, яка з 1950 р. до 1958 р. працювала медсестрою в дитячому відділенні Городенківської районної лікарні, допоки про це не довідалися чиновники з райкому партії. У 1958 р. був виданий указ: «Звільнити її звідти <...> Вона, черниця, вісім років наших дітей виховувала». Останні три роки перед пенсією сестра працювала в лікарні, але вже санітаркою [101, с. 19].

Отже, в умовах десталінізації, започаткованої М.Хрущовим, усі колишні монахині УГКЦ, вийшовши з ув'язнення, за винятком старших осіб і важко хворих, були працевлаштовані, згідно з радянським законодавством. Наприкінці 1950-х – на початку 1960-х рр. чернечі спільноти, після повернення із місць ув'язнення єпископів, священників, монахинь, почали нелегально приймати до своїх спільнот нових членів. Не всі молоді монахині були відомі для органів державної влади як богопосвячені особи. Так, с. Емелія Федечко, яка до Згромадження сестер св. Йосифа-ОПДМ вступила в 1967 р., а ще з 1964 р. навчалася на механіко-математичному факультеті Львівського університету ім. І.Франка, свідчила: «Після закінчення навчання працювала в конструкторському бюро заводу «Кінескоп» у Львові. Мої друзі, знайомі не знали про те, що я є монахиною. Навіть ті, що на роботі, не знали» [93, с. 4, 5]. Однак поведінка монахині викликала підозри в представників місцевої партійної влади. Сестра Емелія згадувала: «Одного разу я отримала завдання від голови партійної організації підготувати лекцію для працівників заводу на тему: «Релігія – опіум для народу». Таке завдання викликало велике замішання в мене. Тоді я пішла за порадою до отця Євгена Пелеха Чину Найсвятішого Ізбавителя: що маю робити? Він відповів: «Доведи їм, що є багато релігій на світі, і вони є опіумом для народу, але не християнська релігія» [93, с. 13]. Сестра підготувала лекцію в дусі вказівок священника, однак так і не прочитала її для працівників заводу, бо парторг з невідомих нам причин переніс лекційне заняття і більше не згадував про свою пропозицію.

13 жовтня 1968 р. в м. Коломиї на вул. Чкалова (тепер – вул. І.Франка) було викрито згромадження сестер Непорочного Серця Марії. У будинку зібралися члени спільноти, влади́ка Филімон Курчаба і засновник згромадження о. Роман Бахталовський. Після арешту о. Романа 13 жовтня 1968 р. усіх присутніх допитували представники каральних органів. Про цю подію було повідомлено на місце праці сестер. Там негайно скликали збори колективу, розглядали поведінку монахинь і вирішили, що сестер треба більш активно виховувати в комуністичному дусі. З роботи майже нікого не звільнили, бо монахині мали прості, непрестижні місця праці – прачка, вишивальниця, кравчиня тощо, де зарекомендували себе як сумлінні робітники. За релігійні переконання звільнили з роботи тільки Софію Черкавську (чернече ім'я с. Миколая – *О. М.*), яка працювала вчителькою в школі. Монахиня була готова працювати навіть прибиральницею, але через добрих людей знайшла місце бухгалтера [341, с. 163].

Сестри Службениці, які проживали з 1946 до 1989 р. в м. Заліщики Тернопільської області, працювали на різних державних роботах: с. Киристина Пастернак – медсестрою в інфекційній лікарні, с. Йосафата Плезя – медсестрою в пологовому будинку, с. Давида Забавська – медсестрою в районній поліклініці, с. Нестора Сембратович – робітницею в районному промисловому комбінаті, с. Леонія Мимохід – головним кухарем у районній лікарні, с. Іванна Дяківська – медичною сестрою у районній лікарні, с. Маргарита Сивак мила посуд у дитячому санаторії [249].

Освіта монахинь, у більшості випадків, була середня спеціальна. Так, с. Володимира Дмитришин ЗСПР справедливо зауважила, що «сестри не працювали на керівних посадах, де, як правило, вимагався запис у партію (вступ до складу КПРС – *О.М.*), і то було обов'язковим» [89, с. 31]. Войовнича атеїстична ідеологія КПРС була очевидною причиною того, що молодим членам монаших спільнот настоятельки категорично не радили здобувати вищу освіту. Сестра В.Дмитришин згадувала: «Часто настоятелі забороняли поступати в педінститут, тому що вважали, що бути монахиною і в той же час у школі вчити дітей про те, що немає Бога (а іншого в тодішніх умовах вони вчити просто не

могли – *О. М.*), – речі несумісні» [89, с. 14]. У свою чергу, офіційна радянська влада чинила різні перешкоди для вступу неблагонадійних осіб, якими вважалися монахині, до закладів державної вищої освіти.

Однак були поодинокі випадки, коли сестри таки здобували вищу освіту. На жаль, на сьогодні не вдалося точно встановити, скільки осіб змогло це зробити в досліджуваний період, але відомо, що такі випадки зрідка траплялися. Так, с. Єремія Марія Телев'як, яка до згромадження сестер Службениць вступила ще в 1942 р., навчалася з 1954 р. у Київському державному університеті ім. Т.Шевченка на факультеті романо-германської філології, який успішно закінчила в 1960 р. Після закінчення навчання с. Єремія працювала в Тернопільському кооперативному технікумі викладачем німецької та англійської мови [300, с. 222–226]. Мабуть, з якихось причин органи тодішньої влади не знали про те, що с. Єремія була монахинею, а вона, у свою чергу, поводитися дуже обережно, не виявляла відкрито свою приналежність до монашої спільноти.

У сільськогосподарському інституті на факультеті економіки в м. Дубляни біля Львова навчалася с. Модеста Марія Сенік, яка до спільноти сестер Василянок вступила в 1966 р. Після закінчення навчання протягом двох років с. Модеста працювала викладачем бухгалтерського обліку в сільськогосподарському технікумі, а згодом аж до виходу на пенсію – в бухгалтерській школі Львова, загалом 25 років педагогічного стажу [349, с. 292, 293]. Однак, такі випадки, коли сестри, здобувши вищу освіту, працювали за фахом, не були масовими, швидше це можна вважати винятком із загального правила, за яким місцем праці монахинь були непрестижні заклади, непопулярні професії.

Причиною переслідування на місцях праці молодих черниць ставало їхнє спільне проживання із старшими монахинями, які були добре відомі для органів КДБ. Для тоталітарного режиму важливим було взяти під повний контроль підпілля УГКЦ, розкласти його зсередини, щоб не допустити підготовки нової зміни для духовенства і чернецтва. Сестра Дмитрія Губарчук ЗСМВ згадувала: «Працювала я медичною сестрою, але була переслідувана на місці праці через те,

що була приписана до будинку, який був на обліку КДБ» [92, с. 3]. Про це свідчила також с. Єремія Побурина ЗСМВ: «Сестри Дмитрія Марія Губарчук і Христина Марія Обідняк після закінчення медичного училища в 1976 р. працювали разом із нашими сестрами в Львові. КДБ почало за ними слідкувати, що вони належать до спільноти монахинь, так що с. Христина залишила працю і переїхала до Івано-Франківська, а с. Дмитрія повернулася до свого родинного дому в м. Яремча» [95, с. 3].

Постійні переслідування органами влади ставали причиною не тільки вимушеного залишення монахинями місць своєї праці, але й узагалі відходу молодих осіб, які виявляли інтерес до релігії, чернецтва, від монашого життя. «Багато молодих сестер вийшли з спільноти через страх. Закінчивши медичне, педагогічне, швейне училище, боялися переслідування», – згадувала с. Єремія Побурина ЗСМВ [95, с. 5].

Частина молодих монахинь зазнавала переслідувань під час навчання. Так, с. Тереса Танюк, яка вступила до спільноти сестер Студиток у 1968 р., була викрита органами КДБ на квартирі монахинь у Львові по вул. Вишенського в 1971 р. Сестра Тереса навчалася на курсах медсестер-вихователів, після закінчення навчання була не допущена до складання випускних екзаменів. «Мене часто викликали представники КДБ і тільки при допомозі добрих людей вдалося скласти випускні іспити. Дозволили мені закінчити навчання з умовою, що опісля я залишу Львів і повернуся до свого родинного міста», – згадувала с. Тереса Танюк [158, с. 3–5].

Одним із різновидів переслідування молодих монахинь було неправдиве звинувачення у приналежності їх до релігійних сект, що в радянські часи викликали підвищений інтерес у представників силових структур, а їх діяльність була заборонена. Причиною таких обвинувачень був інший стиль життя черниць: скромний одяг, проживання із старшими особами, уникнення товариств, часте відвідування костелів. Сестра Василия Леся Тиха, яка до спільноти сестер Василиянок вступила в 1981 р., згадувала: «До монастиря я працювала продавцем, а в монастирі настоятелька сказала поміняти професію. У 1982 р. я пішла

працювати санітаркою в Тернопільську обласну лікарню, довго там не змогла бути, тому що всі говорили мені, що я в секті. Кожного дня мене перевіряли, чи я все добре зробила, насміхалися, що я не така, як всі <...> Якщо були збори, то мені давали читати газету, де писали про п'ятидесятників, бо говорили, що я до них належу» [310 с. 68]. Морально важкі умови змусили с. Василю змінити місце праці, з 1983 р. вона працювала в тубдиспансері й одночасно навчалася в медичному училищі Тернополя, яке закінчила в 1988 р., отримавши диплом медичної сестри. До легалізації Церкви була медсестрою в тубдиспансері Тернополя [310, с. 68].

Для обласних уповноважених у справах релігії традиційно важливим було, де працюють «уніатські монахині». У звітній інформації про діяльність черниць, окрім місця проживання та організації богослужінь, містилася окрема графа про світський фах богопосвячених осіб. Відомо, що на 10 жовтня 1981 р. у Тернопільській області проживало 52 черниці. Згідно із статистикою про більшість із них писалося лаконічно – «пенсіонерка», і лише для п'ятох зазначено місце праці: с. Леонія Іванна Дяковська – медсестра міської лікарні; с. Олімпія Ольга Катала і с. Парасковія Магала – няня дитсадка; с. Юліта Ярослава Похудай – робітниця кондитерської фабрики; с. Митродора Марія Тимочко – робітниця житлово-експлуатаційної контори №4 [53, арк. 23–28].

Інформацію схожого змісту подавав уповноважений Ради в справах релігії по Івано-Франківській області В.Ліченко. На 1 грудня 1981 р., за даними уповноваженого, на території Прикарпаття проживало 96 монахинь, і тільки дев'ять працювали на громадських роботах: с. Антонія Анна Івашків – кравчиня дитячої лікарні; с. Софія Черкавська – бухгалтер центрального управління дитячих закладів; с. Катерина Пуканюк і с. Катерина Гуменюк – санітарки; с. Вероніка Ірина Витвицька – ліфтер; с. Анастасія Парцей, с. Василя Адріана Николайчук – фасувальники в аптеці; с. Модеста Марія Воробець і с. Йосафата Анна Марчук – медсестри. Усі інші монахині в списку уповноваженого були зазначені як пенсіонерки [22, арк. 26–34].

Праця греко-католицьких монахинь у лікарнях була особливо важливою для суспільного служіння. Саме тут вони мали нагоду здійснювати роботу серед хворих, які потребували духовної підтримки. До важкохворих пацієнтів сестри не раз таємно, на їх прохання, приводили священника для того, щоб уділити потребуючим Святі тайни (Сповіді, Пресвятої Євхаристії, Єлеопомазання – *О.М.*) [271, с. 45]. Монахинь, як правило, вважали за добрих спеціалістів, часом траплялися курйозні випадки, коли навіть працівники партійних і державних органів, які переслідували чернечі згромадження, просили їхньої фахової допомоги. Сестра Онуфрія Маїк згадувала: «Не можу сказати, що я була краща всіх, але чогось мене так директори, лікарі поважали, що десь якийсь начальник КДБ захворіє – вже кличуть, везуть мене» [146, с. 36].

Відомий лікар-хірург Михайло Лотоцький з третьої міської лікарні Львова у своєму щоденнику так описував працю сестер Милосердя св. Вінкентія: «Сестра Іларіона постійно працює в перев'язочній. Вона знає, що потрібно кожному хворому: покварцує рану, промиє, делікатно перев'яже. <...> Сестра Василя, яка до 1944 р. працювала старшою медсестрою хірургічного відділення, все бачила і все вміла: справити світло, кран, підмурувати чи підштукатурити стіну, скупати й нагодувати важко хворого. <...> Інтелігентна палатна сестра Любомира, будь-які конфлікти у відділенні полагоджувала власне вона. <...> Сестра-господиня Февронія <...> Ні лікарі, ні санітарки, ні сестри, а тим більше хворі, не нагадували про чисту білизну, халат чи постіль. <...> Великою повагою користувалися сестри, що працювали на кухні. Хворі ніколи не були нічим обділені, завжди ситі» [383, с. 42].

У важкі часи переслідування УГКЦ допомогу черницям нерідко надавали світські люди. Сестри Мироносиці із великою вдячністю до сьогодні згадують лікаря Рудольфа Рубіна, який допомагав спільноті. Проживав лікар у центрі Івано-Франківська, для сестер Мироносиць віддав невелику частину свого будинку, де довгий час мешкали с. Макрина Шемлій, с. Атаназія Колянда та с. Ольга Ребрик. У цій невеликій монашій обителі служилася Свята Літургія та уділялися Святі тайни. Окрім цього, Р.Рубін допомагав влаштовуватися сестрам на роботу, щоб, з

огляду на його авторитет, вони могли уникнути переслідування і мати засоби для існування [117, с. 3].

Перша половина 1980-х рр. характеризувалася посиленням контролю за діяльністю УГКЦ, що було пов'язано із змінами в керівництві партії, коли Генеральним секретарем у листопаді 1982 р. було обрано Ю.Андропова. Історик В.Пащенко, услід за канадським дослідником Д. Поспеловським, справедливо стверджував, що в період правління Ю.Андропова в релігійній політиці простежувалася певна двоїстість. З одного боку, стали жорсткішими переслідування інакодумців, у т. ч. віруючих, яких притягали до відповідальності за місіонерську діяльність, катехизацію населення, видання і розповсюдження релігійної літератури. З другого боку, Ю.Андропов започаткував більш лояльний курс щодо офіційної РПЦ. Д.Поспеловський переконує, що новий Генеральний секретар ЦК КПРС усвідомлював, що країна на межі економічної катастрофи, що віруючі – добросовісна і працелюбна частина населення, тому він пішов на деякі поступки Церкві [325, с. 400].

Період перебування на посаді лідера Компартії і радянської держави К.Черненко (лютий 1984 р. – березень 1985 р.), навпаки, виявився більш жорстким щодо релігії. Ще будучи першим секретарем ЦК КПРС, він виступив на партійному пленумі 14–15 червня 1983 р. із доповіддю «Актуальні проблеми ідеологічної масово-політичної роботи партії» [325, с. 400]. Постанови пленуму ЦК КПРС вимагали серед партійних діячів активніше вести пропаганду науково-матеріалістичних поглядів у суспільстві, приділяти більше уваги атеїстичному вихованню, особливо серед підростаючого покоління, ширше залучати віруючих до громадського життя.

Сестра Олімпія Катала Студійського Уставу, яка проживала в Тернополі і працювала нянею в дитячому садочку, згадувала, що наприкінці 1980 р. до завідуючої дитячим садком приходив працівник КДБ Зотов (ім'я невідоме). Викликали тоді на розмову також с. Олімпію. «Їх цікавило, коли і де поступила в монастир? Коли прийняла обличчя? Агітували мене, щоби покинула монаший стан. За такий вчинок обіцяли більш високооплачувану роботу, власне, окреме

мешкання, інші матеріальні блага», – згадувала с. Олімпія [260, с. 99]. Розмова виявилася безрезультатною, тому працівник органів влади зобов'язав розрахувати черницю з місця праці, «бо їй не можна довіряти виховання дітей, щоб не виховувала їх у християнському дусі» [260, с. 100].

Контроль посилювався не тільки безпосередньо на місцях праці монахинь, але й у будинках, де вони проживали. Так, у листопаді 1982 р. у будинку сестер Студиток містечка Скалат Підволочиського району Тернопільської області був проведений обшук представниками КДБ і міліції, в присутності голови міської ради Н.Станьковської, директора школи, лікарів з лікарні та деяких ін. Сестра Митродора Тимочко, яка проживала в цьому будинку разом із м. Й.Вітер, висловила протест, але його не було взято до уваги. На час перевірки в будинку перебували й інші монахині, яких було взято на облік: паспортні дані, місце праці, проживання та ін. [126, с. 7]. Протягом наступних місяців у кінці 1982 р. – на початку 1983 р. сестер періодично викликали в міліцію на «профілактичні розмови». Так, с. О.Каталу, яка була присутня під час обшуку, на систематичні «бесіди» викликав секретар парторганізації Л.Косован. «Вона вела розмови про досягнення в СРСР у розвитку народного господарства, роль комуністичної партії у всіх сферах життя радянських людей, піклування про громадян тощо. А найголовнішим у цих бесідах була атеїстична пропаганда. І це повторювалося постійно, що в кінцевому результаті ставало огидним, набридало», – свідчила пізніше черниця [260, с. 101].

Провінційна настоятелька згромадження ССНДМ с. Фільомена Юзьків стверджувала про жорсткий контроль партійної і державної влади в СРСР за проявами релігійності серед населення на початку 1980-х рр. «У 1982 р. настали важкі часи переслідування. Кожний дім, взагалі всі сестри дуже терпіли від міліції», – писала монахиня у своїх спогадах «Про стан спільноти у часи підпілля» [161, арк. 4].

29 червня 1983 р. була видана постанова Ради у справах релігій при Раді Міністрів СРСР «Про стан і заходи покращення контролю за дотриманням законодавства про релігійні культи» [54, арк. 24]. Так, у Івано-Франківську голова

комісії міськвиконкому «по дотриманню законодавства про релігійні культи» Л.Воронова в «Плані роботи по виявленню і прискіканню протизаконної діяльності залишків уніатства в м. Івано-Франківську на 1983–1984 рр.» наказувала: «Вивчити демографічні дані бувших уніатських священиків, монашок, місць зібрань, форм і методів їх можливої діяльності» [24, арк. 4–6]. Сестра Констанція Сенюк ЧСВВ свідчила, що «в період правління Ю.Андропова особливо поширеними були ревізії по будинках, де проживали монахині, а також частішими стали виклики черниць КДБ на місцях праці» [106, с. 20].

Сестра Ольга Ярослава Трембач, яка до спільноти сестер Службениць вступила в 1978 р., була розрахована з роботи в 1985 р. тільки за те, що жила з «монашками». Сестра Ольга добросовісно працювала вихователькою в дитячому садочку № 121 м. Львова. Уповноважений в справах релігії Герц (ім'я невідоме) при розмові з сестрою відверто сказав: «Я знаю одне, що ви є присутні з дітьми, а ви не можете бути з дітьми, бо ви монашка. <...> Вистачає того, що ви є між дітьми, і цим ви вже їм говорите про Бога», – згадувала с. Ольга Трембач [141, с. 14].

У справах релігії радянська влада демонструвала подвійну політику. Офіційно в радянській конституції 1977 р. прямо наголошувалося, що на території СРСР панує свобода релігії та віросповідання, але насправді партійно-державні органи розгорнули боротьбу з «релігійними фанатами», як писав О.Губер у газеті «Московські новини», особливо з «уніатством, яке народилось як зрада православній вірі предків і як зрада власного народу. Уніатська Церква служила всім його катам» [216, с. 1]. Войовничу атеїстичну ідеологію сповідував увесь державний і партійний апарат, подібні твердження були типовими протягом усього періоду офіційної заборони УГКЦ у радянські часи.

Державний контроль над діяльністю «уніатства» дещо послабився з обранням першим секретарем ЦК КПРС в березні 1985 р. М.Горбачова. Проголошена ним політика «перебудови» і «гласності» створила деякі можливості для активізації діяльності УГКЦ за легалізацію. Однак ще довгий час партійні і державні органи керувалися помилковими поглядами на радянську

систему як таку, що нібито забезпечує «свободу совісті», та здійснювали викриття «ворожого» характеру діяльності уніатської Церкви. Яскравим прикладом цього служить уже згадана стаття О.Губера, опублікована в газеті «Московські новини» за 1 червня 1986 р. Автор публікації «Церковні празники, віруючі та невіруючі» для написання статті брав інтерв'ю в тодішніх керівників Львівської області щодо питань релігії та державної політики. Так, голова виконкому Львівської обласної ради М.Кірей стверджував: «У нас в державі кожний має право сповідувати будь-яку релігію або бути атеїстом. Це особисте право совісті громадян. Львівський собор 1946 р. був проведений представниками духовенства за їх власною ініціативою і без всякого тиску з боку влади. Рішення, які прийняв собор, це внутрішня справа церкви. А в такі справи держава в нас не втручається» [216, с. 1].

Уповноважений Ради в справах релігії при Раді міністрів УРСР по Львівській області Ю.Решетило переконував, що ніколи громадяни радянської держави не були переслідувані за релігійні переконання: «Будь-який утиск прав громадян по релігійному питанню в нас категорично заборонено законом. За це передбачена кримінальна відповідальність. Запобігати подібним випадкам – одне із завдань уповноваженого в справах релігії, якого я представляю» [216, с. 1]. Крім того, уповноважений, усупереч історичним фактам, стверджував, що релігійні мотиви ніколи не були причиною звільнення з місця праці чи прийняття на роботу віруючих громадян: «У моїй багаторічній практиці був тільки один випадок, коли людину не бажали прийняти на роботу на цій основі, що він віруючий. Розуміється, інцидент був вичерпаний негайно» [216, с. 1].

У розумінні партійних і державних чиновників УГКЦ від самого початку була ворожою тоталітарному режимові, це була, за твердженням тодішньої ідеології, «церква зрадників», на що робився особливий акцент. Уповноважений в справах релігій Ю.Решетило розглядав багатовікову історію УГКЦ у зв'язку не суто релігійному, а загальноукраїнському: «Про уніатську церкву в наших краях доводиться говорити в іншому контексті, вельми далекому від чисто релігійних справ. <...> Ці зрадники Батьківщини і власного народу здійснили таке, що

пробачити не можна. Народ підписав вирок уніатській церкві. Вони, а зовсім не радянська влада» [216, с. 1]. Згідно з твердженнями уповноваженого, УГКЦ та всі її складові інституції переслідували український народ, а не радянська влада, що було далеким від реальності.

Таким чином, цивільна праця богопосвячених осіб у період офіційної заборони УГКЦ суттєво відрізнялася від служіння, яке виконували черниці в довоєнний період і в роки Другої світової війни. Заборона УГКЦ, ліквідація монастирів, вигнання черниць з монаших обителей змушувала їх шукати працю, щоб здобути засоби для існування. Черниці, яким вдалося уникнути арешту радянської влади, щоб не наражатися на переслідування, змінили чернечу одягу на світське вбрання і влаштувалися працювати в різні місця. Як правило, вони працювали в медичних установах як медичні сестри, санітарки, були рядовими робітниками на фабриках і в колгоспах тощо. Ситуація з молодими черницями, які розпочали монаше життя із середини 1950-х рр., у роки хрущовської «відлиги», дещо відрізнялася від старших сестер, не всі молоді черниці були відомі для органів влади як монахині. Це дозволяло деяким богопосвяченим особам підпільного періоду УГКЦ здобувати освіту в навчальних закладах і працювати вже у ширшому спектрі спеціальностей: викладачами, вчителями, вихователями тощо. Однак відсоток монахинь, які працювали в галузі освіти, був дуже незначним.

Органи державного контролю намагалися відслідковувати молодих черниць працездатного віку, переслідували їх на місцях праці, в окремих випадках звільняли з роботи через релігійні переконання, але це не було масовим явищем. Як правило, монахинь вважали добрими працівниками, які старанно виконували доручену їм працю. Це в багатьох випадках забезпечувало лояльність до них керівництва в організаціях, де вони працювали. З іншого боку, робота в державних установах дозволяла богопосвяченим особам матеріально утримувати свої чернечі спільноти. Коли виникли передумови для відновлення спільнот богопосвяченого життя на зламі 1980–1990-х рр., чернечі спільноти почали

відроджувати свої основні харизми, якими займалися до приходу радянської влади.

3.3 Монаша формація в підпіллі, особливості функціонування і релігійної діяльності

Черниці від часу закриття монаших обителей, ув'язнення і переслідування, змінивши зовнішні форми богопосвяченого життя, продовжували жити чернечим повсякденням, наскільки дозволяли тодішні умови. Період з 1953 до 1989 рр. характеризувався наступними важливими рисами розвитку монашого життя: поверненням з ув'язнення настоятелів і сестер, налагодженням спільного життя богопосвячених осіб, що розгорнули нелегальну діяльність серед вірних і пристосуванням чернецтва до нових умов свого існування.

Основними промоторами церковного життя в підпіллі стали єпископи, священники, монахи, монахині й миряни, які повернулися додому зі сталінських таборів і заслання. Переживши фізичні й моральні тортури, вони зустріли вже зовсім іншу Західну Україну – застрашену сталінським терором та одурманену комуністично-атеїстичною ідеологією. Однак, усупереч життєвим труднощам і всіляким перешкодам з боку радянської влади, навколо цих найбільш свідомих і морально стійких осіб почалося поступове відновлення церковної структури УГКЦ [271, с. 69].

Після офіційної заборони УГКЦ у березні 1946 р. греко-католицьке монашество чинило опір вимогам перейти на російське православ'я. Члени чернечих спільнот, яким вдалося уникнути арешту, після залишення монастирів проживали в приватних помешканнях невеликими громадами по три-чотири особи, багато черниць змушені були повернутися до своїх батьків [271, с. 43]. Члени невеликих монаших спільнот виконували всі приписані статутом монаші обов'язки: молилися і заховували чернечі обіти (обіт у чернецтві – прилюдна присяга) чистоти, убогості, послуху.

Лібералізація радянського партійно-тоталітарного режиму в період хрущовської «відлиги» створила в церковному житті радянської України нову ситуацію. У другій половині 1953 р. запрацювали комісії для реабілітації невинно засуджених. Одним із важливих елементів десталінізації, боротьби з негативними наслідками культу особи Й.Сталіна, була ліквідація Головного управління виправно-трудових таборів, трудових поселень і місць ув'язнення (ГУЛАГу) в 1960 р. [322, с. 428].

У хрущовський період розпочався досить непослідовний і половинчастий процес перегляду справ невинно засуджених і депортованих по всій території СРСР, що затягнувся хронологічно аж до кінця існування радянської влади. З єпископів, що здійснювали своє архіпастирське служіння ще до 1946 р. і яким вдалося пережити тяжкі роки заслання, в Галичину змогли повернутися лише чотири владыки: Іван Слезюк – у 1954 р., Іван Лятишевський – у 1955 р., Симеон Лукач – у 1955 р. та Миколай Чарнецький – у 1956 р. [271, с. 20]. Усі інші ієрархи УГКЦ, що були заарештовані в 1945 р. – Г.Хомишин, Й.Коциловський, М.Будка, Г.Лакота, померли або після арешту в тюрмі, або на засланні. У таборах далекого Сибіру залишався живим предстоятель УГКЦ Йосиф Сліпий, на якого, однак, не поширювалася амністія радянської влади після смерті Й.Сталіна. Митрополит Й.Сліпий був звільнений лише на початку 1963 р., після 18 років таборів і спецпоселень [271, с. 20].

Розбудова структур підпільної Церкви в Галичині з середини 1950-х рр. була пов'язана передусім з іменами владик Миколая Чарнецького і Василя Величковського. Священик В.Величковський повернувся до Львова в липні 1955 р., відбувши 10 років у сталінських таборах. Саме його в 1959 р. Апостольська столиця номінувала єпископом підпільної УГКЦ, але в умовах тотального переслідування Церкви в радянській Україні єпископське рукоположення відбулося тільки в 1963 р. з рук митрополита Й.Сліпого, коли він вийшов з ув'язнення, в одному з московських готелів [299, с. 202].

Звільнення церковних ієрархів з місць позбавлення волі було надзвичайно важливим у підпільній діяльності УГКЦ. Першочерговим обов'язком єпископів

після їхнього повернення стала організація таємних семінарій, рукоположення нових священиків, опіка над монашими згромадженнями і координація душпастирської діяльності духовенства. За сприянням владики М.Чарнецького, 21 квітня 1957 р. в УГКЦ було створено нове жіноче згромадження. Засновником чернечої спільноти сестер Пресвятої Євхаристії був о. Петро Більо, який згуртував групу дівчат, що бажали цілковито служити Богу та своєю посвятою протиставитися атеїстичній ідеології [317, с. 104].

З огляду на несприятливі політичні обставини і побоювання нових репресій розвиток богопосвячених спільнот проходив дуже повільно, настоятелі довгий час не приймали нових членів. Згідно з даними каталогу згромадження сестер СНДМ, упродовж 1947–1958 рр. жодна кандидатка не вступила до спільноти. Настоятелька згромадження сестер Милосердя св. Вінкентія с. Єлисавета Поппе протягом 1944–1956 рр. не прийняла жодної кандидатки з огляду переслідування відповідних органів. Колишня головна настоятелька згромадження сестер священномученика Йосафата с. Йосафата Шопська пригадувала, що перші вісім кандидаток мали облечини (обряд одягання чернечого одягу) аж у 1963 р. Із свідчень с. Констанції Сенюк ЧСВВ також дізнаємося, що на початок 1960-х рр. «уже було багато дівчат, охочих вступити до монастирів, але всі настоятелі боялися» [341, с. 144].

Основною причиною нерішучості настоятелів у чернечих спільнотах УГКЦ були переслідування монашества з боку радянської влади і страх перед можливістю проникнення в монаші ряди агента КДБ. Ця організація в радянські часи мала всеосяжні можливості для боротьби з інакомислячими, в тому числі релігійним дисиденством. Настоятелі добре усвідомлювали, що в умовах жорсткого контролю партійних і державних органів не зможуть надати належної монашої формації тим особам, які бажали вибрати чернечий спосіб життя. З іншого боку, в умовах масових сталінських репресій були вкрай несприятливі умови для розвитку монаших спільнот навіть на нелегальному рівні.

Лише після смерті диктатора Й.Сталіна з кінця 1950-х рр., у розпал хрущовської «відлиги», монаші спільноти розпочали приймати нових членів.

Найчастіше джерелом нових покликань були християнські родини, які засвідчили свою вірність Церкві й були знані священикам чи монахиням ще до встановлення радянської влади. Так, с. Емелія Федечко зі згромадження сестер св. Йосифа-ОПДМ, яка до чернечої спільноти вступила в серпні 1967 р., згадувала: «Моє покликання до монашого життя розвивалося в християнській сім'ї. Найбільшим вихователем був мій дідусь, який приносив нам багато релігійної літератури» [93, с. 1].

Нерідко траплялося так, що нелегальні священики УГКЦ у Галичині, за нашими підрахунками, їх було близько сотні (зокрема, в Тернопільській області в 1972 р. мешкало 32 нелегальних греко-католицьких священики) [356, с. 259], спостерігаючи за християнськими чеснотами молодих дівчат, заохочували обирати чернечий стан. Легальними центрами релігійного життя для греко-католиків протягом усього часу підпілля були нечисленні римо-католицькі костели, яких радянська влада, з огляду на можливий міжнародний резонанс, не наважилася закрити. На території Тернопільської області, за підрахунками історика Я.Стоцького, на 1966 р. регулярно проводилися богослужіння в трьох костелах Римо-католицької церкви (далі – РКЦ): у м. Кременець, м. Борщів і в с. Галушинці Підволочиського району [356, с. 317].

Найбільш важливе значення серед римо-католицьких костелів відігравав постійно діючий Львівський катедральний собор Успіння Пресвятої Діви Марії РКЦ. За радянських часів храм був одним із небагатьох, який можна було легально відвідувати, тому сюди на Богослужіння приходили не тільки римо-католики, а й віруючі інших конфесій. Тут регулярно відбувалися зустрічі таємних греко-католицьких священиків із мирянами [300, с. 83]. Так, с. Альбіна Курок із згромадження сестер св. Йосифа-ОПДМ згадувала, що про існування таємних монастирів дізналася від о. Євстахія Смаля ЧНІ у львівській римо-католицькій катедрі. Священик відверто сказав сестрі: «Монастирів немає для тих, хто не хоче, а для тих, хто хоче, то є» [77, с. 2].

Знайомство з чернечим життям нерідко відбувалося і в дещо інший спосіб. Сестра Юліта Похудай Студійського Уставу вперше побачила монахинь у 1968 р.,

коли побувала як туристка в Польщі. Комуністичний режим не наважувався ліквідувати РКЦ в Польщі, що була змушена йти на певні компроміси з владою, однак продовжувала утримувати традиційно впливове становище в польському суспільстві. «Там я бачила сестер, які служили Господу Богу, – пригадувала с. Юліта. – Я також вирішила стати монахинєю, але як? Хіба залишитись у Польщі». Згодом, після повернення, с. Юліта розпочала цікавитися монашим життям. Пошук чернечих спільнот привів її в 1969 р. до монастиря сестер Студиток у м. Скалат Тернопільської області [163, с. 1].

Першим етапом богопосвяченого життя була кандидатура, тобто час приготування до монашого життя. З огляду на складні умови існування монастирів практика прийняття на кандидатуру в монаших спільнотах була різною. У Згромадженні сестер св. Йосифа-ОПДМ на кандидатуру приймали на основі усної заяви: «У каплиці перед сестрою настоятелькою та Найсвятішими Тайнами зачитувала формулу, що я згідна стати кандидаткою згромадження і виконувати послух, убожество, чистоту за всіма правилами, які приписані для кандидатки», – згадувала с. Ореста Хома зі згромадження сестер св. Йосифа-ОПДМ [143, с. 5].

У період нелегального існування УГКЦ не практикувалося написання заяв-прохань, бо існувала загроза обшуків, настоятелі не бажали наражати майбутніх монахинь на небезпеку. Якщо й писалися заяви, в яких подавалися особисті дані, то їх, як правило, переписували настоятелі, а саму заяву від кандидатки одразу спалювали [387, с. 60]. Свідченням цього були спогади с. Порфирії Грень ЗССНДМ: «Якщо дівчина писала заяву, то вказувала в ній особисті дані, які занотовувала вчителька новичок, а заяву спалювали» [341, с. 143].

Дуже часто родичі навіть не знали про те, що хтось з їхньої родини вступив до монастиря УГКЦ. Були випадки, коли й сестри не здогадувалися, що та побожна дівчина, що до них приходить, вже є кандидаткою чи новичкою – особою, що готується до прийняття чернечого стану. Про це, зокрема, дізнаємося зі спогадів сестер. Так, с. Любов Старжинська ЗССНДМ, яка вступила до монастиря в січні 1978 р., пригадувала: «Про те, що я монахиня, знала тільки

мама. Деякі члени родини здогадувалися, а дехто говорив, що я пішла в секту» [109, с. 4].

Богопосвячений спосіб життя молоді особи часто обирали через особистий приклад монахинь. Сестра Маркіяна Гошовська ЗСПР, що прийшла до монастиря влітку 1980 р., пригадувала про мотиви, які спонукали її до вибору монашого способу життя. Передусім, це було свідчення самих монахинь: «Поведінка сестер відрізнялася від поведінки інших осіб. Це було виражено в розмові, яка супроводжувалася розважністю, чемністю <...> Ці особи були відмінними від тих, з якими я зустрічалася» [119, с. 4].

Після відбуття кандидатури тривалістю півроку або рік були облечини. Обряд облечин проходив у неділю або в дні релігійних свят. Сестра Надія Пасічник ЗСМСВ згадувала, що перед своїми облечинами в 1977 р. мала вісім днів реколекцій (комплекс спеціальних духовних вправ – *О. М.*) [133, с. 20]. Обряд облечин, як і до підпілля, залишався незмінним. Традиційно була біла сукня, а в згромадженні сестер Службниць – блакитна. Про це, зокрема, дізнаємося зі свідчень учасниці облечин у нелегальних умовах с. Марти Козак ЗССНДМ: «У неділю 2 серпня 1981 р., перед Службою Божою, я була вдягнена в голубеньку суконку, з віночком. Потім одягли габіт, той старий одяг, який використовували сестри до 1946 р. По завершенні Літургії я була змушена його зняти і йти до праці» [120, с. 11, 12].

Самі облечини відбувалися дуже таємно, як правило, в будинку, де проживали сестри. Не завжди була присутня навіть Генеральна настоятелька і близькі родичі, щоб не викликати підозри з боку влади. Часто облечини в радянські часи були чи не єдиним днем, коли особа, що обрала богопосвячений спосіб життя, була вдягнута в чернечий одяг. Сестра Маркіяна Гошовська ЗСПР згадувала: «Габіти ми бачили один-єдиний раз, коли нас одягали у 1981 р. Після цього ми їх не бачили <...> Ми не знали, що як називається, як одягається» [119, с. 7].

Облечинами розпочинався для кожної сестри новіціят (період підготовки до прийняття чернечого стану – *О. М.*), але без новіціятського дому і вимог, без

щоденних зустрічей з сестрою магістрою, тобто вчителькою монашого життя, та іншими новичками. Необхідною умовою часу новіціату було вивчення статуту, історії чину чи згромадження та засвоєння основ релігійного життя спільноти. Оскільки в той час не було новіціатських домів – монастирів, у яких би проживали виключно новички з магістрою, то молоді черниці жили поряд із старшими досвідченими сестрами, які для того, щоб не було труднощів з владою, приймали їх нібито як «квартиранток». Попри монастирські обов'язки монахині ходили на цивільну працю чи навчання [341, с. 147].

Вишкіл сестер, які розпочали нелегальне монаше життя в чернечих спільнотах, відбувався також по-різному. У згромадженні сестер Службниць діяло кілька формаційних будинків, відповідно до території: Івано-Франківщина і Львівщина мали своїх вихователів чернечого життя. Про свій новіціат с. Ольга Трембач ЗСНДМ згадувала: «Ми зустрічалися кожної неділі та в дні релігійних свят. Нашою вчителькою в підпіллі була с. Онуфрія Маїк. Приходили ми до неї так, щоб ніхто не бачив. Збиралося нас від 10 до 15 молодих сестер. Разом із сестрою магістрою ми спільно молилися та слухали науки, яку для нас говорила с.Онуфрія» [141, с. 9]. Сестри Василіянки практикували, щоб новички жили зі старшими сестрами і від них вчилися молитовного життя, але також працювали або здобували освіту. Новичка в особі місцевої настоятельки мала свою духовну наставницю, що вчила її прикладом власного життя [344, с. 313].

У кожній чернечій спільноті щодо навчання молодих сестер були свої особливості. Так, у ЗСПР вихованням молодих черниць протягом усього часу підпілля займався о. Макарій Грень ЧСВВ. Першою магістрою в нелегальних умовах була призначена с. Симеона Акерман у 1977 р. [79, с. 4]. Зі спогадів сестер згромадження Пресвятої Родини дізнаємося, що молитовний день для новички був такий самий, як і для інших сестер, подібний до розпорядку дня, який мали на новіціятах ще перед Другою світовою війною. Велику роль у духовному вихованні відігравали спільні зустрічі сестер з магістрою у Львові. На цих таємних зібраннях, крім молитовного розпорядку, сестри спільно читали конституції згромадження, що зберігалися в с. С.Акерман. Сестра Маркіяна

Гошовська згадувала, що конституції ЗСПР с. Симеона нікому не позичала навіть із сестер, а також не дозволяла переписувати, бо вони незаперечно «свідчили про приналежність до якоїсь спільноти чи організації і могли в будь-який час бути викриті» [119, с. 11].

Сестри Милосердя св. Вінкентія після закриття монастирів були змушені цілковито змінити свою систему виховання молодих монахинь. До 1946 р. молоді черниці цієї спільноти відбували новіціят у Бельгії, де знаходилася Генеральна управа цього згромадження. Організували новіціят сестри Милосердя в 1970-х рр., коли, незважаючи на переслідування, почали приймати молодих осіб. Так, у 1972 р. магістрою новіціяту була призначена с. Іларіона Козар, яка проживала у Львові по вул. Алелюхіна, 21 (сучасна вул. Мацієвича) [341, с. 147]. Молоді дівчата, яких приймали на новіціят, мешкали з сестрами. Сестра Надія Пасічник ЗСМСВ про своє перебування на новіціяті згадувала: «Рано ми вставали о п'ятій годині і мали ранішні молитви. Молилися вервицю, пізніше Утреню. Потім ішли до костела на Службу Божу <...> Після Літургії я йшла на роботу о дев'ятій годині і працювала до 18 години. Повернувшись додому, молилася вечірню і виконувала домашні обов'язки» [133, с. 19].

Сестри згромадження священномученика Йосафата, які проживали у Львові, регулярно ходили на навчання основ релігійного життя до о. Матея Шепітки ЧСВВ, їхнього магістра у передмісті с. Брюховичі. Сестри відвідували його по троє і в такий спосіб вчилися основ монашого життя [139, с. 6]. Сестер Студиток безпосередньо вчила досвідчена ігуменя мати Йосифа Вітер, тому молоді сестри часто в неділі чи вихідні приїжджали до неї у м. Скалат Підволочиського району на Тернопільщині [138, с. 6].

Формування молодих членів монаших спільнот відбувалося не тільки протягом періоду новіціяту, але й після складання як перших, так і довічних обітів (присяга перебування у чернечій спільноті до смерті – *О. М.*). Подальша чернеча формація передбачала періодичні спільні зустрічі зі старшими монахинями, що допомагали інтегрувати молодих сестер у релігійний та спільнотовий спосіб чернечого життя в умовах нелегального існування УГКЦ (Додаток К).

Найбільші духовні центри у згромадження сестер св. Йосифа-ОПДМ знаходилися у Львові – район Мадери (сучасний Шевченківський район) по вул. Абхазька, 4 та район Знесіння (сучасний Личаківський район) по вул. Тютюнників, 19 [143, с. 7]. Львів традиційно був основним центром зустрічі монахинь різних спільнот УГКЦ. Так, сестри згромадження Пресвятої Родини кожного місяця збиралися на вул. Ялівець, 15 (сучасний Личаківський район) для спільної молитви [89, с. 4]. Спільнота сестер Милосердя св. Вінкентія за центр згромадження мала будинок на вул. Куйбишева, 12 (сучасна вул. І.Огієнка), де проживала провінційна настоятелька разом з іншими монахинями [341, с. 173].

Крім Львова, центри монаших спільнот підпільної УГКЦ перебували і в інших місцевостях. Для згромадження сестер Мироносиць таким центром спільноти був будинок на вул. Індустріальній, 8 на околиці Івано-Франківська [310, с. 57]. Підпільний монастир сестер Студійського Уставу знаходився в містечку Скалат на Тернопільщині, по вул. Горького, 17 (сучасна – вул. Олени Вітер), де проживала ігуменя цього монастиря – м. Йосифа Вітер [125, с. 2].

Під радянською владою черниці не мали можливостей поглиблювати інтелектуальний вимір формації, здобувати богословську освіту, бо всі навчальні релігійні заклади в Радянському Союзі були ліквідовані, а виїзд на навчання за кордон – практично унеможливлений. Єдиним джерелом навчання, з якого монахині вчилися духовного життя та пізнавали літургійне життя Церкви, були книги. Однак обсяг обігової літератури релігійного характеру був досить обмежений: Святе Письмо, конституції даної спільноти, правила святого Василя Великого, «Будь досконалим», «Життя святих», «Наслідування Христа». Користувалися монахині, як правило, польськомовною літературою, передрукованою чи перефотографованою, яку ще не встигли вилучити органи КДБ під час ревізій [147, с. 16]. Книги, які вдавалося зберегти від конфіскації, сестри переховували у власних помешканнях: у шафах, на горищі, в підвальних приміщеннях [143, с. 18]. Сестра Тетяна Войтович ЗСПР згадувала, що релігійну літературу переховувала від ревізій, «закопуючи її на власному городі» [160, с. 41].

Основою монашого життя в умовах постійного контролю та обшуків були дні духовних вправ – реколекції, про організацію яких дбали настоятельки. Кожна спільнота мала свої центри, де проходили такі нелегальні зібрання. Тривали реколекції від двох до восьми днів раз на рік. Духовні вправи проводили у дні державних свят, кожна спільнота по-різному: 1–2 травня (День міжнародної солідарності трудящих), 7–8 листопада (День Великої Жовтневої соціалістичної революції), Новий рік (1 січня), коли пильність працівників міліції щодо монашого життя у зв'язку з офіційними святкуваннями була дещо меншою [120, с. 18].

Реколекції в сестер Службниць відбувалися в будинках монахинь в Івано-Франківську, Львові, с. Зимній Воді на околиці Львова, містечку Глиняни Золочівського району на Львівщині та деяких ін. У своїх спогадах с. Марта Козак ЗССНДМ зауважувала: «Владика Софрон Дмитерко проводив реколекції в Глинянах. Нас збиралося до 20 сестер <...>. Такі зібрання відбувалися у дні державних свят: 1–2 травня або на Новий рік» [120, с. 18]. У спільноті сестер Василянок реколекції проводили не тільки священики, але й самі сестри: м. Соломія Чичула та м. Юлія Зелена. Дні духовної віднови відбувалися в помешканнях сестер у Львові та на околиці с. Зимна Вода. Спільнота сестер Василянок, як правило, збиралася на день, а на ніч, щоб не наражатися на небезпеку перевірки органами влади, монахині розходилися [349, с. 133].

Мати Йосифа Вітер у сестер Студиток сама проводила реколекції. Свідченням цього були спогади с. Теоктисти Кобрин: «Мати ігуменя, попри фізичну неміч, сама нам давала реколекції, бо так наказав їй єпископ» [157, с. 15]. Сестри св. Йосифа-ОПДМ, незважаючи на переслідування, організовували реколекції, що тривали вісім днів у Львові в районі Мадери на вул. Абхазькій, 4. Так, учасниця зібрань с. Ореста Хома згромадження сестер св. Йосифа-ОПДМ згадувала: «На реколекції нас збиралося від 40 до 50 сестер. Протягом цих днів з будинку ніхто не виходив, спали на підлозі та горищі <...> На день священик говорив для нас чотири науки, було два читання, Служба Божа, Хресна Дорога,

Молебень, Суплікація та вечірні молитви <...> Строге мовчання тривало вісім днів» [143, с. 19].

У «катакомбний» період існування чернечі спільноти були поставлені перед новими викликами часу, що торкалися не лише зовнішніх несприятливих обставин, в умовах партійно-тоталітарної влади, але й внутрішнього устрою монастирів. Так, сестри ЧСВВ в умовах нелегального існування в 1951 р. централізували свою спільноту, тобто об'єднали власні монастирі під однією Генеральною управою на чолі з архимандринею (найвище керівне звання в окремих чернечих інституціях), що проживала в Римі. Від початку свого існування монастирі сестер Василянок в Україні були самостійними і підпорядковувалися місцевому єпископу. Водночас централізація ЧСВВ за кордоном була здійснена швидше, ще в 1951 р. [349, с. 308].

Об'єднання монастирів ЧСВВ у радянській Україні тривало декілька років. Довший час, до 1973 р., провінцією (територіально-адміністративна одиниця в структурі чернечого інституту – *О. М.*) керували дві настоятельки. Як згадувала с. Теофіла Рудка ЧСВВ, «ще за життя о. Величковського прийшла до нього з Риму така вістка: «Мати Йосифа Ісопенко і мати Марта (м. Марта Юрчук – *О. М.*) – обидві нехай будуть провінційними настоятельками» [349, с. 310]. З 1974 р. служіння протоігумені ЧСВВ виконувала м. Ірина Янович аж до своєї смерті в 1982 р. За період її урядування провінція сестер Василянок в УРСР у 1975 р. отримала назву Пресвятої Трійці, коли м. І.Янович разом з м. Ю.Зеленою та м. Севастіяною Шафранською прибули до Польщі, де зустрілися з архимандринею м. Емелією Прокопик [349, с. 312]. Під час цієї зустрічі після обговорення різних справ монашого життя ЧСВВ було вибрано назву для провінції в Україні.

Чергова капітула в спільноті Василянок відбулася в 1982 р. З цієї нагоди до Львова прибула архимандриня м. Емелія Прокопик і с. Матея Гладик з Риму в складі української туристичної групи з м. Нью-Йорка. У спогадах м. Емелії писалося, що вони перебували у Львові шість днів і проживали в готелі «Інтурист», де проводили зустрічі зі співсестрами, ділилися інформацією про стан

монастирів Василянок за кордоном. Цього ж року провінційною настоятелькою ЧСВВ була обрана м. Василя Николайчук, що виконувала своє служіння до 1988 р. [349, с. 312, 313].

Упродовж усього періоду заборони чернечого життя сестри Василянки в різний спосіб тримали контакт з архимандринею, яка перебувала за кордоном. Зв'язок підтримувався, в основному, через листування, а також за допомогою ряду туристичних подорожей сестер з Галичини до Польщі, Чехословачини, Югославії та деяких інших соціалістичних держав, куди було виїжджати значно легше, ніж до капіталістичних країн Заходу. Однак, навіть у країни соціалістичного табору виїхати на екскурсію було нелегко, сестри мали отримати відповідні дозволи, що значно ускладнювали такі поїздки. У свою чергу, під час своїх подорожей монахині з-за кордону в таємний спосіб відвідували сестер. У більшості випадків представники Генеральної управи приїжджали в радянську Україну на час чергової капітули в спільноті ЧСВВ.

Остання капітула сестер Василянок у нелегальних умовах відбулася в середині 1988 р. З туристичною групою до УРСР 15 травня 1988 р. на чергову капітулу прибула м. Дія Стасюк, заступниця архимандрині, яка призначила протоігуменею м. Олександру Горошко. Цього ж року влітку нововибрана протоігуменя мала зустріч із архимандринею м. Христофорою Малковською на території Хорватії, в тодішній Югославії [349, с. 315].

Ще однією чернечою спільнотою УГКЦ у Західній Україні, що мала своє центральне керівництво за межами СРСР, було згромадження сестер Службниць Непорочної Діви Марії. Централізація монастирів згромадження відбулася 27 липня 1932 р., ще до ліквідації УГКЦ у 1946 р., коли Галичина перебувала в складі Другої Речі Посполитої. Генеральний осідок сестер службниць за дозволом Апостольської Столиці офіційно було відкрито 17 червня 1947 р., уже після офіційної заборони Церкви, коли вийшов декрет про перенесення Генеральної курії з Галичини до Риму [247, с. 426]. З 1945 до 1967 р. служіння провінційної настоятельки ЗСНДМ виконувала с. Андрея Дубик. Проживала

с. Андрея у м. Трускавці, куди приїжджали сестри цілої провінції для вирішення важливих справ [300, с. 57].

Протягом усього періоду переслідування сестрам Служебницям вдавалося підтримувати зв'язок з Генеральною настоятелькою, яка постійно перебувала в Римі та, згідно з уставами згромадження, мала право затверджувати провінційний уряд. Спільноті сестер Служебниць упродовж «катакомбних» умов існування вдалося в таємний спосіб скликати і провести шість виборчих капітул (1967 р., 1972 р., 1977 р., 1982 р., 1987 р., 1988 р.). Їх завданням було обрати провінційну настоятельку та управу, що складалася з чотирьох дорадниць [385, с. 67–71]. Зв'язок із сестрами за кордоном відбувався в різний спосіб. Так, у 1967 р. с. Йосафата Іващук ЗССНДМ їздила до Чехословаччини, щоб відвідати родину, де зустрічалася з генеральною настоятелькою с. Єронімою Химій. У 1972 р., коли відбулася чергова капітула, як туристка з Риму приїхала с. Пімена Яцишин ЗССНДМ, яка таємно в костелі Успіння Матері Божої у Львові після Божественної Літургії зачитала імена членів нової провінційної ради і підтвердила на другий термін урядування с. Йосафату Іващук [385, с. 67]. 4–12 червня 1977 р. в радянську Україну як туристи прибули генеральна настоятелька с. Марія Корчагін і с. Домініка Славута. Під час свого візиту сестри були присутні на капітулі спільноти у Львові, на якій обрали нову провінційну настоятельку – с. Філомену Юзьків та управу згромадження [124, с. 13].

Сестри Служебниці протягом усього часу нелегального існування продовжували канонічно обирати управу провінції. 30 липня 1982 р. відбулася капітула в ЗССНДМ за участю єпископа Софрона Дмитерка та 35 делегаток у с. Нестерів поблизу м. Жовкви на Львівщині [385, с. 69]. Капітула тривала два дні й обрала нову управу на чолі з провінційною настоятелькою с. Філоменою Юзьків. 1987 р. Генеральна настоятелька с. Францішка Библів з Риму, під час візиту в радянську Україну призначила нову провінційну раду в складі настоятельки с. Мирони Склянки та чотирьох дорадниць: с. Дарія Градюк, с. Єремія Телевяк, с. Макрина Цебрій та с. Тереза Сопінко [385, с. 69]. Отже,

провінція сестер Служебниць, незважаючи на адміністративні перешкоди тоталітарного режиму, завжди мала конституційно обраний і затверджений уряд.

В інших чернечих спільнотах виборчі капітули відбувалися не систематично, а час від часу, тільки за необхідності. Так, у ЗСМСВ протягом тривалого періоду настоятелькою була с. Марія Єлизавета Аліція Поппе, яка виконувала служіння понад сорок років – з 1926 р. аж до своєї смерті в 1970 р. Виборча капітула у спільноті сестер Милосердя відбулася 14 жовтня 1972 р., на якій провінційною настоятелькою було обрано с. Єремію Побурин, що управляла спільнотою до 1992 р. [341, с. 172].

Характерною рисою невеликих чернечих спільнот, таких як згромадження сестер Мироносиць, сестер Фатімської Богородиці, згромадження священномученика Йосафата та деяких ін., з кількістю членів не більше 50 осіб та локально розміщених на території західних областей Української РСР, було проведення ними виборчих капітул дуже рідко. Для затвердження обраної настоятельки потрібно було благословення єпископа, який опікувався певною монашою спільнотою. Зокрема, в ЗСМ протягом усього часу підпілля відбулося тільки три виборчі капітули (1964 р., 1986 р., 1989 р.), а функції Генеральної настоятельки понад двадцять років (з 1964 р.) виконувала с. Антонія Івашків. На капітулі 1986 р. новою настоятелькою спільноти було обрано с. Єлену Цар [314, с. 64].

Довгі роки служіння настоятельки у спільноті сестер Студійського Уставу виконувала м. Йосифа Вітер. Ігуменя м. Йосифа очолювала спільноту ще з 1930 р. часів, коли Галичина перебувала у складі міжвоєнної Польщі. З приходом радянської влади 11 червня 1940 р. м. Йосифа була заарештована і перебувала в тюрмі один рік, а в 12 квітня 1945 р., на завершальному етапі німецько-радянської війни, відбувся її другий арешт. Після повернення зі сталінських таборів у 1954 р., м. Й.Вітер управляла спільнотою сестер Студиток аж до листопада 1988 р. [256, с. 58]. Отже, настоятельське служіння м. Й.Вітер для спільноти сестер Студійського Уставу тривало понад півстоліття.

Сестри східної «гілки» Милосердя св. Вінкентія підтримували зв'язки з Головною управою, яка перебувала в Бельгії. Хроніка згромадження зафіксувала перший приїзд Головної настоятельки з Бельгії до радянської України в 1967 р. Сестра Марія Гаєн разом із священником Гаєненсом (ім'я невідоме) приїхали до Львова після майже тридцятирічної вимушеної перерви. Удруге головна настоятелька відвідала сестер у вересні 1969 р. [384, с. 40]. Поїздки вищих настоятелів були свідченням підтримки і допомоги своїм співсестрам протягом важких часів урядових заборон та переслідувань. Головна настоятелька дбала, щоб спільнота, яка змушена була розвиватися нелегально, перебувала в єдності з усіма сестрами Милосердя св. Вінкентія в демократичному західному світі. Хроніка спільноти акцентує увагу на тому, що під час свого другого приїзду до Львова в 1969 р. Головна настоятелька внесла «певні зміни в правила згромадження згідно постанови II Ватиканського Собору (1962–1965 рр. – *О. М.*)» [384, с. 40].

Важливим моментом у житті чернечих спільнот в умовах релігійних переслідувань були похорони. У перші роки переслідування сталінського режиму монахині боялися хоронити своїх співсестер у чернечій одежі. Так, с. Порфирія Грень ЗСНДМ згадувала, що коли відійшла з життя с. Віталія Анна Мікус у м. Жовкві на початку 1950-х р., то «її хоронили в цивільному, тільки одягу монашу поклали до домовини, коли накрили. Тому що весь будинок був зайнятий військовими» [148, с. 13–14]. З початком хрущовської «відлиги» черниці розпочали хоронити сестер уже відкрито в монаших рясах, також настоятельки дбали, щоб похорон, хоч і таємно, здійснював греко-католицький священник. На похоронах, як правило, були присутні працівники КДБ, щоб слідкувати за тим, які священники хоронять, хто з людей прийшов на похоронний обряд і т. п. Заради безпеки чин похорону монахинь довершував священник на цвинтарі, коли люди розійшлися [385, с. 52]. Похорон тої чи іншої сестри був можливістю зібратися всім членам чернечої спільноти разом, мати зустріч з вищими настоятелями.

Великий акцент богопосвячені особи ставили на дотримання приписів монашого уставу з метою збереження чернецтва, як і всієї УГКЦ. Монахині

впродовж періоду офіційної заборони Церкви своєю діяльністю охоплювали різні сфери церковного життя: ієрархію, священство і мирян. У перші роки після ліквідації УГКЦ черниці досить активно, як правило, через листування підтримували зв'язок з ув'язненими єпископами та священниками. Так, сестри Милосердя св. Вінкентія впродовж 18 років (з 1945 р. до 1963 р.) листувалися з митрополитом Й.Сліпим. Листування з митрополитом було доручено с. Євфимії Куциній ЗСМСВ [95, с. 6]. Через листи до с. Євфимії митрополит передавав важливу інформацію для духовенства та вірних: пастирські послання, координував працю священників, писав про своє місце перебування. Сестри надсилали предстоятелю УГКЦ посилки з ліками, продуктами, одягом та речами церковного вжитку [341, с. 171].

Сестри згромадження св. Йосифа-ОПДМ опікувалися священником, а з 1985 р. – єпископом Филимоном Курчабою. З 1962 р. аж до періоду відновлення УГКЦ у 1989 р. с. Андрея Шельвіка згромадження св. Йосифа-ОНДМ допомагала о. Ф.Курчабі, що проживав у Львові на вул. Калініна, 184 (сучасна вул. Замарстинівська), здійснювати душпастирську діяльність [341, с. 170]. Сестри Милосердя св. Вінкентія надавали допомогу в єпископському служінні Володимиру Стернюку, що з 1972 до 1991 рр. як місцеблюстителю (єпископ, що тимчасово виконує обов'язки Глави Церкви – *О. М.*) митрополичого престолу очолював УГКЦ. Свідченням цього були спогади с. Любові Оркуш, яка з 1975 р. за дорученням настоятельки часто відвідувала владика В.Стернюка, що проживав у Львові на вул. Чкалова, 30 (сучасна вул. Туган-Барановського) [110, с. 9, 10].

Черниці з усіх спільнот активно співпрацювали з нелегальними священниками УГКЦ. Зокрема, монахині виступали посередниками між священником і мирянами, вони виїжджали на місце, де мала служитися Божественна Літургія, привозили ризи і церковний посуд, прибирали престіл, навчали дітей основ християнства, прали рушнички для святого Причастя, пекли просфори. Сестра Марта Козак ЗССНДМ згадувала: «Мій апостолят полягав у допомозі священникові. Завжди, як приходила з праці і знаходила записку, де були намальовані валізочка, більший та менший квадратик, я вже знала, що треба –

агнця і частиці (агнець і частиці – частини просфори, які використовуються в Божественній Літургії – *О. М.*), разом з тією валізочкою занести на квартиру за вказаною адресою» [120, с. 11].

Продовжували сестри і справу катехизації, гуртуючи на навчання в приватних будинках по декілька дітей. В умовах пропагування войовничої атеїстичної ідеології навчати молодь релігійності було надзвичайно важко. Саме молоді люди мали зберегти основи духовності і передати їх наступним поколінням, в іншому випадку церковна спільнота була приречена на знищення. Навчаючи дітей основ християнської віри, монахині наражали себе на небезпеку, тому виконували це служіння з великою обережністю. Так, с. Порфирія Грень ЗСНДМ згадувала: «Дітей ми приготавливали малими групами. Давали дітям фотографовані молитовнички, а не друковані, бо їх не було. Збиралися по хатах, там, де відправлялася Служба Божа, і діточки приймали Святі Тайни» [148, с. 11].

Як правило, черниці навчали релігії дітей з родин греко-католиків, що таємно підтримували заборонену Церкву. Свідченням цього були спогади с. Емелії Федечко згромадження сестер св. Йосифа-ОНДМ: «До мене на заняття приходили діти з родин, які хотіли вчитися релігії <...> То були гарні діти, варто було до них їздити. Я не шкодувала сили, незважаючи на те, що цілий тиждень працювала, а на суботу-неділю виїздила на катехизацію» [93, с. 10]. Важко встановити, скільки дітей навчалися релігії при сприянні греко-католицьких монахинь в «катакомбний» період існування УГКЦ, бо це із зрозумілих причин робилося в умовах великої конспірації. На наш погляд, такі явища не були масовими, особливо в містах, де контроль влади був сильнішим, навчання правд християнської віри набули поширення переважно в сільській місцевості в родинах підпільних греко-католиків.

Отже, з ліквідації УГКЦ і заборною релігійної діяльності чернечі спільноти продовжували функціонувати. Спроби погроз, арештів, обшуків, ув'язнення та заслання в концтабори не давали бажаних для влади результатів. Чернечі спільноти, хоч і зазнали значного кількісного скорочення через ув'язнення своїх членів, зуміли адаптуватися до нових викликів часу,

перейшовши на нелегальне існування. Після кільколітньої перерви – з весни 1946 р. до смерті Й.Сталіна в березні 1953 р. – богопосвяченим особам вдалося в таємний спосіб відновити чернече життя в умовах хрущовської «відлиги». Відновлення монашества ініціювала вища церковна ієрархія в особі єпископа В.Величковського, М.Чарнецького та ряду священників, що, повернувшись із концтаборів, розпочали активну працю над відродженням церковних структур УГКЦ. Чернечі спільноти, незважаючи на постійну загрозу арештів, з другої половини 1950-х рр. приймали нових членів, що забезпечило розвиток монашого способу життя, хоч і в значно обмеженому вигляді в умовах підпілля.

Настоятелі УГКЦ, з огляду на зовнішньополітичні обставини, були змушені шукати нові способи формації богопосвячених осіб: спільні зустрічі, дні духовної віднови та реколекції. Як правило, члени монаших спільнот працювали на світських роботах, але продовжували жити за чернечим уставом, дотримуючись монаших обітів (чистоти, убожества та послуху), в міру можливостей проводили своє щоденне життя згідно з церковними правилами. Більші чернечі спільноти, такі як ЧСВВ і ЗСНДМ, отримували допомогу з-за кордону через періодичні, хоч і переважно не часті, приїзди вищих настоятелів, які намагалися підтримати членів своїх спільнот морально і матеріально. Релігійна свідомість і відповідальність богопосвячених осіб вплинула на збереження не тільки чернецтва, але й цілої УГКЦ. Монахині впродовж багатьох років підпільного існування, по суті, виступали посередниками між священниками і мирянами щодо релігійного життя забороненої Церкви.

В умовах партійно-тоталітарного режиму монашество зустрілося із значними перешкодами в інтелектуальному та суспільному формуванні. Настоятелі навчали молодих сестер, виходячи з власного релігійного досвіду, практично не маючи доступу до надбань Церкви в демократичному західному світі. Монаші спільноти намагалися зберегти чернечий спосіб життя, наскільки це було можливим. Коли виникли передумови для відновлення спільнот богопосвяченого життя на зламі 1980–1990-х рр., що було пов'язано з

горбачовською «перебудовою», демократизацією суспільного життя і розпадом СРСР, чернецтво відродило свою легальну діяльність.

Таким чином, становище жіночих чернечих спільнот у період 1953 р. – першої половини 1980-х рр., як і цілої УГКЦ, можна охарактеризувати як період важких випробувань і нових викликів. Радянська влада після псевдособору 1946 р. не припинила переслідування греко-католиків, що були змушені перейти до нелегальної діяльності. Перед державними органами влади було поставлено стратегічне завдання – знищити релігійні переконання людей, побудувати на засадах марксистсько-ленінської ідеології атеїстичне суспільство без основ християнської моралі.

Жорсткий контроль органів КДБ практично торкався усіх сфер життєдіяльності греко-католицьких чернечих спільнот: проживання, праці, навчання, листування та ін. Владні структури в сталінський період використовували найрізноманітніші способи переслідування черниць, включаючи ув'язнення, заслання, особливо для найбільш активних сестер, а також «індивідуальні розмови», «агентурні розробки» тощо. Однак усупереч переслідуванням, заборонам, жіночі чернечі спільноти не самоліквідувалися, а продовжували зберігати чернечий устав. Поштовхом для цього були як глибокі переконання богопосвячених осіб, так і налагоджена діяльність підпільної УГКЦ. Розвитку нелегального монашого життя в УРСР сприяла єдність цілої Церкви. УГКЦ у демократичному світі розгорнула діяльність на підтримку Церкви, переслідуваної тоталітарним комуністичним режимом. Члени монаших спільнот з української діаспори підтримували своїх співсестер у радянській Україні, насамперед через листування, періодичні приїзди, матеріальну допомогу. Внутрішні і зовнішні чинники консолідували представників заборонених чернечих спільнот УГКЦ до стійкості своїм переконанням, незважаючи на вкрай несприятливі умови для існування.

РОЗДІЛ 4. МОНАШІ СПІЛЬНОТИ В УМОВАХ ДЕМОКРАТИЗАЦІЇ СУСПІЛЬНОГО ЖИТТЯ ГАЛИЧНИНИ В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ 1980-х – НА ПОЧАТКУ 1990-х рр.

4.1 Роль жіночого чернецтва в боротьбі за легалізацію УГКЦ

Великі зміни в СРСР настали з приходом до влади у березні 1985 р. останнього Генерального секретаря ЦК КПРС М.Горбачова, який на початку свого правління не мав наміру змінювати стратегічного напрямку політики своїх попередників щодо релігії. Однак уже з 1987 р., напередодні святкування 1000-ліття хрещення Русі-України, М.Горбачов у своїх виступах почав наголошувати на позитивній ролі християнства у формуванні державності Київської Русі [293, с. 60]. Процеси суспільного життя, що розгорталися в УРСР у період горбачовської «перебудови», відзначалися певними протиріччями. З одного боку, КПУ як невід’ємна частина КПРС, декларувала підтримку рішень, які приймалися на вершині партійної піраміди в СРСР. З іншого боку, КПУ всіляко перешкоджала проявам демократизації в республіці.

Незважаючи на проголошену зверху «перебудову», Україна в другій половині 1980-х рр. ще довгий час залишилася під контролем старої номенклатури на чолі з першим секретарем КПУ В.Щербицьким. Вона намагалася дистанціюватися від динамічних подій, що відбувалися в суспільстві, та зберегти монополію на владу в усіх сферах громадського життя. Однак під тиском знизу, активізації суспільних сил в УРСР, поширення «мітингової демократії» створювалися громадські об’єднання, що поступово набували політичного характеру під керівництвом колишніх опозиціонерів-дисидентів. Водночас відроджувалися культурні і духовні традиції українського народу, одним з елементів якого є церковне життя.

Опозиційний рух у радянській Україні значною мірою сформувався в попередніх десятиліттях. Як вважає український історик О.Бойко, що саме «бурхливе, суперечливе, динамічне «хрущовське» десятиріччя підштовхнуло

об'єктивно визрівний процес оновлення суспільної свідомості. Цей імпульс був настільки сильним, що під його впливом у 60-х–70-х роках у радянському суспільстві виникає нова форма духовної опозиції – дисидентство» [239, с. 104]. Дисидентський рух на середину 1980-х рр. мав три основні течії: правозахисну, або демократичну, що була репрезентована Українською Гельсінкською групою; релігійну, що вела боротьбу за відновлення українських греко-католицької та автокефальної православної церков; національно орієнтовану, яка виступала на захист прав і свобод усіх народів. Три дисидентські течії наприкінці 80-х рр. – початку 90-х рр. XX ст. стали основою для розвою українського національно-визвольного руху.

У середині 1980-х рр. саме представники релігійного дисидентства І.Гель, Й.Тереля активізували свої дії за свободу УГКЦ. Поштовхом до боротьби за релігійну свободу стало також те, що десятиліття обмежень свободи совісті поступово змінилися періодом відродження традиційної релігійності українців, відмови від суто матеріалістичного сприйняття світу, повернення до християнських цінностей. Релігійному ренесансу сприяли, як вважає О.Бойко, «певне пом'якшення в умовах демократизації позиції держави у релігійній сфері, різке загострення всього спектру суспільних проблем (політичних, економічних, соціальних, міжнаціональних, екологічних), часткова втрата населенням старих ідеологічних орієнтирів та шкали цінностей, різновекторний пошук народом духовної опори в житті, намагання відновити історичну справедливість, повернення на хвилі духовного відродження традиційних цінностей» [239, с. 111]. Активізація церковно-релігійного життя на зламі 80–90-х рр. проявилася в значному підвищенні рівня релігійності українського суспільства. Якщо протягом 70-х рр. XX ст. соціологічні дослідження фіксували рівень релігійності населення України у межах 15–20%, то з початку 90-х рр. віруючими почали себе ідентифікувати 55–60% опитуваних [280, с. 211].

Упродовж 1988–1989 рр. поживавився рух за легалізацію УГКЦ. Передумовами для активізації переслідуваної Церкви було обрання главою Католицької Церкви Івана-Павла II в 1978 р. Пізніше, 9 вересня 1982 р. був

утворений громадський комітет – «Ініціативна група для захисту прав віруючих» (пізніша назва – Комітет захисту Української католицької церкви, згодом – Комітет захисту Української греко-католицької церкви) на чолі з активістом Й.Терелею і секретарем о. Г.Будзінським. Після арешту в грудні 1982 р. Й.Терелі комітет очолив В.Кобрин. У жовтні 1987 р. після звільнення з ув'язнення Й.Тереля емігрував на Захід, передавши керівництво комітетом колишньому політв'язню, відомому дисиденту І.Гелю [339, с. 8].

Протягом 1987 р. радянський уряд був змушений звільнити близько 300 українських політв'язнів з 350-ти, що, користуючись проголошеними засадами демократизації суспільного життя, гласності, рішуче включилися в подальшу боротьбу з партійно-тоталітарною системою. Причиною цього було прагнення нового радянського керівництва, що стикнулося з серйозними економічними проблемами і відчувало потребу реформ, до демократичного іміджу в світовому співтоваристві. Провідники Української Гельсінкської групи, Ініціативного комітету за звільнення в'язнів сумління Л.Лук'яненко, В.Чорновіл, І.Гель, М.Горинь, С.Хмара активно підтримали легалізацію УГКЦ. Перший секретар Львівського обкому КПУ В.Добрик у серпні 1987 р. зазначав: «Ряд націоналістично налаштованих осіб (Хмара, Горинь, Тереля), які звільнені з ув'язнення, намагаються блокуватися з уніатами-екстремістами, використовуючи їх у ворожих цілях для проведення спільних провокаційних акцій» [313, с. 261, 262]. У такий спосіб суспільно-політичний рух на західноукраїнських землях вилився в потужний потік загальноукраїнського національного відродження кінця 1980-х років.

Безпосереднім виявом нерозривної єдності процесів етнонаціонального і релігійного відродження було відновлення діяльності українських національно орієнтованих церков. Переконливим свідченням активізації релігійного відродження в радянській Україні другої половини 1980-х рр. стала реальна демократизація релігійно-церковного життя. Віруючі поступово позбувалися страху щодо вільного і відкритого виявлення свого ставлення до релігії і Церкви,

релігійної діяльності, зміни віросповідання, прийняття духовного чи чернечого сану, участі в богослужіннях, релігійних обрядах і церемоніях.

Комітет захисту УГКЦ у 1987 р. очолив І.Гель і провів його реорганізацію. Для активізації суспільно-політичного руху за відродження Церкви почав виходити в 1988 р. часопис «Християнський голос». З реорганізацією комітету рух за легалізацію забороненої Церкви піднявся на якісно вищий рівень, набувши досить широкого суспільного розмаху. Основним інструментом у боротьбі греко-католиків за легалізацію УГКЦ на початковому етапі стали багатолюдні богослужіння, маніфестації, звернення відомих церковних діячів до республіканського та союзного керівництва [293, с. 48]. Комітет почав надавати західним засобам масової інформації записи аудіо- і відеодоказів існування УГКЦ у підпіллі, а також свідчення про репресії щодо неї з боку радянської влади [356]. Головним завданням комітету було мобілізувати населення завдяки перевіреним формі відстоювання своїх прав – збору підписів під заявою на підтримку офіційного визнання УГКЦ. Такі підписи І.Гель офіційно передавав до вищих інстанцій СРСР та до міжнародних організацій. Протягом 1988–1989 рр. у Галичині було зібрано близько 120 тисяч підписів з вимогою легалізації УГКЦ [339, с. 61].

Процес виходу УГКЦ з підпілля в 1980-х рр. був тісно пов'язаний з чернецтвом. Монашество залишалося складовою інституцією УГКЦ упродовж усього часу заборони Церкви під радянською владою. Рух за легалізацію Церкви тривав понад 40 років, починаючи з 1946 р., коли Церква офіційно припинила своє існування на неканонічному Львівському псевдособорі, всі греко-католицькі єпископи на чолі з митрополитом Й.Сліпим були арештовані, а згодом засуджені до різних термінів ув'язнення. Протягом усього періоду переслідування інституції УГКЦ демонстрували свою стійкість, незважаючи на негативне ставлення радянської влади до релігії загалом і пропаганду войовничого атеїзму. Владні структури в різний спосіб викорінювали релігійні переконання, закривали і перетворювали на господарські будівлі храми УГКЦ, радянська система була впевнена в незворотності процесу – самоліквідації «залишків уніатства».

Провісником легалізації УГКЦ стало оприлюднення 4 серпня 1987 р. заяви групи священників і вірних під керівництвом владики П.Василика до Папи Римського і Генерального секретаря ЦК КПРС М.Горбачова, в якій вони оголошували про свій вихід з підпілля. У заяві, зокрема, було сказано: «Ми, єпископи, священники, монахи, монахині і вірні Католицької Церкви в Україні, що нижче підписалися, заявляємо, що у зв'язку з перебудовою в СРСР і більш сприятливими умовами, що склалися, а також з ювілеєм 1000-ліття хрещення в Україні вважаємо за недоцільне перебувати в підпіллі» [194].

Вагомий внесок у справу легалізації УГКЦ зробили черниці. Як відомо, вони не тільки проводили релігійну діяльність протягом усього періоду офіційної заборони УГКЦ, але й стали активними учасниками процесу легалізації Церкви наприкінці 1980-х рр. Заяву 4 серпня 1987 р. про вихід з підпілля підписали чотири греко-католицькі монахині: с. Діогена Кулинич Згромадження сестер Службниць Непорочної Діви Марії, с. Стефанія Городицька Чину святого Василя Великого, с. Анастасія Плячок ЧСВВ і с. Іванна Цебрин ЧСВВ [194].

Поворотним пунктом на шляху легалізації УГКЦ, як вважає сучасний дослідник В.Марчук, стала зустріч М.Горбачова з ієрархами РПЦ 29 квітня 1988 р., на якій Генеральний секретар заявив про скасування дискримінаційних актів щодо релігії, повернення громадам узурпованих храмів, підготовку нового закону в СРСР про свободу совісті. М.Горбачов виразно підкреслив, що проголошена ним перебудова, гласність і демократизація цілком, без якихось обмежень, стосуються і державно-церковних відносин [313, с. 260]. До такого рішення спонукало урочисте відзначення на державному рівні 1000-ліття хрещення Русі-України. Ці події спричинили нову хвилю релігійного руху в західних областях УРСР за відновлення УГКЦ.

Представники УГКЦ урочисто відзначили ювілей 1000-ліття Хрещення Русі-України в 1988 р. Єпископ П.Василик пізніше згадував про ці події: «Надходив великий ювілей 1000-ліття хрещення Київської Русі, напередодні, а саме 1986 р., Святіший Отець запитав нас, що думаємо ми робити з нагоди цього ювілею. Таке питання нам передали священники і монахині від папи Івана Павла II

<...> . У 1987 р. з представниками Комітету захисту прав греко-католиків ми зішлися у Львові на вул. Угорській 2/17 і там вирішили написати заяву «Виходимо з підпілля». Написали на ім'я Папи, однак апелювали через нього до М.Горбачова» [76, с. 12].

Окреме місце в боротьбі за легалізацію УГКЦ займала акція голодування греко-католиків на захист своїх прав у центрі Москви на Арбаті. Акцію розпочали єпископи П.Василик, С.Дмитерко і Ф.Курчаба в секретаріаті Верховної Ради СРСР 15 травня 1989 р., пізніше їх підтримали представники греко-католицького духовенства і миряни. Голодування викликало значний суспільний резонанс у Радянському Союзі й усьому світі [293, с. 62]. Ініціатор голодування владика П.Василик згадував: «Коли ми розпочали голодування, нас фільмували журналісти зі всіх кінців світу. Тоді був симпозіум міжнародної журналістики в Москві, я був запрошений головою того симпозіуму, американським журналістом, на прес-конференцію і тоді представив весь стан нашої Церкви» [76, с. 19].

Учасники голодування в Москві скеровували свої листи до світової спільноти, очікуючи на підтримку. 9 червня 1989 р. була написана заява до преси, в якій голодуючі заявляли: «Демократизація в СРСР немислима без вшанування свободи віросповідання, прав і свобод релігійних меншостей, які протягом всієї радянської історії пригнічувалися комуністичним режимом. <...>. Разючим контрастом до діалогу між урядом і суспільством, який розпочався в нашій країні, є сучасний стан Української Католицької Церкви. Нас – майже 5 мільйонів віруючих. Церкву очолюють 10 єпископів, паствою керують біля 1000 священників та монашого чину» [203, с. 449]. Група голодуючих під керівництвом С.Хмари 21 червня 1989 р. написала звернення до Паризької наради-конференції з «людського виміру» країн-учасниць загальноєвропейського процесу про порушення прав віруючих у СРСР: «Ми – українці-католики, діти тої Церкви, яку сталінський режим розгромив у 40-вих роках і оголосив її поза законом. <...> УКЦ надалі залишається поза законом, а її віруючі переслідуються. Богослужіння та інші релігійні обряди українських католиків прирівнюються до несанкціонованих зборів, мітингів та демонстрацій, за участь в яких священників і віруючих карають

адміністративними арештами, штрафами, піддають іншим утискам» [203, с. 451, 452]. Греко-католики, які голодували в Москві в середині 1989 р., написали звернення до канцлера ФРН Г.Коля з проханням вплинути на М.Горбачова у справі легалізації УКЦ [203, с. 453].

Активними учасниками голодування на Арбаті були черниці УГКЦ, що представляли різні монаші спільноти. Протягом усього періоду акції протесту в Москві взяли участь 20 монахинь: Згромадження сестер Пресвятої Родина – с. Тереса Надія Тишківська, с. Тетяна Теофілія Войтович, с. Розалія Надія Витвицька, с. Юліана Віра Гошовська, с. Андрея Галина Стецевич, с. Анатолія Галина Дмитришин, с. Мартирія Люба Стокіпна, с. Димитрія Дарія Олійник, с. Клавдія Катерина Халацька, с. Михаїла Марія Смеречанська, с. Йосифа Розалія Чорна, с. Маргарета Марія Дуган; Згромадження сестер свящ. Йосафата – с. Гавриїла Олена Дяк, с. Мокрина Мирослава Стех, с. Олімпія Мудь; сестри служебниці Непорочної Діви Марії – с. Марія Андрусак, с. Вероніка Хитра; сестри ЧСВВ – с. Стефанія Мандрик, с. Тереня Гутник, с. Ірина Пагулич [188, с. 1; 184, с. 1; 339, с. 58; 349, с. 316].

Монахині в Галичині дедалі більш відкрито вимагали легалізації УГКЦ. Так, на голодуванні в Москві з метою репрезентувати свою відмінність від духовенства і мирян монахині прилюдно були вдягнуті в чернечий одяг. Сестра Анатолія Дмитришин ЗСПР згадувала: «Напевно, вперше Москва побачила греко-католицьких монахинь <...> Ми з плакатами виходили на площу і вимагали легалізації УКЦ» [79, с. 9]. Присутність монахинь справляла неабияке враження на оточуючих. Учасниця акції протесту Ярослава Людкевич у своїх спогадах писала: «Чернечий одяг монахинь притягає до себе загальну увагу, фотографують нас безперервно. Більше всього зупиняються біля молоденької монахині, сестри Олімпії (с. Олімпія Ольга Мудь ЗССЙ – О. М.). Бідну дівчину замучують питаннями, у більшості безглуздими, примітивними, на кшталт: як може молода дівчина повністю зректися земських утіх? Ну, ті літні, нехай, але для чого нехтувати молодістю?» [214]. Учасниця голодування на Арбаті с. Ірина Пагулич ЧСВВ свідчила про піднесення ідейних переконань і відваги серед переслідуваних

греко-католиків, які домагалися легалізації УГКЦ: «Я відчувала, що легалізація УГКЦ неминуча від 1988 р., 1000-ліття хрещення Київської Руси-України <...> Ми підписували анкети за нашу Церкву, збирали багато разів підписи, їздили, де тільки мали бути відправи, на голодовку в Москву» [349, с. 316].

Найбільш дієвим методом боротьби за легалізацію УГКЦ, на наш погляд, була організація «відкритих» богослужінь у містах і селах Західної України. Спочатку вони збирали порівняно невелику кількість вірних, але згодом переросли в багатотисячні маніфестації. Зокрема, так сталося із святкуванням 1000-ліття Хрещення Русі в липні 1988 р. в с. Грушів Дрогобицького району Львівської області та с. Зарваниця Теребовлянського району Тернопільської області під проводом владики П.Василика та його учнів–священиків. Масовим було також урочисте богослужіння на честь 175-річчя з дня народження Т.Шевченка в березні 1989 р. у Львові. 3 травня 1989 р. у центрі Львова, біля колишнього монастиря кармелітів босих (нині – вул. В.Винниченка), греко-католицькі священики щонеділі служили богослужіння [271, с. 62]. Сестра Марта Козак ЗСНДМ згадувала, як сестри допомагали священикам у відправі цих богослужінь: «Ми приносили частиці, священичі ризи, упорядковували престіл для відправи, молилися з вірними» [120, с. 24].

Влада намагалася різними способами покласти край масовим зібранням, застосовуючи репресії проти їх організаторів. Священиків за проведення богослужінь карали штрафами від 50 крб. і більше, викликали на «профілактичні бесіди» до прокуратури чи КДБ, накладали адміністративні арешти, переважно на 15 діб [271, с. 72, 73]. У червні 1989 р. сестра ЗСПР Андрея Галина Стецевич написала відкриту заяву Генеральному секретареві ЦК КПРС М.Горбачову про приєднання до голодування на знак протесту проти арештів греко-католицьких священиків. У заяві, зокрема, зазначалося: «Останнім часом посилюються репресії проти УКЦ. Всі священики періодично відбувають адміністративні арешти. Я, сестра-монахиня УКЦ, підношу молитви до Господа і приєднуюся до голодовки протесту братів і сестер по вірі в надії на відновлення легального статусу нашої Церкви» [203, с. 451]. Навряд чи ця заява була передана безпосередньо

М.Горбачову, але написання відкритого листа свідчило про відвагу й активну участь монахинь у боротьбі за легалізацію Церкви в СРСР.

Наймасовішим за кількістю учасників і своїм значенням у справі легалізації УГКЦ був похід вулицями Львова до собору св. Юра 17 вересня 1989 р., в 50-ту річницю офіційного відзначення «возз'єднання» Західної України з Українською РСР, що зібрав, за різними підрахунками, від 250 до 300 тис. осіб під гаслами свободи віросповідання для греко-католиків (Додаток Л). Велика кількість маніфестантів була свідченням подолання страху перед партійно-тоталітарною системою та репресіями і незворотністю процесу відродження УГКЦ [271, с. 74]. У цьому поході брали активну участь черниці. Про це, зокрема, згадувала с. Володимира Дмитришин ЗСПР: «17 вересня 1989 р. я брала участь у поході за легалізацію нашої Церкви. У чернечій одежі була тільки я і моя рідна сестра, теж монахиня, с. Анатолія Дмитришин. Люди ще не бачили сестер у монашій одежі, хіба ті, які були в Москві на голодуванні. На мітингу були кореспонденти різних видавництв і телебачення, включаючи програму «Час» (головна інформаційно-політична передача радянського телебачення – *О. М.*), і саме після трансляції походу в ефірі багато людей дізналися, що я монахиня» [89, с. 75]. Однак не всі черниці мали в той час відвагу відкрито визнавати свою приналежність до УГКЦ, на маніфестації більшість не одяглися в монашу одягу. «Ми на акції не йшли в чернечій одежі, йшли як звичайні люди, молилися і співали», – згадувала с. Олімпія Ольга Катала Студійського Уставу [138, с. 25].

Масові акції протесту з вимогами легалізації УГКЦ, що відбувалися в обласних центрах Галичини в 1989 р. – Львові, Івано-Франківську і Тернополі, додавали відваги богопосвяченим особам наполегливіше визнавати свою належність до чернечих спільнот. Так, 1 жовтня 1989 р. акція за легалізацію УГКЦ відбулася в Івано-Франківську. У богослужінні і поході в Дем'янів Лаз (урочище біля Івано-Франківська, місце масових розстрілів в'язнів з тюрми НКВС – *О. М.*) взяли участь владики П.Василик і С.Дмитерко, десятки священників і понад 50 тисяч вірних. Подібна масова акція 14 жовтня 1989 р. відбулася в м. Тернополі у центрі міста біля зачиненого катедрального костелу (сьогодні

катедральний храм УГКЦ Непорочного Зачаття Пречистої Діви Марії – *О. М.*). У тернопільській маніфестації взяло участь понад 70 тисяч учасників [293, с. 89].

Після чергового походу 26 жовтня 1989 р. у Львові уповноважений Ради в справах релігії Львівської області Ю.Решетило інформував наступного дня, 27 жовтня, відповідні органи Ради Міністрів УРСР: «26 жовтня 1989 р. в м. Львові так званий «Комітет захисту УКЦ», товариство «Меморіал» та інші нелегальні об'єднання з дозволу міськвиконкому провели похід греко-католиків від вулиці Підвальної до собору Юра <...> Учасники походу несли: хрести (8), портрети Шептицького, Сліпого, Папи римського, Рутського (4), хоругви (89), плакати за легалізацію УКЦ (більше 10), синьо-жовті прапори (215). Очолювали процесію 32 уніатських священики і близько 20 монашествуючих» [49, арк. 94].

Івано-франківський історик С.Кобута вважає, що компартійні органи залишалися на позиції категоричного несприйняття будь-якої можливості узаконити діяльність УГКЦ. «Формально в СРСР Церква була відокремлена від держави, на практиці радянська партійно-державна система контролювала не тільки питання реєстрації та функціонування релігійних громад, але й через цілеспрямовану і агресивну атеїстичну політику намагалася максимально звужити до архаїчного пережитку право людини на свободу совісті і віросповідання. Допускалася діяльність тільки «офіційної» РПЦ, яка теж перебувала під щільним контролем влади, особливо з боку КДБ», – стверджував відомий дослідник процесів національно-релігійного відродження в Галичині другої половини 1980-х рр. [301, с. 191]. Компартійні органи вбачали відновлення УГКЦ небажаним насамперед з політичних міркувань, адже протягом кількох десятиліть ця Церква в комуністичній пропаганді була тісно «прив'язана» до ідеологічного дискурсу боротьби з «українським буржуазним націоналізмом».

Однак, з огляду на внутрішній і зовнішній тиск радянська влада, що на зламі 1980–1990-х рр. перебувала в стані глибокої ідеологічної та соціально-економічної кризи, була змушена визнати право УГКЦ на існування. 28 листопада 1989 р. оприлюднена заява Ради у справах релігій при Раді міністрів УРСР, згідно з якою греко-католики отримували право створювати і реєструвати релігійні

громади: «Рада в справах релігій при Раді міністрів Української РСР з розумінням ставиться до побажань віруючих греко-католиків, прагне знайти вирішення цієї непростой проблеми <...> Рада в справах релігій офіційно заявляє, що при умові беззастережного дотримання Конституції Української РСР і законодавства про культу греко-католики можуть користуватись усіма правами, встановленими законом для релігійних об'єднань в Українській РСР» [203, с. 457, 458]. Документ став поштовхом для масового подання вірними заяв на реєстрацію церковних громад, а також до переходу священників і парафій РПЦ під юрисдикцію греко-католицьких єпископів.

Важливе значення для легалізації УГКЦ мала зустріч Папи Івана-Павла II з М.Горбачовим у Римі 1 грудня 1989 р. Цього ж дня предстоятель УГКЦ оприлюднив у столиці Італії заяву наступного змісту: «Усвідомлюючи надзвичайно історичну важливість сьогоднішньої зустрічі між Святим Отцем Папою Іваном-Павлом II та Президентом СРСР М.Горбачовим, я, кардинал Мирослав Любачівський, Верховний Архієпископ Львова для українців, синод Української Католицької ієрархії та всі священники, ченці, черниці й вірні УКЦ в Україні та на поселеннях єднаються в молитві з Його Святістю в надії на краще майбутнє. УКЦ сподівається, що напрямні, визначені Святішим Отцем у його промові на Шостому Синоді УКЦ 5 жовтня 1989 р., будуть здійснені, а саме: повна релігійна свобода; публічне визнання з боку цивільних властей; вільний доступ до місць богочитання; право організувати власну питому ієрархічну структуру; можливість підтримувати вільні зв'язки з їхніми громадами як у власній країні, так і за кордоном» [207, с. 3].

Результати зустрічі Папи Римського з президентом СРСР остаточно підтвердили право греко-католиків на вільне віросповідання, що стало поворотним моментом у діяльності переслідуваної Церкви. Уже 2 грудня 1989 р. з Риму кардинал М.Любачівський закликав духовенство і мирян офіційно реєструвати громади УГКЦ: «Українська Католицька Церква в Україні й на поселеннях вітає Заяву УРСР, що відтепер наші вірні можуть спокійно реєструвати свої громади <...> Як Голова Української Католицької Церкви

звертаюсь до наших вірних в Україні здійснювати це право, і почати чим скоріше реєструвати свої громади перед властями <... > Ми молилися понад 43 роки, щоб діждатися цього благословенного дня» [207, с. 4].

На момент офіційного відновлення Церкви в СРСР наприкінці 1989 р. до УГКЦ належало десять жіночих спільнот богопосвяченого життя, що після заборони в 1946 р. існували нелегально: сестри Чину святого Василя Великого, Згромадження сестер Службниць Непорочної Діви Марії, Згромадження сестер Милосердя св. Вікентія, Згромадження сестер святого Йосифа-Обручника Пречистої Діви Марії, Згромадження сестер Пресвятої Родини, Свято-Покровський монастир Студійського Уставу, Згромадження сестер священномученика Йосафата, Згромадження сестер Мироносиць, Згромадження сестер Непорочного Серця Марії Фатімської і Згромадження сестер Пресвятої Євхаристії.

Довгі роки переслідування греко-католиків і заборони монашого життя в радянській Україні вкрай негативно вплинули на розвиток чернечих інституцій УГКЦ. Однак жодна греко-католицька монаша спільнота так і не ліквідувалася. За нашими підрахунками, на основі опрацювання архівів чернечих спільнот під час нелегального існування (1946–1989 рр.) у трьох областях Західної України (Івано-Франківській, Львівській та Тернопільській) сестри Василіянки прийняли до своєї спільноти 145 нових членів, сестри Службниці – 60 осіб, сестри Пресвятої Родини – 69 осіб, сестри св. Вікентія – 30 осіб, сестри св. Йосифа-ОПДМ – 32 особи, сестри Пресвятої Євхаристії – 48 осіб, сестри Мироносиці – 24 особи, сестри Непорочного Серця Марії Фатімської – 24 особи, сестри свящ. Йосафата і Студійського Уставу – по 20 осіб [349, с. 399–403; 385, с. 61; 188, с. 2; 183, с. 2; 187, с. 2; 190, с.2; 314, с. 87–89; 189, с. 3; 184, с. 2; 256, с. 25, 26]. Загалом, чернече життя в період нелегального існування з 1946 до 1989 рр. обрало 472 особи.

Однак державні органи влади в офіційному діловодстві УРСР суттєво занижували кількість молодих греко-католицьких черниць, про частину з них вони просто не мали інформації через сувору конспірацію самих монаших спільнот. Так, за кілька років перед легалізацією УГКЦ в 1986 р. голова Ради

Львівського обкому партії Н.Колесник інформував Раду в справах релігії при Раді Міністрів УРСР: «Служителі уніатського культу, які не прийняли рішень Львівського собору 1946 р., у своїй більшості зійшли зі сцени релігійної діяльності. Однак вони підготували собі зміну. Відомі є факти залучення до уніатського чернецтва дівчат і молодих жінок в кількості 16 осіб» [8, арк. 46]. Звідси добре видно, наскільки відрізнялися статистичні дані, які подавали відповідні структури в радянському державному апараті, від реальної картини, почерпнутої нами з архівних матеріалів.

Таким чином, тривала боротьба радянських чиновників проти УГКЦ не принесла очікуваних результатів, зокрема, остаточної ліквідації Церкви. УГКЦ де-юре була ліквідована на Львівському псевдособорі 1946 р., але де-факто не припинила свого існування. Можливості для легалізації церковного життя відкрилися з послабленням карально-репресивної системи в СРСР у другій половині 1980-х рр., що сприяло поступовій демократизації партійно-тоталітарного режиму і розбудові інституцій національно-демократичного табору. Атеїстично-масова робота, яку впродовж усього радянського періоду проводила КПРС і повністю підконтрольна їй Компартія України, зазнала повного краху. Свобода віросповідання в останні два роки існування СРСР у 1990–1991 рр., по суті, стала реальністю. Це було наслідком горбачовської «перебудови» і демократизації, які поступово вийшли з-під контролю компартії та об'єктивно вели до зникнення комуністичної влади.

Першим важливим сигналом для тодішньої влади, що засвідчив зростання напруги навколо релігійного питання в Галичині, був ультиматум від групи греко-католицького духовенства і мирян з вимогою легалізації УГКЦ, проголошений 4 серпня 1987 р. Небажання радянського режиму йти на поступки УГКЦ спонукало католиків східного обряду вдаватися до більш рішучих методів боротьби за своє визнання: проведення багатолюдних богослужінь, маніфестацій, звернення відомих церковних діячів до республіканського та союзного керівництва тощо. Пасивність офіційної влади у справі відновлення УГКЦ спонукала греко-католиків розпочати в середині травня 1989 р. безстрокове голодування в столиці

СРСР Москві. Акція, хоч і закінчилася безрезультатно, мала значний суспільний резонанс, привернула увагу світової громадськості до проблем УГКЦ.

Вагомий внесок у процес легалізації УГКЦ зробили представники жіночих чернечих спільнот, що були активними учасниками акцій протесту за свободу віросповідання в Галичині наприкінці 1980-х рр. Богопосвячені особи представляли складову інституцію забороненої Церкви – чернецтво, насильно ліквідоване радянською владою. Активізація вимог католиків східного обряду змусила радянське керівництво 28 листопада 1989 р. під тиском міжнародної громадськості висловити своє ставлення до конфлікту на релігійному ґрунті в Західній Україні, легалізувати УГКЦ. Спочатку цей процес проходив в умовах контролю радянської влади за релігійним життям, а із здобуттям незалежності України – в умовах міжконфесійного протистояння, яке фактично переростало в боротьбу за храми, віруючих, автокефалію. Не маючи досвіду легальних, прозорих, паритетних взаємовідносин, держава і Церква опинилися у площині непорозуміння, політичних суперечностей. Низкою законодавчих актів протягом 1990-х рр. були врегульовані державно-церковні відносини, але залишилися і невирішені проблеми. Від цього часу розпочався болісний процес реєстрації релігійних громад і монастирів, що на практиці затягнувся на кілька років.

4.2 Активізація монашого життя та перехід його до легального існування

Період легального існування УГКЦ після кількох десятиліть заборони під радянською владою розпочався 28 листопада 1989 р., коли була оприлюднена заява Ради в справах релігій при Раді Міністрів УРСР щодо реєстрації громад Церкви. Даний документ надавав право греко-католикам засновувати й реєструвати церковні громади, користуючись «усіма правами, встановленими законом для релігійних об'єднань в УРСР» [203, с. 458]. Однак видане розпорядження, по суті, не повертало усіх прав УГКЦ, які вона мала до березня 1946 р., а тільки давало юридичне підґрунтя для подання вірними заяв про реєстрацію своїх громад [293, с. 63].

Підсумком історичного процесу виходу УГКЦ з підпілля став перший після сталінської заборони церковний собор, що відбувся 23 січня 1990 р. в церкві Преображення Господа нашого Ісуса Христа у Львові (вул. Краківська, 21). У засіданнях собору взяли участь шість єпископів і 150 священників. На соборі було вирішено вважати рішення Львівського псевдособору 1946 р. незаконними, реабілітувати репресованих священників і повернути Церкві майно, незаконно відібране радянською владою після ліквідації УГКЦ [293, с. 64].

Важливим кроком на шляху розбудови легальної ієрархічної структури УГКЦ і консолідації церковного керівництва стало запрошення підпільних владик на зустріч з папою Іваном Павлом II, яка відбулася в Римі 25–26 червня 1990 р. На зустрічі з ієрархами УГКЦ Вселенський архієрей ствердив канонічну і церковну єдність «єдиної помісної Української Католицької Церкви на батьківщині та в діаспорі» [271, с. 76]. Наступного року, з 3 до 10 лютого 1991 р. у Римі проходив VII синод єпископів УГКЦ. Одним із важливих рішень синоду було затвердження дати повернення Глави УГКЦ М.Любачівського в Україну. 30 березня 1991 р., згідно з домовленостями, досягнутими на церковному синоді, М.Любачівський прибув в УРСР на постійне місце проживання до Львова [293, с. 53]. Повернення Глави УГКЦ остаточно засвідчило відновлення церковно-інституційного життя греко-католиків.

Остаточне визнання УГКЦ на юридичному рівні, по суті, відбулося після офіційного затвердження церковного Статуту 15 червня 1991 р. в Києві, що надавало греко-католикам усі права релігійної організації згідно з чинним законодавством і трактувалося як завершення процесу легалізації [293, с. 65]. Це поклало початок відродження основних структур УГКЦ, зокрема поступового відновлення монашого життя, повернення відібраних державою святинь, відбудови системи духовної освіти тощо.

Голова Верховної Ради України Л.Кравчук підписав постанову від 23 квітня 1991 р., за якою ввів у дію «Закон про свободу совісті та релігійні переконання». За законом було врегульовано питання реєстрації та діяльності релігійних громад в Україні, релігійні організації набували статусу юридичних

осіб, одержували можливість закріпити за собою власність на культові споруди і церковне майно [193]. У другому розділі «Релігійні організації в Україні» цього закону було написано наступне (стаття 7): «Релігійні організації в Україні утворюються з метою задоволення релігійних потреб громадян сповідувати і поширювати віру і діють відповідно до своєї ієрархічної та інституційної структури, обирають, призначають і замінюють персонал згідно із своїми статутами (положеннями). Релігійними організаціями в Україні є релігійні громади, управління і центри, монастирі, релігійні братства, місіонерські товариства (місії), духовні навчальні заклади» [193].

Монастирі як представники релігійних організацій для одержання правоздатності юридичної особи розпочали процес державної реєстрації статутів. Чернечі спільноти зареєструвалися в органах державної влади до кінця 1992 р. Так, сестрам Милосердя св. Вінкентія свідоцтво про реєстрацію статуту релігійної організації було видано в Києві 30 січня 1992 р., спільноті сестер ЧСВВ, сестрам згромадження св. Йосифа ОПДМ, сестрам Мироносицям – 30 березня 1992 р. [183, с. 2; 182, с. 3; 185, с. 2; 314, с. 67].

На початку 1990 р., невдовзі після офіційного дозволу на відновлення структур УГКЦ, греко-католицькі монаші спільноти розпочали легальну діяльність. Перед черницями постало ряд проблемних завдань, що потребували першочергового вирішення:

- а) реєстрація чернечих спільнот у вищих органах влади як релігійних організацій;
- б) повернення монастирських приміщень, які були у власності УГКЦ до початку 1950-х рр.;
- в) віднова спільнотового життя в монастирях, організація новіціятів для прийняття нових членів;
- г) катехитичне служіння монахинь як для дітей і молоді, так і для людей старшого віку, до якого закликала Церква.

Протягом усього періоду переслідування радянською владою монахині проживали невеликими спільнотами, подекуди навіть із родиною, знайомими або

поодинці. З легалізацією релігійного життя необхідно було відновити спільнотове життя монастирів відповідно до Статуту кожної богопосвяченої інституції. Перед настоятелями чернечих спільнот постало актуальне завдання – повернення приміщень. В умовах ще на той час радянської системи повернути майно, яке привласнила держава, видавалося надто складним завданням. Однак місцеві ради народних депутатів, більшість з яких на території західних областей України становили депутати національно-демократичних поглядів, сприяли поверненню колишніх будинків чернечих спільнот. На практиці цей процес затягнувся на багато років.

На початку 1990-х рр. згромадження сестер Милосердя св. Вінкентія у Львові звернулося до державних органів влади з вимогою повернути колишню власність монастиря, зокрема будинок на вул. Бічній Стрийській, 3 (нині – вул. Сахарова, 80). Однак влада відмовилася повернути монастир. Управа згромадження розпочала процес повернення в користування спільноти Милосердя св. Вінкентія приміщення лісотехнічного інституту, яке до 1949 р. було власністю Товариства Ісуса РКЦ (Товариство Ісуса або Єзуїти – чернечий орден Католицької Церкви – *О. М.*), а від 21 липня 1949 р., згідно з рішенням облвиконкому, будинок було передано на баланс Львівського лісотехнічного інституту [383, с. 54, 55].

Для передачі приміщення під монастир була необхідна згода не тільки представників державної влади, але й її колишніх власників – Товариства Ісуса. Черниці написали 7 серпня 1991 р. лист-прохання до провінційного настоятеля Товариства Ісуса в Польщі о. Мечислава Кожуха: «Для нормального функціонування життя згромадження, – наголошували вони, – потрібне відповідне приміщення, де сестри могли б разом мешкати. Також каплиця для служіння св. Літургії, молитви і духовного життя. Місцева влада готова і пропонує нам невелику частину, 16 кімнат, колишнього будинку Товариства Ісуса на вул. Залізняка, 11 разом з каплицею. Від 1949 р. тут розміщується Лісотехнічний інститут. <...> Очевидно, ми хочемо скористатися для більшої

слави Божої і для добра Божого народу. Але відчуваємо обов'язок повідомити отців і просити згоди» [383, с. 53].

Невдовзі, 27 серпня 1991 р., спільнота отримала відповідь від провінційного настоятеля Товариства Ісуса о. М.Кожуха: «Хочу повідомити, що даю згоду. Згромадження може вживати ту частину дому, яку віддасть місцева влада разом з каплицею, щоб могли краще служити Богові, Церкві і людям. Натомість хочу повідомити, що реколекційний дім надалі залишається власністю Ісусового Товариства» [383, с. 53]. Отже, Згромадження сестер милосердя св. Вінкентія отримало згоду від Товариства Ісуса користуватися їхнім монастирським приміщенням, що раніше йому належало і яке місцева влада була готова передати монашій спільноті УГКЦ.

Відповідно до рішення виконавчого комітету Львівської обласної ради від 19 лютого 1990 р. (№ 62), виконавчий комітет Львівської міської ради депутатів від 11 серпня 1991 р. (№ 4/14-825) та протоколу спільної наради зацікавлених сторін від 1 жовтня 1991 р. вирішив передати приміщення Львівського лісотехнічного інституту на баланс Львівської архієпархії УГКЦ, яка, в свою чергу, передала будинок сестрам Милосердя св. Вінкентія [384, с. 54]. Однак, приміщення, передане сестрам, потребувало капітального ремонту, що тривав аж до 1995 р.

Повернення у власність чернечих спільнот належних їм раніше приміщень монастирів, насильно відібраних радянською владою після заборони УГКЦ, супроводжувалося численними конфліктами з органами державної влади. Так, в Івано-Франківську сестри Василиянки, не домігшись протягом тривалого часу повернення будівлі свого монастиря, 17 серпня 1993 р. рішуче вимагали цього акціями протесту біля обласної ради. Вони заручилися навіть підтримкою учасників «Першого світового конгресу гуцулів», що якраз відбувався тоді в обласному центрі [348, с. 228]. Письмові звернення до влади з вимогою повернути будівлю монастиря монахині регулярно подавали ще з 1990 р. Однак щоразу отримували одну й ту ж відповідь — немає приміщення для сільськогосподарського технікуму та обласної державної бібліотеки

ім. І.Франка, що займали монастир. Усвідомлюючи законність таких вимог, держслужбовці висловлювали готовність у перспективі позитивно розв'язати питання, але ніхто точно не казав, коли і яким чином це може відбутися [348, с. 226].

У червні 1993 р. справу про повернення будинку монастиря представила в арбітражному суді настоятелька монастиря Василянок с. Анісія Сарна. На захист сестер виступив тоді професор Прикарпатського університету ім. В.Стефаника Я.Заборовський. Черниці подали документальні докази, що сама радянська влада після закінчення німецько-радянської війни в 1945 р. визнала приміщення монастиря власністю сестер Василянок, але наступного року силовими методами примусила сестер покинути його. Однак представники сільськогосподарського технікуму й обласної бібліотеки представляли інший аргумент: дане приміщення передала свого часу державна влада, що свідчить про законність перебування в колишньому монастирі, а основне – вони не мали куди переїхати. Повернути вилучене в радянські часи приміщення монастиря сестри Василянки змогли тільки в червні 1994 р. Обласна бібліотека ім. І.Франка була перенесена спочатку на вул. Незалежності, 48, а невдовзі, в 1996 р., фонди і читальні зали бібліотеки були розміщені по вул. Чорновола, 22, де вона перебуває й дотепер [348, с. 227–230].

Однак справа передачі будівель, насильно забраних у сестер Василянок радянською владою, затягувалася. На території Галичини до кінця 1994 р. сестрам ЧСВВ вдалося повернути тільки три монастирі з семи, що їм раніше належали [313, с. 285]. Сестри Василянки з підпілля вийшли вже як об'єднаний Чин з Генеральною управою в Римі. Централізація монастирів ЧСВВ за кордоном відбулася в 1951 р., черниці потребували будинку, що служив би за головний монастир, у якому мала проживати протоігуменя і провінційна управа. Таким будинком у Львові став колишній монастир сестер Василянок на вул. Кирила і Методія, 17 (колишня вул. Длугоша). Однак справа передачі приміщення монастиря розтягнулася на кілька років, до 9 липня 1993 р. [182, с. 2].

З труднощами щодо повернення монастирських приміщень зустрілися практично всі чернечі спільноти в Галичині. Представники державної влади спочатку, як правило, прихильно відгукувалися на прохання монахинь про повернення забраного нерухомого майна, але ентузіазм згодом згасав, коли неминуче виникали фінансові питання через потребу перенести в інше місце ту чи іншу організацію, що займала колишню монастирську будівлю. Як наслідок, черницям доводилося довго чекати на повернення приміщень монастирів. Сестра Порфирія Грень ЗСНДМ, яка з 1988 р. до 1993 р. була провінційною настоятелькою, згадувала: «Нелегко вдалося повернути монастир на вул. Пасічній, 8 в Львові, який з нагоди п'ятдесятиліття згромадження ССНДМ подарував сестрам митрополит Андрей Шептицький. Спочатку музей, що там розмістили, «посунувся» на один поверх. Усього будинку не віддавали. Згодом нам повернули монастирі у Львові, Трускавці, Надвірній, Коломій» [300, с. 35, 36].

Частину будинку сестер Служебниць на вул. Пасічній, 8 у Львові вдалося повернути 16 грудня 1990 р. «Той будинок не був пристосований до життя, а нас там зібралося тридцять», – свідчила с. Марта Козак СНДМ [120, с. 25]. Після ремонту 26 квітня 1991 р. монастир освятив блаженніший М.Любачівський. На посвяченні була присутня с. Німфодора Сокіл як єдина з монахинь, що мешкала в монастирі з 1942 до 1945 рр., ще до його закриття, і пережила «катакомбний період» існування УГКЦ. У 1992 р. Львівська міська рада повернула сестрам другу половину монастиря. Цей будинок став Провінційним домом Благовіщення Божої Матері – головним осідком сестер Служебниць в Україні [279].

Повернуті колишні монастирські приміщення потребували проведення ремонтів. З огляду на важке соціально-економічне становище в Україні в перші роки незалежності, низький рівень життя населення та скромні фінансові можливості самих монастирів, відновлювальні роботи розтягнулися на декілька років. Дещо в кращому становищі перебували чернечі спільноти, які мали розгалужену мережу культових споруд у діаспорі або підтримку співсестер

латинського обряду (сестри Василянки, Служебниці, св. Йосифа-ОПДМ та сестри Милосердя св. Вінкентія) [255, с. 371].

Декілька чернечих спільнот УГКЦ у середині 1990 р. розпочали будівництво нових монастирів з певних причин: забрані приміщення були зруйновані і не підлягали ремонту; змінилися місця проживання сестер і згромадження потребувало монастиря вже в іншому місці; чернечі спільноти, які були засновані в період підпільного існування Церкви (згромадження сестер Пресвятої Євхаристії та згромадження сестер Непорочної Діви Марії Фатімської), взагалі не мали власних монастирських будинків. Так, у 1990 р. згромадження сестер свящ. Йосафата у Львові на вул. Заклинських, 16 розпочало будівництво монастиря, який мав служити головним домом згромадження [332, с. 113]. Спільноті сестер Пресвятої Родини також не вдалося повернути забраний монастир у с. Гошів Долинського району Івано-Франківської області. Радянська влада в приміщенні колишнього монастиря розмістила лікарню. З огляду на те, що місце розташування монастирського приміщення для спільноти було надзвичайно важливим, у 1991 р. згромадження розпочало будівництво нового монастиря у с. Гошів [361].

Сестрам Студійського Уставу був переданий влітку 1991 р. у користування римо-католицький монастир сестер Бенедиктинок у Львові на вул. Вічевій, 2. Матірний будинок сестер Студиток в с. Якторів Перемишлянського району Львівської області перебував в аварійному стані. Наданий будинок був історичним комплексом – пам'яткою архітектури XVI ст. У радянський час він використовувався для різних державних установ, зокрема як гуртожиток і навчальний корпус Львівського музично-педагогічного училища. У прилеглий до монастиря церкві знаходився звичайний склад. Упродовж тривалого часу, до кінця 1995 р., сестри Студити відновлювали монастирський комплекс [186, с. 2].

Як відомо, в період заборони і переслідування УГКЦ радянською владою на території Галичини було створено дві нові чернечі спільноти: згромадження сестер Непорочного Серця Марії Фатімської (13 вересня 1945 р.), тобто ще за кілька місяців до офіційної ліквідації УГКЦ, та згромадження сестер Пресвятої

Євхаристії (засноване 21 квітня 1957 р.). Станом на 1990 р. монахині цих спільнот проживали в приватних помешканнях. Настоятелька сестер Непорочного Серця Марії с. Надія Голейко про 1990-ті рр. згадувала: «Ми вціліли, але не здобули жодного більшого монастиря. Було кілька невеликих будинків, які потребували ремонту, в той час, як більшим згромадженням і чинам було повернуто їхні дома, skonфісковані державою» [341, с. 166]. З огляду на брак приміщення ці монаші спільноти, засновані в радянській Україні, були змушені розпочати будівництво нових монастирів для своїх членів.

Чернече життя – це життя в спільноті, за правилами, що написані в Статуті. Монаші спільноти, що вийшли з підпілля, потребували оновлення свого чернечого життя відповідно до вимог Вселенської Церкви. Монашество у вільному світі було реформоване постановами II Ватиканського Собору (1962–1965 рр.). На Соборі був прийнятий «Декрет про пристосоване оновлення чернечого життя», що реформував чернечі спільноти відповідно до потреб Церкви [192, с. 248–265]. У перші роки свого легального існування спільноти богопосвяченого життя в незалежній Україні потребували нової формації для чернечого життя.

II Ватиканський Собор запровадив й інші нововведення, які мали відношення до чернецтва в Україні. Для богослужінь було впроваджено національні мови. Літургійною мовою греко-католиків у підпіллі була виключно церковнослов'янська мова. Чернечі спільноти потребували богослужбових книг на українській мові, що в перші роки після легалізації УГКЦ були рідкістю. У кращому становищі перебували спільноти, які мали свої монастирі поза межами колишнього СРСР: ЧСВВ, ЗСНДМ, ЗСМСВ і згромадження сестер св. Йосифа-ОПДМ. Відновлення таких монастирів проходило дещо швидше, бо чернечі спільноти з діаспори надавали духовну і матеріальну допомогу своїм співсестрам.

Декілька жіночих чернечих спільнот у Галичині для організації монашого життя отримували допомогу від своїх співсестер з-за кордону. Так, у чернечій формації спільноті сестер Служебниць допомагали монахині з Бразилії, Аргентини, Сербії, Польщі і Канади [358, с. 29]. Сестра Марта Козак згадувала,

що «1990 р. до нас приїхали сестри з Бразилії с. Бенікта Королук і с. Дозетєя Онисько. Сестра Бенікта виконувала служіння магістри новіціату, а с. Дозетєя зайнялась формацією сестер після обітів» [120, с. 24].

Черниці Студійського Уставу, після легалізації Церкви розпочали формацію монашого життя, переймаючи досвід закритих римо-католицьких монастирів. На початку 1990-х рр. перший новіціят сестри провели в німецькому жіночому бенедиктинському монастирі (найстаріший чернечий орден Римо-католицької церкви, заснований св. Бенедиктом Нурсійським близько 529 року у Монте-Кассіно (Італія)), що знаходиться в Баварії, на острові Хімзеє [351, с. 27]. В цій обителі сестри переймали досвід монашого спільного життя, яке в радянській системі було заборонене.

Демократизація українського суспільства після проголошення національно-державної незалежності в 1991 р. створила передумови для покращення зв'язків черниць із закордоном. До монаших спільнот, які мали управу чину чи згромадження поза межами України, періодично приїжджали Генеральні настоятельки, члени Генеральної управи і сестри з інших провінцій, надаючи допомогу.

Отже, відкриття «залізної завіси» після розвалу компартійно-тоталітарного режиму дозволило черницям зустрітися з членами своїх спільнот, що перебували за кордоном. Так, троє сестер Службниць з України 22 грудня 1991 р. взяли участь у святкуванні ювілею 100-ліття згромадження в Римі. «Яка то була радість після стількох років страху, поневірянь, переслідувань зустрітися з сестрами службницями з усіх країн світу», – пригадувала с. Порфирія Грень СНДМ [300, с. 36].

Як уже зазначалося, відповідно до вимог II Ватиканського Собору було змінено чернечий одяг монаших спільнот: «Чернечий одяг, як символ посвяти, нехай буде простий та скромний, убогий, але рівночасно пристойний, та, понад це, відповідний до приписів здоров'я і пристосований до обставин часу і місця та й потреб служби» [192, с. 259]. Згідно з декретом Собору чернечі спільноти УГКЦ

змінити свій монаший одяг, зробивши його «більш пристосованим до вимог часу» [192, с. 259].

У перші роки після легалізації УГКЦ на зламі 1980–1990-х рр. перед настоятелями чернечих спільнот постала проблема організації монашого життя відповідно до вимог Статуту і документів Церкви. Свобода віросповідання сприяла збільшенню кількості кандидаток до чернечого життя, як наслідок, монаші чини і згромадження розпочали створювати новіціяти для формування молодих черниць. Тільки до однієї спільноти – сестер Служебниць – у 1990 р. вступило 29 нових членів [339, с. 59]. Сестра Порфирія Грень ЗСНДМ свідчила: «Саме тоді зголошувалися молоді дівчата, які бажали вступити до нашого згромадження. Виникло питання, де зорганізувати дім для новіціату, кандидатури. Адже багато наших будинків сестрам тоді ще не повернули <...> Під час підпілля нас вчили того, що було найконечніше в тих обставинах: яким має бути виховання за нових обставин, на що слід звернути увагу насамперед» [341, с. 283].

Віднова релігійного життя в Галичині супроводжувалася залученням богопосвячених осіб до навчання основ християнської віри дітей, молоді і дорослих людей. У перші роки легального існування УГКЦ миряни бажали прийняти Святі тайни: Хрещення, Миропомазання, Сповіді, Євхаристії, Подружжя. Участь у цих святих тайнах, після десятиліть насадження атеїстичних доктрин, вимагала певної підготовки. Місцевим єпископам, священикам активно допомагали греко-католицькі черниці. Так, с. Маркія Башинська СНДМ, яка на 1991 р. проживала в Тернополі, про своє катехитичне служіння в навколишніх селах поблизу обласного центру згадувала: «До великодньої Сповіді і Причастя 1991 р. підготувала у с. Дичків – 105 дітей, у с. Великих Гаях – 133 дітей, у с. Кутківці – 88 дітей, у с. Ігровиця – 75 дітей, у с. Іванівка та с. Байківці – по 100 дітей, у Березовиці – 150 дітей, і це не повний перелік. У Тернополі в церкві Успіння Пресвятої Богородиці до першого святого Причастя приступило 125 дітей» [300, с. 63].

Сестра Діогена Терешкевич СНДМ про перші роки свого катехитичного служіння у Львові та в приміських селах свідчила: «З Господньою благодаттю

проводила катехизацію дітей, молоді, дорослих: в Онуфріївській церкві (група дорослих) – у 1989 р., 1990 р., 1991 р., в середній школі №1 у 1990 р, 1991 р., 1992 р., в середній школі №31 у 1991 р., в Малехівських школах у 1991 р., в школі-інтернаті для сліпих дітей у 1991 р., в Червоноградівській школі-інтернат для дітей-сиріт у 1990–1991 рр. <...> Готувала дітей до таких урочистих подій – Першої Сповіді та Першого Святого Причастя понад 700 дітей <...> У Червонограді до Святих Тайн Хрещення і Миропомазання підготувала 72 дітей» [339, с. 201, 203, 205]. За архівними даними згромадження сестер СНДМ, протягом одного тільки 1990 р. черниці до Святих тайн Сповіді і Євхаристії підготували більше восьми тисяч дітей і молоді. У 1991 р. до Сповіді й урочистого святого Причастя було підготовано вже близько дев'яти тисяч дітей і 120 – до таїнства Хрещення [339, с. 59, 60].

Богосвячені особи, які здійснювали катехитичне служіння на початку 1990-х рр., були активними учасниками катехитичних курсів. Після падіння партійно-тоталітарного режиму чимало людей бажали краще пізнати основи християнської віри, монахині відчували також брак відповідних знань, потребували вивчення методики проведення катехитичних занять. У серпні 1991 р. Головна настоятелька сестер СНДМ с. Францішка Библів у Львові організувала навчання, в якому взяли участь 70 сестер, а також миряни УГКЦ. Для викладів були запрошені авторитетні професори з Італії, Бразилії, Канади, США, Хорватії, Польщі [339, с.121, 122].

Таким чином, процес легального існування УГКЦ в Україні після багатьох десятиліть урядових заборон і репресій розпочався 28 листопада 1989 р. Під час демократизації суспільного життя періоду горбачовської «перебудови» в другій половині 1980-х рр. ставало дедалі більш зрозуміло, що політика втручання радянської влади в церковне життя була безперспективною. Лібералізація свободи віросповідання стала поштовхом для реєстрації нових громад і масового виходу з підпілля греко-католицького духовенства, мирян. Відродження релігійного життя стало складовою частиною активізації українського національно-визвольного руху, що призвело до проголошення Верховною Радою України 24 серпня 1991 р.

Акту незалежності України і підтримки цього рішення на всеукраїнському референдумі 1 грудня 1991 р.

На зламі 1980–1990-х рр. був започаткований поступовий процес відновлення монашого життя в Україні. Період офіційної ліквідації УГКЦ і тотального переслідування греко-католиків негативно вплинув на життя богопосвячених осіб. Усі монастирські приміщення перебували у власності держави, спільнотове чернече життя було зруйнованим. Для повної ліквідації монастирів УГКЦ у Галичині радянська влада потребувала близько шести років (1944–1950 рр.), а над відновленням чернечого життя монахині були змушені трудитися понад два десятки років. На довгі роки затягнувся процес повернення монастирських приміщень. Однак багатьом спільнотам – ЧСВВ, ЗССНДМ, ЗМСВ, ЗСПР, черницям Студійського Уставу – так і не вдалося повернути забрані радянською владою монастирські будинки.

Черниці здійснювали активну катехитичну працю серед мирян, працюючи передусім з дітьми і молоддю. З відновленням свого існування богопосвячені особи звернули особливу увагу на діяльність, що була необхідною для потреб Церкви і рідного народу – катехитичному служінню. Лише в середині 1990-х рр. чернечі спільноти, окрім освітньо-виховної діяльності, повернулися до окремих харизм: заснування будинків для дітей сиріт, госпісів, дитячих садочків при монастирях, освітніх закладів тощо. Так, у 1992 р. сестри Милосердя св. Вінкентія відновили свою працю у Народній Лічниці митрополита А.Шептицького. У 1991 р. сестри Василіянки в Івано-Франківську відкрили для дівчат катехитично-педагогічний факультет, що був структурним підрозділом Івано-Франківського Духовного Інституту.

До 1992 р. більшість спільнот богопосвяченого життя отримали державну реєстрацію Статуту, що забезпечувало монастирям право власності на культові споруди і церковне майно. Однак, попри значні позитивні зміни, що торкалися різних аспектів релігійного, національно-культурного і політичного життя в Україні, довгі роки насадження атеїзму залишили свій відбиток на розвитку кожної чернечої спільноти. Монаші спільноти зустрілися з низкою нових

актуальних проблем: браком підготовлених монаших кадрів; незнанням особливостей харизми чинів і згромаджень; відсутністю досвіду життя в спільноті і чітко виробленої державної політики взаємостосунків із Церквою; потребою реабілітації окремих осіб та всієї репресованої Церкви тощо.

Загалом в умовах демократизації суспільного життя Галичини в другій половині 1980-х – на початку 1990-х рр. відбувся процес легалізації релігійного життя. На практиці він охоплював два етапи. Суть першого етапу полягала в легалізації забороненої УГКЦ через масові акції протесту, звернення духовенства і мирян до вищих органів влади СРСР й міжнародної спільноти та ін., що завершився урядовим документом 28 листопада 1989 р. про дозвіл реєстрації громад УГКЦ. Натомість другий етап передбачав відновлення складових структур переслідуваної Церкви, що на практиці затягнувся на багато років і визначався поступовим відновленням церковних структур.

Активними учасниками процесу легалізації Церкви були черниці, які своєю участю в акціях протесту щодо свободи віросповідання намагалися легалізувати монаше життя. Після акту офіційного визнання УГКЦ у радянській Україні 28 листопада 1989 р. розпочався процес відновлення традиційного способу чернечого життя, що був пов'язаний із значними труднощами передусім бюрократичного і матеріального характеру, зокрема щодо повернення монастирських приміщень, реєстрації статутів, відновлення діяльності чернечих спільнот тощо.

ВИСНОВКИ

1. Досліджувана проблема в історіографічному плані, попри наявність великої кількості наукових і публіцистичних праць з історії УГКЦ, має тільки поодинокі розвідки. Історіографію проблеми було умовно поділено, згідно з тематичним підходом, на дві групи: комплексні праці з історії УГКЦ досліджуваного періоду та літературу, що безпосередньо висвітлює історію жіночих чернечих спільнот. Керуючись проблемно-хронологічним підходом, дослідження обраної теми можна поділити на радянську, діаспорну і зарубіжну та сучасну українську історіографію.

Праці радянських дослідників були позначені тенденційним підходом до висвітлення історії УГКЦ, мали яскраво виражений ідеологічно-пропагандистський характер. Водночас розвідки українських діаспорних дослідників того часу (о. С.Мудрий, о. А.Пекар та ін.) торкалися окремих аспектів досліджуваної проблеми, але на них позначився брак доступу до першоджерел в Україні. В умовах української незалежності в 90-х рр. XX – на початку XXI ст. сучасні науковці отримали можливість опрацювати раніше засекречені документи радянських і партійних органів. Як наслідок, було віднайдено й досліджено велику кількість документальних матеріалів, аналіз яких дозволив відобразити реальну картину досліджуваної проблематики. Історичні праці, що безпосередньо стосуються історії монаших спільнот, дозволяють виявити особливості формування та історичного розвитку жіночого чернецтва в Галичині в умовах урядового переслідування (с. Х.Гнатів, О.Кіс, с. С.Сало, с. Є.Побуриної та ін.). Однак, незважаючи на зростання останнім часом інтересу дослідників до історії монаших спільнот у Галичині в 1946–1989 рр., це питання ще не було предметом спеціального дослідження.

Джерельну базу роботи становлять неопубліковані документи з 12 архівних установ в Україні та за кордоном (182 справи), збірники документів і матеріалів, мемуари, періодичні видання. Використана джерельна база дала змогу висвітлити

роль партійно-державних органів у ліквідації чернечих спільнот, етапи закриття монастирів, особливості діяльності чернецтва в заборонений період, механізм переслідування монахинь органами державної безпеки, внесок богопосвячених осіб у процес легалізації УГКЦ. Державні архіви більш широко розкривають діяльність у нелегальних умовах черниць, які були відомі для органів влади. Матеріали державних установ не містять інформації про внутрішнє життя чернечих спільнот. Саме тому важливими в дослідженні були матеріали приватних архівів як чернечих спільнот, так і церковних установ.

2. У період першої радянзації західноукраїнських земель у 1939–1941 рр. УГКЦ опинилася в досить складній політичній ситуації, партійно-тоталітарний режим від самого початку не приховував свого наміру знищити Церкву як противника атеїстичної ідеології. Однак, з огляду на зовнішньополітичні чинники влада здійснювала свої наміри досить повільно і приховано, розгорнула потужну атеїстичну пропаганду. Після звільнення західних областей України від німецько-фашистських загарбників у 1944 р. розпочався новий етап у взаєминах між радянським режимом і УГКЦ. Органи держбезпеки розгорнули проти УГКЦ масштабний збір компрометуючого матеріалу, причому як на її церковне керівництво, так і на рядових священиків, готуючи підґрунтя для масових арештів та репресій.

Початок відкритого наступу на Церкву відбувся з арештом ієрархів УГКЦ у квітні 1945 р. Для того, щоб надати процесу насильницького підпорядкування УГКЦ російському православ'ю, РПЦ форми церковно-релігійної канонічності, державна влада ініціювала проведення церковного собору у Львові в березні 1946 р. Однак проведений псевдособор не був канонічним собором УГКЦ, оскільки порушував усі приписи церковного права, тому і не став завершальним акордом боротьби радянської держави з греко-католицизмом, не зміг забезпечити остаточного приєднання греко-католицького духовенства до РПЦ. Львівський псевдособор 1946 р. став одним з етапів процесу ліквідації УГКЦ і складовою частиною радянзації західноукраїнських земель післявоєнного періоду.

У процесі ліквідації УГКЦ владо вдалася до закриття монастирів у 1946–1950 рр. Ліквідація чернечого життя в Галичині відбувалася не одномоментно, а поступово, джерельні матеріали свідчать про чотири етапи, між якими, правда, не існувало чіткої межі: збір інформації про черниць, обкладання чернечих спільнот податковим тягарем, «укрупнення» монастирів та їх остаточна ліквідація. За нашими підрахунками, приблизно 10% богопосвячених осіб від загальної кількості жіночих чернечих спільнот станом на 1950 р. зазнали тюремного ув'язнення і заслання. Більшість монахинь, які безпосередньо не стали жертвами сталінських репресій, змушені були залишити монаші обителі та змінити чернечий одяг на світське вбрання, піти працювати на державну роботу.

3. Остаточної мети знищити українських греко-католиків партійно-комуністичне керівництво в Україні так і не досягло. Дев'ять жіночих чернечих спільнот продовжували діяти в підпільних умовах, витворивши феномен так званої «катакомбної» Церкви. Протягом усього періоду переслідування монахині перебували під постійним контролем Ради в справах релігій при Раді Міністрів СРСР. Уповноважені Ради регулярно викликали богопосвячених осіб на «індивідуальні розмови» або час від часу приходили до місць, де вони проживали, проводили обшуки разом з міліцією і представниками КДБ. Як свідчать архівні матеріали, спецслужби СРСР використовували різноманітні засоби контролю за діяльністю нелегальної Церкви: прослуховування помешкань, «агентурні розробки» членів жіночих чернечих спільнот, строгий контроль за вхідною і вихідною кореспонденцією тощо. Нестерпні умови життя для черниць створювала потужна антирелігійна й антиуніатська пропаганда в УРСР.

Радянські спецслужби боролися не тільки із «залишками» УГКЦ в Україні, але й зі шкідливим для існуючого режиму впливом антирадянської пропаганди, що, незважаючи на урядовий спротив, проникала на територію Радянського Союзу із Заходу. Багатогранна діяльність кардинала Й.Сліпого в Римі в 1965–1984 рр., робота західних радіостанцій для українських слухачів в УРСР, обрання Вселенським Архієреєм поляка, першого папи-слов'янина, представника соціалістичного табору Івана-Павла II в 1978 р., періодичні відвідини вищих

настоятелів з-за кордону членів своїх спільнот у радянській Україні створювали передумови для організаційного відродження УГКЦ у близькому майбутньому.

4. Жіночі чернечі спільноти УГКЦ не припинили своєї діяльності у складних реаліях радянської дійсності. Цьому сприяла налагоджена структура підпільної Церкви, що почала складатися в період хрущовської «відлиги»: єпископи, священики здійснювали опіку над чернечими спільнотами, нелегально проводили богослужіння, уділяли Святі тайни. За важких умов нелегального існування самі черниці продемонстрували свою вірність чернечому статуту, зокрема зберігали монаший устав, дотримувалися чернечих обітів, дбали про духовне життя, проводячи реколекції і дні духовної віднови. Зберігалася навіть внутрішня структура чернечих спільнот, кожний монастир мав свою настоятельку, відповідно до потреб чину чи згромадження відбувалися капітули для вибору вищих настоятельок.

Дбали черниці і про нові покликання. Згідно з опрацьованими нами архівними монастирськими даними, у період з 1953 р. до 1989 р. до нелегальних греко-католицьких монастирів вступило 472 особи, переважно з родин, що мали якесь відношення до забороненої УГКЦ. Вихованням молодих членів займалися старші черниці, які навчали основ богопосвяченого життя. Не маючи змоги проживати в монастирях і будучи змушені влаштовуватися на офіційну роботу, монахині пішли працювати в медичні установи як медичні сестри, санітарки, рядові працівники фабрик і колгоспів тощо. Окремі молоді черниці, які не потрапили в поле зору державних органів безпеки, здобували державну освіту у вищих навчальних закладах і змогли працювати вже у ширшому спектрі спеціальностей: викладачами, вчителями, вихователями тощо. Однак відсоток монахинь, які працювали в галузі середньої освіти і дошкільного виховання, був дуже незначним.

5. Тривала боротьба партійно-тоталітарного радянського режиму проти УГКЦ не принесла очікуваних результатів – остаточної ліквідації Церкви. Можливості для легалізації церковного життя відкрилися з послабленням карально-репресивної системи в СРСР у другій половині 1980-х рр., що сприяло

поступовій демократизації суспільства і розбудові інституцій національно-демократичного спрямування. Вагомий внесок у процес легалізації УГКЦ зробили представники жіночих чернечих спільнот, що були активними учасниками акцій протесту, за свободу віросповідання як у Галичині, так і за її межами наприкінці 80-х рр. XX ст. Унаслідок активізації вимог католиків східного обряду в радянській Україні і під тиском міжнародної громадськості радянське керівництво було змушене 28 листопада 1989 р. легалізувати УГКЦ.

На зламі 1980–1990-х рр. розпочався поступовий процес відновлення монашого життя, що включав повернення монастирських приміщень, забраних радянською владою впродовж 1944–1950 рр. На практиці повернення монастирів тривало декілька років. Державні органи влади затягували процес через труднощі, що були пов'язані з розміщенням службових організацій, які займали приміщення колишніх монастирів. Багатьом спільнотам – ЧСВВ, ЗСНДМ, ЗМСВ, ЗСПР, черницям Студійського Уставу – так і не вдалося до сьогодні повернути забрані радянською владою монастирські будинки. Повернуті будівлі монастирів, як правило, потребували ремонтів, переобладнання і прилаштування для умов чернечого життя, що також затягувалося на тривалий час.

На державному рівні в останні роки існування СРСР черниці зустрілися із труднощами реєстрації своїх спільнот. Після урядового розпорядження 28 листопада 1989 р. реєстрація статутів усіх чернечих спільнот УГКЦ відбулася впродовж 1992 р. і забезпечила монастирям право власності на культові споруди та церковне майно. «Катакомбний» період існування Церкви залишив значний відбиток на спільнотовому житті черниць. Упродовж десятиліть державного переслідування монаше життя було позбавлене монастирського устрою, щоправда підпільні монастирі існували, а черниці зберігали приписані Статутом правила, але все було прилаштовано до обставин. З легалізацією УГКЦ перед настоятелями був поставлений виклик – відродити монашество в традиційній формі: з внутрішнім устроєм спільнот та з активною зовнішньою діяльністю. Труднощі виникали з браком підготовлених монаших кадрів, незнанням особливостей харизми чинів і згромаджень, відсутністю досвіду життя в спільноті, особливо тих

членів, які прийшли в період переслідування. Навіть на 2013 р., після 25 років свободи віросповідання, жіночі чернечі спільноти в Галичині кількісно не досягають рівня 1939 р. (на 2013 р. греко-католицькі жіночі чернечі спільноти нараховували 629 монахинь, тоді як у 1939 р. чисельність монахинь становила 1090 осіб).

На початку 1990-х рр. черниці були залучені до катехитичної праці серед мирян, працюючи передусім з дітьми і молоддю. З відновленням свого монашого існування богопосвячені особи звернули найбільшу увагу на діяльність, що була вкрай необхідна для потреб Церкви і народу: на катехитичне служіння. Лише наприкінці 1990-х рр. чернечі спільноти, окрім освітньо-виховної діяльності, повернулися до окремих харизм: заснування будинків для дітей-сиріт, госпісів, дитячих садочків при монастирях тощо. Так, сестри Милосердя св. Вінкентія повернулися до первісної харизми – праці в Народній Лічниці. Сестри Василіянки розпочали служіння в освітній сфері. Замість вчительської семінарії для дівчат, яка діяла до 1944 р., спільнотою монахинь ЧСВВ було відкрито в 1991 р. Івано-Франківський Духовний Інститут. Сестри Служебниці і сестри згромадження св. Йосифа-ОПДМ, які до 1944 р. мали розгалужену мережу дитячих захоронків у Галичині, розпочали працю у приватних дитячих садочках, сиротинцях тощо.

Однак, незважаючи на всі труднощі, з якими зустрілися греко-католицькі монахині в середині і другій половині ХХ ст., вони продемонстрували свою вірність християнським моральним цінностям – вірі в Бога, захисту свободи, гідності людини, проявили готовність брати активну участь у викликах, що постали перед українським народом під комуністичною партійно-тоталітарною владою, з її войовничо-атеїстичною ідеологією. Життєва доля декількох сотень черниць, яких не зламали урядові репресії і переслідування УГКЦ, стала прикладом історичної перемоги мовчазної переслідуваної УГКЦ над могутньою партійно-тоталітарною системою.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

І. Архівні матеріали

Центральний державний архів громадських об'єднань України

1. Ф. 1. Центральний комітет Комуністичної партії України. Документи загального відділу ЦК Компартії України (секретна частина)

оп. 24.

Спр.10. Антирелігійна пропаганда 1950 р., 14 арк.

2. Ф. 1.

оп. 24.

Спр.12. Питання віросповідання, церков і молитовних будинків (10. 01. 1950–11. 11. 1950), 332 арк.

3. Ф. 1

оп. 24.

Спр. 5778. Довідка відділу науки і культури ЦК КПУ, уповноваженого в справах Російської православної церкви, уповноваженого в справах релігійних культів при Раді міністрів УРСР – про роботу щодо попередження населення від виконання релігійних обрядів шляхом впровадження радянської обрядовості, про культу з боку окремих уповноважених ради і місцевих радянських органів та інші питання науково-атеїстичної пропаганди (21. 01. 1963–28. 11. 1963), 71 арк.

4. Ф. 1

оп. 24.

Спр. 5028. Довідки відділу пропаганди і агітації ЦК КПУ, листи, інформації обкомів КП України, уповноваженому Ради в справах релігійних культів при РМ УРСР та інших організацій – з питань науково-атеїстичної пропаганди (2. 01. 1959–7. 12. 1959), 333 арк.

5. Ф. 1

оп. 24.

Спр. 4927. Копія листа в ЦК КПРС, довідки відділу пропаганди і агітації ЦК КП України, інформації, листи обкомів КП України, уповноваженого Ради в справах Російської православної церкви при РМ СРСР по УРСР і уповноваженого Ради в

справах релігійних культів при РМ СРСР по УРСР – про церкви, релігійні свята, про закриття монастирів в УРСР та інші питання (13. 01. 1959–31. 12. 1959), 327 арк.

6. Ф. 1

оп. 25.

Спр. 872. Листи та інформації в ЦК КПРС за підписом секретарів ЦК Компартії України. Частина 1 (2. 01. 1979–20. 08. 1979), 181 арк.

7. Ф. 1

оп. 25.

Спр. 2545. Довідки відділу пропаганди і агітації ЦК Компартії України, інформація Держкомвидаву УРСР, листування з ЦК КПРС, обкомів партії, АН УРСР, редакцією журналу «Питання історії» про розвиток книговидавничої справи в республіці, зауваження політико-ідеологічного характеру за матеріалами, які надійшли на контроль, видавництва газет, брошур, публікацій статей, записок Чернівецького обкому партії «Про деякі питання роботи серед молдавського і румунського населення області». Коментарі редакції газети «Правда» з тематичними аналізами пошти з Української РСР з 1983 р. (7. 01. 1983–31. 03. 1984), 85 арк.

8. Ф. 1

оп. 25.

Спр. 2980. Звіт, огляд, інформації Львівського обкому партії, Ради в справах релігії при Раді Міністрів УРСР, Держтелерадіо УРСР до ЦК КПУ про основні напрямки зарубіжної католицької та уніатської радіопропаганди, наслідки міжнародної церковної конференції, присвяченої 1000-річчю введення християнства на Русі, заходи у зв'язку з 40-річчям Львівського собору (25.03. 1986–26. 02. 1987), 52 арк.

9. Ф. 1

оп. 25.

Спр. 3143. Інформації, листи, огляди ЦК КПУ до ЦК КПРС, Інституту суспільних наук АН УРСР, Держтелерадіо України до ЦК КПУ про релігійний

фанатизм в деяких західних областях республіки, основні напрямки католицької та уніатської радіопропаганди, наслідки візиту папи Івана Павла II до Польщі (23. 03. 1987–21. 12. 1987), 50 арк.

10. Ф. 1

оп. 25.

Спр. 3330. Інформації, огляди ЦК КПУ, обкомів партії, держтелерадіо УРСР про діяльність уніатів екстремістів у західних областях республіки і заходи до їх нейтралізації, основні напрямки закордонної католицької і уніатської радіопропаганди (21. 03 1988–13. 01. 1989), 91 арк.

11. Ф. 1

оп. 32.

Спр. 2659. Записки, довідки, інформації, листи ЦК Компартії України до ЦК КПРС, відділів ЦК КП України, партійних органів, Міністерства закордонних справ УРСР, Ради у справах релігій при Раді Міністрів УРСР про загострення релігійної ситуації у ряді західних областей республіки та заходи щодо її нормалізації, про виступи на Заході за легалізацію української католицької церкви, про основні напрямки зарубіжної католицької та уніатської радіопропаганди українською мовою, інші питання (29. 03–22. 12. 1989), 50 арк.

Державний архів Івано-Франківської області

12. Ф. Р.-388 Уповноважений Ради в справах релігійних культів при РМ СРСР по Івано-Франківській області, 1944–1989 рр.

оп. 2.

Спр. 6. Матеріали про роботу греко-католицького монастиря «ордена святого Вінкентія а Павла» вул. Пушкіна, 47 м. Станіслав (31. 10. 1947–9. 05. 1950), 87 арк.

13. Ф. Р.-388

оп. 2.

Спр. 12. Відомості та списки черниць монастиря «Згромадження Сестер Служебниць» греко-католицької церкви по м. Коломия (27. 07. 1945–1. 04. 1946), 10 арк.

14. Ф. Р.-388

оп. 2.

Спр. 19. Відомості та списки черниць монастиря «сестер-служебниць св. Марії» греко-католицької церкви Яремчанського району (1. 01. 1945–1. 04. 1945), 9 арк.

15. Ф. Р.-388

оп. 2.

Спр. 31. Відомості і листування про монастирі, відомості про ченців і черниць греко - і римо-католицької церкви по Станіславській області 1945–1946 рр., 66 арк.

16. Ф. Р.-388

оп. 2.

Спр. 76. Матеріали про використання будівлі колишнього жіночого монастиря греко-католицького в селі Підмихайлівці, Рогатинського району (25. 07. 1950–29. 09. 1950), 47 арк.

17. Ф. Р.-388

оп. 2.

Спр. 77. Матеріали про використання будівлі колишнього жіночого греко-католицького монастиря в с. Гошів, Долинського району (20. 06. 1950–24. 08. 1950), 46 арк.

18. Ф. Р.-388

оп. 2.

Спр. 128. Документи про наявність та діяльність уніатів, покутників, колишніх монахів і монахинь (інформації, довідки, списки) за 1977 р., 56 арк.

19. Ф. Р.-388

оп. 2.

Спр. 137. Документи про наявність та діяльність уніатів, покутників, колишніх монахів і монахинь (інформації, довідки, списки) за 1978 р., 80 арк.

20. Ф. Р.-388

оп. 2.

Спр. 143. Інформації, доповідні записки, довідки уповноваженого в Раді в справах релігій про діяльність релігійних громад, релігійної обстановки в області, дотримання законодавства про культу за 1979 р., 62 арк.

21. Ф. Р.-388

оп. 2.

Спр. 149. Документи про наявність та діяльність уніатів, покутників, колишніх монахів і монахинь (інформації, довідки, списки) за 1980 р., 69 арк.

22. Ф. Р.-388

оп. 2.

Спр. 156. Документи про наявність та діяльність уніатів, покутників, колишніх монахів і монахинь (інформації, довідки, списки) за 1981 р., 93 арк.

23. Ф. Р.-388

оп. 2.

Спр. 164. Документи про наявність та діяльність уніатів, покутників, колишніх монахів і монахинь (інформації, довідки, списки) за 1982 р., 63 арк.

24. Ф. Р.-388

оп. 2.

Спр. 174. Документи про наявність та діяльність уніатів, покутників, колишніх монахів і монахинь (інформації, довідки, списки) за 1983 р., 43 арк.

25. Ф. Р.-388

оп. 2.

Спр. 185. Документи про наявність та діяльність уніатів, покутників, колишніх монахів і монахинь (інформації, довідки, списки) за 1984 р., 40 арк.

26. Ф. Р.-388

оп. 2.

Спр. 193. Документи про наявність та діяльність уніатів, покутників, колишніх монахів і монахинь (інформації, довідки, списки) за 1985 р., 33 арк.

27. Ф. Р.-388

оп. 2.

Спр. 203. Документи про наявність та діяльність уніатів, покутників, колишніх монахів і монахинь (інформації, довідки, списки) за 1986 р., 55 арк.

28. Ф. Р.-388

оп. 2.

Спр. 211. Документи про наявність та діяльність уніатів, покутників, колишніх монахів і монахинь (інформації, довідки, списки) за 1987 р., 62 арк.

29. Ф. Р.-389 Уповноважений Ради у справах Російської православної церкви РМ СРСР по Станіславській області

оп. 2.

Спр. 10. Відомості про жіночий греко-католицький монастир ордена «Йосафата» с. Войнилів Войнилівського району Станіславської області (1950 р.), 21 арк.

30. Ф. Р.-2157 Репресовані та реабілітовані

оп. 2.

Спр. 4302 П. Справа по звинуваченню Ісопенко М.І. (6. 10. 1949–10. 02. 1950), 130 арк.

31. Ф. Р.-2157

оп. 2.

Спр. 10041 П. Справа по звинуваченню Козуб Р.Т. (24. 10. 1949–27. 01. 1950), 144 арк.

32. Ф. Р.-2157

оп. 2.

Спр. 14533 П. Справа по звинуваченню Полянської М.М. (1946 р.), 380 арк.

Державний архів Львівської області

33. Ф. Р.-1332 Уповноважений Ради у справах релігії при РМ СРСР по Львівській області 1946 р.

оп. 1.

Спр. 3. Справа про об'єднання уніатської церкви з православною (22. 05. 1946–23. 07. 1946), 38 арк.

34. Ф. Р.-1332

оп. 1.

Спр. 4. Документи про скликання собору греко-католицької церкви (листи, списки делегатів, вказівки та інструкції) (6. 02. 1946–26. 11. 1946), 48 арк.

35. Ф. Р.-1332

оп. 1.

Спр. 12. Відомості про православну церкву і молитовні будинки по Львівській області (1. 01. 1956–1. 01. 1959), 100 арк.

36. Ф. Р.-1332

оп. 1.

Спр. 35. Реєстраційні справи на діючі та зняті з обліку церкви і молитовні будинки (1. 12. 1964–29. 12. 1964), 107 арк.

37. Ф. Р.-1332

оп. 2.

Спр. 6. Звітна доповідь про роботу уповноваженого Ради в справах релігійних культів при Раді Міністрів СРСР по Львівській області за II і III квартали (5. 12. 1946–19. 12. 1946), 122 арк.

38. Ф. Р.-1332

оп. 2.

Спр. 31. Реєстраційні справи на діючі та зняті з обліку церкви і молитовні будинки (30. 01. 1962–30. 12. 1962), 233 арк.

39. Ф. Р.-1332

оп. 3.

Спр. 229. Інформації та листування уповноваженого Ради у справах релігій у Львівській області про процеси та явища, що проходять у релігійних громадах (1975 р.), 99 арк.

40. Ф. Р.-1332

оп. 3.

Спр. 240. Інформації та листування уповноваженого Ради у справах релігій у Львівській області про процеси та явища, що проходять у релігійних громадах (1976 р.), 106 арк.

41. Ф. Р.-1332

оп. 3

Спр. 252. Інформації та листування уповноваженого Ради в справах релігій у Львівській області про процеси та явища, що проходять в релігійних громадах і вивчення проповідницької діяльності духовенства (1977 р.), 225 арк.

42. Ф. Р.-1332

оп. 3.

Спр. 262. Інформації та листування уповноваженого Ради в справах релігій у Львівській області про процеси та явища, що проходять в релігійних громадах і вивчення проповідницької діяльності духовенства (1978 р.), 102 арк.

43. Ф. Р.-1332

оп. 3.

Спр. 264. Списки активістів і фанатів всіх релігійних конфесій у Львівській області (1978 р.), 27 арк.

44. Ф. Р.-1332

оп. 3.

Спр. 273. Інформації та листування уповноваженого Ради в справах релігій у Львівській області про процеси та явища, що проходять в релігійних громадах і вивчення проповідницької діяльності духовенства (1979 р.), 101 арк.

45. Ф. Р.-1332

оп. 3.

Спр. 292. Документи про діяльність католицьких та римо-католицьких релігійних громад у Львівській області (інформації, звернення, аналітичні довідки та інше) (1980–1985), 41 арк.

46. Ф. Р.-1332

оп. 3.

Спр. 357. Реферат «Фальсифікації і дійсність» – про діяльність греко-католицької церкви на західних землях України (1982 р.), 47 арк.

47. Ф. Р.-1332

оп. 3.

Спр. 406. Документи про недоліки в науково-атеїстичній роботі та стан контролю за фінансово-господарською діяльністю релігійних громад Львівської області (довідки, відомості, звернення та інше) (1985–1989), 136 арк.

48. Ф. Р.-1332

оп. 3.

Спр. 432. Інформації та листування уповноваженого Ради в справах релігій в Львівській області про процеси та явища, що проходять у релігійних громадах і вивчення проповідницької діяльності духовенства (1986 р.), 228 арк.

49. Ф. Р.-1332

оп. 3.

Спр. 588. Документи про перебування іноземних релігійних делегацій у Львівській області (заяви, інформації, звіти та інше), 123 арк.

Державний архів Тернопільської області

50. Ф. Р.-3239 Уповноважений Ради у справах Російської православної церкви при РМ СРСР по Тернопільській області 1945–1965 рр.

оп. 2.

Спр. 3. Про монастирі (1946 р.), 46 арк.

51. Ф. Р.-3239

оп. 2.

Спр. 37. Доповідні записки про наявність та діяльність релігійних культів на території області за 1957 р., 24 арк.

52. Ф. Р.-3241 Уповноважений Ради у справах релігійних культів у Тернопільській області

оп. 2.

Спр. 49. Довідки про релігійну обстановку в області на 1975 р., 9 арк.

53. Ф. Р.-3241

оп. 2.

Спр. 87. Інформації, доповідні записки, довідки уповноваженого в Раді у справах релігій про діяльність релігійних громад, релігійної обстановки в області, дотримання законодавства про культу 1981 р. (26. 01. 1981–4. 11. 1981), 23 арк.

54. Ф. Р.-3241

оп. 2.

Спр. 99. Інформації, доповідні записки, довідки уповноваженого Ради у справах релігій про діяльність релігійних громад, релігійної обстановки в області, дотримання законодавства про культу 1983 р., 25 арк.

55. Ф. П. –1 Партийний архів Тернопільського обкому Компартії України

оп. 1.

Спр. 3932. Інформації, довідки, звіти уповноваженого Ради у справах релігії при Раді Міністрів СРСР про роботу контролю за дотриманням законодавства про культу (12. 08. 1967 –6. 02. 1968), 44 арк.

Галузевий державний архів Служби безпеки України в м. Києві

56. Ф. 65. Групова агентурна розробка

оп. 1.

Спр. 9113. «Рифи» Т. 1. (24. 01.1958), 771 арк.

Галузевий державний архів Служби безпеки України в м. Івано-Франківськ

57. Ф. 5. Реабілітовані

оп. 1.

Спр. 10014. Справа по звинуваченню Кахнікевич Євгенії Кирилівни і Шух Катерини Григорівни (20. 08. 1947–17. 11. 1947), 281 арк.

Архів головного управління Національної поліції у Львівській області

58. Ф. Р.–111 Репресовані та виселені особи на спецпоселення

оп. 1.

Спр. 802. Особиста справа спецпоселенця Голінки Анастасії Прокопівни (26. 03. 1950), 26 арк.

59. Ф. Р.–111

оп. 1.

Спр. 8883. Облікова справа на монахиню уніатського монастиря «Василіян» Мимохід Леонію Яківну (23. 03. 1950), 30 арк.

60. Ф. Р.–111

оп. 1.

Спр. 8883. Особиста справа спецпоселенця Мимохід Леонії Яківни (22. 07. 1950–7. 07. 1956), 20 арк.

61. Ф. Р.–111

оп. 1.

Спр. 8884. Облікова справа на монахиню уніатського монастиря «Василіян» Ковальську Ольгу Михайлівну (23. 03. 1950), 37 арк.

62. Ф. Р.–111

оп. 1.

Спр. 8884. Особиста справа спецпоселенця Ковальської Ольги Михайлівни (24. 07. 1950–12. 07. 1956), 20 арк.

63. Ф. Р.–111

оп. 1.

Спр. 8885. Облікова справа на монахиню уніатського монастиря «Василіян» Іващук Марію Степанівну (23. 03. 1950), 36 арк.

64. Ф. Р.–111

оп. 1.

Спр. 8885. Особиста справа Іващук Марії Степанівни (24. 06. 1950–12. 07. 1956), 31 арк.

65. Ф. Р.–111

оп. 1.

Спр. 14990. Особиста справа спецпоселенця Самотій Марії Іванівни (1. 01. 1950–24. 01. 1958), 14 арк.

66. Ф. Р.–111

оп. 1.

Спр. 23769. Облікова справа на монахиню уніатського монастиря «Василіян» Волошин Анастасію Петрівну (17. 11. 1949–7. 12. 1949), 47 арк.

67. Ф. Р.–111

оп. 1.

Спр. 23769. Особиста справа спецпоселенця Волошин Анастасії Петрівни (15. 02. 1950), 40 арк.

68. Ф. Р.–111

оп. 1.

Спр. 34694. Облікова справа на монахиню уніатського монастиря «Василіян» Грис Марію Юхимівну (21. 03. 1950), 17 арк.

69. Ф. Р.–111

оп. 1.

Спр. 34694. Особиста справа спецпоселенця Грис Марії Юхимівни (26. 06. 1950), 22 арк.

70. Ф. Р.–111

оп. 1.

Спр. 34697. Облікова справа на монахиню уніатського монастиря «Василіян» Восьну Євгенію Семенівну (22. 03. 1950), 21 арк.

71. Ф. Р.–111

оп. 1.

Спр. 34697. Особиста справа спецпоселенця Восьної Євгенії Семенівни (23. 07. 1950–12. 07. 1956), 14 арк.

72. Ф. Р.–111

оп. 1.

Спр. 34698. Облікова справа на монахиню уніатського монастиря «Василіян» Супрун Марію Осипівну (21. 03. 1950), 16 арк.

73. Ф. Р.–111

оп. 1.

Спр. 34698. Особиста справа спецпоселенця Супрун Марії Осипівни (26. 06. 1950), 35 арк.

74. Ф. Р.–111

оп. 1.

Спр. 34705. Облікова справа на монахиню уніатського монастиря «Василіян» Маслюк Аверкію Юріївну (23. 03. 1950), 24 арк.

75. Ф. Р.–111

оп. 1.

Спр. 34705. Особиста справа спецпоселенця Маслюк Аверкії Юріївни (23. 07. 1950–15. 03. 1956), 15 арк.

**Архів Інституту історії Церкви Українського католицького університету,
м. Львів**

76. Інтерв'ю з владикою Павлом Василюком, від 22. 10. 1996 р., м. Коломия.

Інтерв'юер: Л.Купчик // АПЦ, П-1-1-455, 32 с.

77. Інтерв'ю з с. Альбіною (Катериною Курок) згромадження сс. св. Йосифа-ОПДМ, від 11.03.2003, м. Львів. Інтерв'юер: С.Ковалишин // АПЦ, П-1-1-1513, 14 с.

78. Інтерв'ю з с. Амброзією (Марією Кончак) ЗСПЄ, від 11. 05. 2003. м. Львів. Інтерв'юер: В.Попик // АПЦ, П-1-1-1523, 12 с.

79. Інтерв'ю з с. Анатолією (Галиною Дмитришин) ЗСПР, від 6.11.1999, с. Гошів, Івано-Франківська обл. Інтерв'юер: с. П.Вакула // АПЦ, П-1-1-1005, 25 с.

80. Інтерв'ю з с. Андреєю (Анною Довганик) ЧСВВ, від 4. 05. 1999, смт. Брюховичі, обл.Львівської. Інтерв'юер: Л.Бемко // АПЦ, П-1-1-966, 67 с.

81. Інтерв'ю з с. Антонією (Марією Качмар) ЗСПЄ, від 11. 11. 1999. с. Зимна Вода, обл. Львівська. Інтерв'юер: Л.Угрин // АПЦ, П-1-1-1013, 15 с.

82. Інтерв'ю з с. Аполонією (Анною Винницькою) ЧСВВ, від 2. 01. 1998. с. Зимна Вода, обл. Львівська. Інтерв'юер: Л.Проців // АПЦ, П-1-1-645, 24 с.

83. Інтерв'ю з с. Аретою (Анною Лях) ЗССЙО, від 15.09.2000, м. Львів. Інтерв'юер: І.Недовіз // АПЦ, П-1-1-1178, 12 с.

84. Інтерв'ю з с. Арсенією (Анною Садовою) ЗСМСВ, від 16. 12.1992, м. Львів. Інтерв'юер: Н.Свідерська // АПЦ, П-1-1-75, 6 с.

85. Інтерв'ю з с. Богданою (Марією Павлик) Студійський Устав, від 25. 12. 1995, м. Львів. Інтерв'юер: Л.Купчик // АПЦ, П-1-1-643, 42 с.

86. Інтерв'ю з с. Василією (Олександрою Трухан) ЗСМ, від 21. 01. 1994, м. Івано-Франківськ. Інтерв'юер: Н.Павликівська // АПЦ, П-1-1-828, 13 с.

87. Інтерв'ю з с. Веніаминою (Володимирою Марцінковською) ЗСПР, від 25.08.1994, м. Львів. Інтерв'юер: Л.Купчик // АПЦ, П-1-1-525, 56 с.

88. Інтерв'ю з с. Віталією (Анастасією Кушнірчук) ЗСПР, від 11. 03. 1994. м. Івано-Франківськ. Інтерв'юер: Н.Павликівська // АПЦ, П-1-1-354, 20 с.
89. Інтерв'ю з с. Володимирою (Стефанією Дмитришин) ЗСПР, від 19.11.1997, м. Моршин. Інтерв'юер: с.П.Вакула // АПЦ, П-1-1-747, 9 с.
90. Інтерв'ю з с. Даниїлою (Дарією Стернюк) ЗСПР, від 5. 04. 1994. м. Івано-Франківськ. Інтерв'юер: Н.Павликівська // АПЦ, П-1-1-366, 54 с.
91. Інтерв'ю з с. Дарією (Єфросинією Канюк) Студійський Устав, від 25. 02. 1993, м. Львів. Інтерв'юер: Л.Купчик // АПЦ, П-1-1-112, 7 с.
92. Інтерв'ю з с. Дмитрією (Марією Губарчук) ЗСМСВ, від 10.10.2011, м. Львів. Інтерв'юер: Т.Клок // АПЦ, П-1-1-1990, 12 с.
93. Інтерв'ю з с. Емелією (Дарією Федечко) згромадження сс. св. Йосифа-ОПДМ, від 16.02.1999, м. Львів. Інтерв'юер: Р.Стефанів // АПЦ, П-1-1-1063, 33 с.
94. Інтерв'ю з с. Євпраксією (Єфросинією Масевською) ЗССНДМ, від 13. 10. 1993, м. Жовква, обл. Львівська. Інтерв'юер: С.Смолюк // АПЦ, П-1-1-246, 26 с.
95. Інтерв'ю з с. Єремією (Іриною Побуринною) ЗСМСВ, від 21.09.1992, м. Львів. Інтерв'юер: С.Смолюк // АПЦ, П-1-1-40, 5 с.
96. Інтерв'ю з с. Єремією (Марією Телев'як) ЗССНДМ, від 7. 09. 1993, м. Тернопіль. Інтерв'юер: Л.Проців // АПЦ, П-1-1-199, 28 с.
97. Інтерв'ю з с. Іванною (Леонією Дяковською) ЗССНДМ, від 24. 05. 1994, м. Заліщики, обл. Тернопільська. Інтерв'юер: Я.Стоцький // АПЦ, П-1-1-368, 24 с.
98. Інтерв'ю з с. Іванною (Романією Козуб) ЗССНДМ, від 11. 10. 1993, м. Тернопіль. Інтерв'юер: Я.Стоцький // АПЦ, П-1-1-216, 44 с.
99. Інтерв'ю з с. Ігнатією (Анною Васько) ЗСМ, від 10. 01. 1994, м. Івано-Франківськ. Інтерв'юер: Н.Павликівська // АПЦ, П-1-1-834, 14 с.
100. Інтерв'ю з с. Іриною (Софією Мармаш) ЧСВВ, від 29. 09. 1993, с. Замків, р-ну Пустомитівського, обл. Львівська. Інтерв'юер: С.Смолюк // АПЦ, П-1-1-212, 19 с.
101. Інтерв'ю з с. Іриною (Теклею Шийкою) ЗСМ, від 27.06.2000, м. Городенка, обл. Івано-Франківська. Інтерв'юер: Н.Павликівська // АПЦ, П-1-1-327, 27 с.

102. Інтерв'ю з с. Йосафатою (Анною Марчук) ЗСНДМ, від 19. 06. 2000, м. Городенка, обл. Івано-Франківська. Інтерв'юер: Н.Павликівська // АПЦ, П-1-1-1110, 12 с.
103. Інтерв'ю з с. Йосафатою (Євдокією Пилипів) ЗСМ, від 08. 05. 2000, смт. Богородчани, обл. Івано-Франківська. Інтерв'юер: Н.Павликівська // АПЦ, П-1-1-1104, 8 с.
104. Інтерв'ю з с. Йосифою (Анною Дуворак) ЗНСМ, від 1. 05.2003, м. Коломия. Інтерв'юер: Я.Стоцький // АПЦ, П-1-1-1501, 17 с.
105. Інтерв'ю з с. Кикелією (Анною Осташевською) ЗСПР, від 2. 02. 1998, м. Львів. Інтерв'юер: Л.Купчик // АПЦ, П-1-1-750, 63 с.
106. Інтерв'ю з с. Констанцією (Оксаною Сенюк) ЧСВВ, від 10.09.2000, м. Львів. Інтерв'юер: В.Бий // АПЦ, П-1-1-1153, 23 с.
107. Інтерв'ю з с. Константиною (Кароліною Мар'ямпольською) ЗСНДМ, від 3. 09. 1995, м. Коломия, обл. Івано-Франківська. Інтерв'юер: Н.Павликівська // АПЦ, П-1-1-570, 16 с.
108. Інтерв'ю з с. Леонтією (Анною Квасниківською) Студійський Устав, від 25.02.1993, м. Львів. Інтерв'юер: С.Смолук // АПЦ, П-1-1-113, 13 с.
109. Інтерв'ю з с. Любов'ю (Ганною Старжинською) ЗСНДМ, від 10.11.1998, м. Львів. Інтерв'юер: Н.Сосновська // АПЦ, П-1-1-932, 28 с.
110. Інтерв'ю з с. Любов'ю (Стефанією Оркуш) ЗСМСВ, від 7.12.1992, м. Львів. Інтерв'юер: Л.Смолук // АПЦ, П-1-1-4, 13 с.
111. Інтерв'ю з с. Любомирою (Марією Градюк) ЗСМ, від 11.01.1994, м. Івано-Франківськ. Інтерв'юер: Н.Павликівська // АПЦ, П-1-1-356, 10 с.
112. Інтерв'ю з с. Магдалиною (Анастасією Керницькою) ЗСНДМ, від 29. 04. 2001, м. Івано-Франківськ. Інтерв'юер: І.Додончук // АПЦ, П-1-1-1098, 27 с.
113. Інтерв'ю з с. Магдалиною (Ольгою Дацьків) ЧСВВ, від 2. 08. 2001, м. Львів. Інтерв'юер: Г.Смик // АПЦ, П-1-1-54, 10 с.
114. Інтерв'ю з с. Маргаритою (Анною Трембач) ЗСНДМ, від 12.07.1999, м. Львів. Інтерв'юер: Л.Бемко // АПЦ, П-1-1-1703, 22 с.

115. Інтерв'ю з с. Марією (Агафією Гожельською) ЗСМ, від 14. 05. 2000, м. Городенка, обл. Івано-Франківська. Інтерв'юер: Н.Павликівська // АПЦ, П-1-1-1106, 13 с.
116. Інтерв'ю з с. Марією (Анною Андрусак) ЗСНДМ, від 24. 03. 2001, м. Львів. Інтерв'юер: І.Никифрук // АПЦ, П-1-1-1260, 22 с.
117. Інтерв'ю з с. Марією (Євдокією Роспопою) ЗСМ, від 21.04.2001, м. Коломия, обл. Івано-Франківська. Інтерв'юер: М.Годованець // АПЦ, П-1-1-833, 24 с.
118. Інтерв'ю з с. Маркією (Марією Башинською) ЗСНДМ, від 8. 10. 1993, м. Тернопіль. Інтерв'юер: Я.Стоцький // АПЦ, П-1-1-215, 42 с.
119. Інтерв'ю з с. Маркією (Марією Гошовською) ЗСПР, від 3.05.2003, м. Львів. Інтерв'юер: с.А.Сметаняк // АПЦ, П-1-1-20, 13 с.
120. Інтерв'ю з с. Мартою (Ганною Козак) ЗСНДМ, від 7.11.1998, м. Львів. Інтерв'юер: У.Суботіна // АПЦ, П-1-1-912, 28 с.
121. Інтерв'ю з с. Матією (Марією Тихоліс) Студійський Устав, від 30. 06. 2000, с. Великі Гаї, обл. Тернопільської. Інтерв'юер: Л.Бемко // АПЦ, П-1-1-1199, 78 с.
122. Інтерв'ю з с. Миколаєм (Ольгою Логінською) ЗСНДМ, від 24. 11. 1998, м. Стрий, обл. Львівська. Інтерв'юер: Т.Огородник // АПЦ, П-1-1-930, 15 с.
123. Інтерв'ю з с. Миколаєм (Наталією Корпан) ЗСПЄ, від 22. 02. 1994, м. Івано-Франківськ. Інтерв'юер: Н.Павликівська // АПЦ, П-1-1-346, 46 с.
124. Інтерв'ю з с. Мироною (Анастасією Склянкою) ЗСНДМ, від 2.11.1998, м. Жовква, обл. Львівська. Інтерв'юер: с. Б.Дяків // АПЦ, П-1-1-94, 29 с.
125. Інтерв'ю з с. Мироною (Марією Білою) Студійський Устав, від 6.11.1999, с. Великі Гаї, Тернопільська обл. Інтерв'юер: Г.Теслюк // АПЦ, П-1-1-1011, 14 с.
126. Інтерв'ю з с. Митродорою (Марією Тимочко) Студійський Устав, від 30. 10.1993, м. Тернопіль. Інтерв'юер: Я.Стоцький // АПЦ, П-1-1-203, 60 с.
127. Інтерв'ю з с. Модестою (Стефанією Фірманюк) ЗСНДМ, від 13.10.1993, м. Жовква. Інтерв'юер: С.Смолук / П-1-1-219, 12 с.

128. Інтерв'ю з с. Мокриною (Марією Пахолок) Студійський Устав, від 5. 02.1993, м. Львів. Інтерв'юер: Я.Стоцький // АПЦ, П-1-1-82, 19 с.
129. Інтерв'ю з с. Мокриною (Мирославою Стек) ЗССЙ, від 19. 10. 1992, м. Львів. Інтерв'юер: С.Смолук // АПЦ, П-1-1-13, 11 с.
130. Інтерв'ю з с. Мокриною (Стефанією Цембрій) ЗССНДМ, від 28.10.1993, м. Трускавець. Інтерв'юер: С.Смолук // АПЦ, П-1-1-241, 21 с.
131. Інтерв'ю з с. Монікою (Марією Гниткою) ЗСПР, від 19. 03. 1994, с. Переволока, району Буцацького, обл. Тернопільська. Інтерв'юер: Я.Стоцький // АПЦ, П-1-1-302, 26 с.
132. Інтерв'ю з с. Надією (Анною Муж) ЗССНДМ, від 25. 06. 1993, м. Львів. Інтерв'юер: С.Смолук // АПЦ, П-1-1-163, 18 с.
133. Інтерв'ю з с. Надією (Галиною Пасічник) ЗСМСВ, від 11.11.1998, м. Львів. Інтерв'юер: с. Л.Крупач // АПЦ, П-1-1-909, 32 с.
134. Інтерв'ю з с. Надією (Тетяною Голейко) ЗСНСМ, від 25. 12.1993, м. Зборів, обл. Тернопільська. Інтерв'юер: Я.Стоцький // АПЦ, П-1-1-262, 27 с.
135. Інтерв'ю з с. Неонілою (Наталією Стадник) ЗСПР, від 9. 02. 1994, м. Чортків, обл. Тернопільська. Інтерв'юер: Я.Стоцький // АПЦ, П-1-1-285, 32 с.
136. Інтерв'ю з с. Німфодорою (Ксенією Сокіл) ЗССНДМ, від 24. 06. 1993, м. Львів. Інтерв'юер: Л.Проців // АПЦ, П-1-1-161, 28 с.
137. Інтерв'ю з с. Оленою (Євдокією Озар) ЗССНДМ, від 15. 06. 1994, м. Заліщики, обл. Тернопільська. Інтерв'юер: Я.Стоцький // АПЦ, П-1-1-332, 23 с.
138. Інтерв'ю з с. Олімпією (Ольгою Каталою) Студійський Устав, від 31.08.1993, м. Тернопіль. Інтерв'юер: Л.Грабчак // АПЦ, П-1-1-211, 9 с.
139. Інтерв'ю з с. Олімпією (Ольгою Мудь) ЗССЙ, від 17.01.1996, м. Львів. Інтерв'юер: М.Патерига // АПЦ, П-1-1-14, 26 с.
140. Інтерв'ю з с. Ольгою (Оленою Ребрик) ЗСМ, від 20. 01. 1994, м. Івано-Франківськ. Інтерв'юер: Н.Павликівська // АПЦ, П-1-1-829, 18 с.
141. Інтерв'ю з с. Ольгою (Ярославою Трембач) ЗССНДМ, від 6.11.1998, м. Львів. Інтерв'юер: Т.Струтинський // АПЦ, П-1-1-933, 32 с.

142. Інтерв'ю з с. Омельяною (Ольгою Берестанською) ЗСНДМ, від 27. 12. 1993, м. Івано-Франківськ. Інтерв'юер: Н.Павликівська // АПЦ, П-1-1-836, 13 с.
143. Інтерв'ю з с. Орестом (Оленою Хомою) Згромадження сс. св. Йосифа-ОПДМ, від 13.03.1999, м. Львів. Інтерв'юер: О. Жаровський // АПЦ, П-1-1-1064, 31 с.
144. Інтерв'ю з с. Орестом (Ольгою Чучвар) ЗСНДМ, від 19. 03. 1993, м. Львів. Інтерв'юер: С.Смолук // АПЦ, П-1-1-138, 17 с.
145. Інтерв'ю з с. Онисимою (Марією Римик) ЗСМСВ, від 27.11.1998, м. Львів. Інтерв'юер: с. Августина Костерова // АПЦ, П-1-1-908, 26 с.
146. Інтерв'ю з с. Онуфрією (Марією Маїк) ЗСНДМ, від 5.05.1993, м. Львів. Інтерв'юер: Л.Купчик // АПЦ, П-1-1-137, 36 с.
147. Інтерв'ю з с. Павлою (Марією Бабій) ЗСНДМ, від 13.11.1998, м. Львів. Інтерв'юер: М.Березинська // АПЦ, П-1-1-934, 32 с.
148. Інтерв'ю з с. Порфирією (Парасковеєю Грень) ЗСНДМ, від 16.03.1995, м. Львів. Інтерв'юер: В.Габор // АПЦ, П-1-1-497, 26 с.
149. Інтерв'ю з с. Рафаїлою (Ольгою Кулиняк) ЗСПЄ, від 12. 03. 1994. м. Івано-Франківськ. Інтерв'юер: Н.Павликівська // АПЦ, П-1-1-353, 17 с.
150. Інтерв'ю з с. Симеоною (Євстахією Козак) ЗСНДМ, від 25. 06. 1993, м. Львів. Інтерв'юер: С.Смолук // АПЦ, П-1-1-162, 24 с.
151. Інтерв'ю з с. Софією (Марією Трембач) ЗСНДМ, від 15. 06. 1993, м. Заліщики, обл. Тернопільська. Інтерв'юер: Я.Стоцький // АПЦ, П-1-1-393, 18 с.
152. Інтерв'ю з с. Софією (Наталією Чорній) ЗСМСВ, від 10. 02.1993, м. Львів. Інтерв'юер: С.Чмолук // АПЦ, П-1-1-83, 15 с.
153. Інтерв'ю з с. Софронією (Вірою Шипулою) ЗСНДМ, від 6. 03. 1993, м. Золочів, обл. Львівська. Інтерв'юер: Л.Купчик // АПЦ, П-1-1-226, 39 с.
154. Інтерв'ю з с. Стефанією (Анною Гриців) ЗСМ, від 21. 12. 1996, с. Сопів, р-н. Коломийський, обл. Івано-Франківська. Інтерв'юер: Н.Павликівська // АПЦ, П-1-1-922, 16 с.

156. Інтерв'ю з с. Таїсією (Теклею Чижишин) ЗСПР, від 22. 10. 1993. м. Львів. Інтерв'юер: Я.Стоцький // АПЦ, П-1-1-284, 36 с.
157. Інтерв'ю з с. Теоктистою (Анною Кобрин) Студійський Устав, від 5.05.1993, м. Львів. Інтерв'юер: С.Смолук // АПЦ, П-1-1-131, 20 с.
158. Інтерв'ю з с. Тересою (Василиною Танюк) Студійський Устав, від 3.03.2006, Тернопільська обл, Тернопільський р-н, с. Великі Гаї. Інтерв'юер: Т.Підустав // АПЦ, П-1-1-1783, 16 с.
159. Інтерв'ю з с. Тересою (Ольгою Сопілко) ЗСНДМ, від 16. 04. 2001, м. Київ. Інтерв'юер: с. А.Заброцька // АПЦ, П-1-1-1257, 12 с.
160. Інтерв'ю з с. Тетяною (Теофілією Войтович) ЗСПР, від 26.01.1994, м. Чортків, обл. Тернопільська. Інтерв'юер: Я.Стоцький // АПЦ, П-1-1-280, 58 с.
161. Інтерв'ю з с. Філоменою (Софією Юзьків) ЗСНДМ, від 16. 12. 1993, м. Бережани, обл. Тернопільська. Інтерв'юер: Я.Стоцький // АПЦ, П-1-1-258, 27 с.
162. Інтерв'ю з с. Юлією (Стефанією Кудельською) ЗСНДМ, від 30. 06. 2000, с. Великі Гаї, обл. Тернопільська. Інтерв'юер: Л.Бемко // АПЦ, П-1-1-1197, 28 с.
163. Інтерв'ю з с. Юлітою (Ярославою Похудай) Студійський Устав, від 14.12.1993, м. Львів. Інтерв'юер: О.Петришин // АПЦ, П-1-1-78, 17 с.

**Генеральний архів сестер Службниць Непорочної Діви Марії у
м. Римі (ГАСС)**

164. Хроніка історії Згромадження Сестер Службниць Непорочної Діви Марії, Т. II // ГАСС. 210.2. – 718 с.
165. Хроніка дому Генеральної Курії Сестер Службниць // ГАСС. 190. 1. – 214 с.

**Архів сестер Службниць Непорочної Діви Марії Провінції Співстраждання
Матері Божої в Україні (АСС-ПСМБ-У), м. Львів**

166. АСС – ПСМБ – У 100. 7. Історія Згромадження. Галицька Провінція 1939 – 1959 рр. с. Йосафата Іващук, Провінційна Настоятелька. 13. 09. 1986. [Машинопис. Передрук] / с. Й. Іващук, 4 арк.

167. АСС – ПСМБ – У 100. 7. Історія Згромадження. Заслання сестер на Сибір. Лист сестри Йосафати Марії Іващук, СНДМ до Матері Єроніми Марії Химій, Головної Настоятельки СНДМ. 15. 08. 1957 р. [Машинопис. Передрук] / с. Й.Іващук, 11 арк.
168. АСС – ПСМБ – У 100. 7. Історія Згромадження. Матеріали про переслідування сестер дому по вул. Мучній, 47 у м. Львові [Рукопис. Оригінал], 14 арк.
169. АСС – ПСМБ – У 100. 7. Історія Згромадження. Про Сестер Службниць вивезених у Сибір та ін.: Сибірські спогади. Сестра Аристарха Івасів. [Машинопис. Передрук] / с. А.Івасів. 17 . 11. 1989 р. м. Тернопіль, 3 арк.
170. АСС – ПСМБ – У 100. 7. Історія Згромадження. Про Сестер Службниць вивезених у Сибір та ін.: Сибірські спогади. Сестра Христофора Гриценко, СНДМ. [Машинопис. Передрук] / с. Х.Гриценко, 5 арк.
171. АСС – ПСМБ – У 100. 7. Історія Згромадження. Спогади с. Філомени Юзьків, Провінційної Настоятельки про Провінцію в Україні в час підпілля. 26. 09. 1988 р. [Машинопис. Передрук] / с. Ф.Юзьків. м.Варшава, 27 арк.
172. АСС – ПСМБ – У 100. 7. Історія Провінційного дому сестер Службниць в Україні [Машинопис. Оригінал], 10 арк.

**Архів сестер Чину святого Василя Великого Провінції Пресвятої Тройці у
м. Львові**

173. Лист заступника начальника Департаменту інформаційних технологій Л. І. Миколаєнка Протоігумені сестер ЧСВВ Провінції Пресвятої Тройці м. Маргареті (Ользі Гутник) 17. 02. 2010 р. № 16/22-664. – К., 3 арк.

Музей Блаженних сестер Олімпії (Ольги Біди) та Лаврентії (Леокадії

Гарасимів) Згромадження сестер св. Йосифа-ОПДМ у м. Львові

174. Автобіографічні дані про Блаженну с. Олімпію Біду. Справка № 712045 про номер ешалону для виселення в Томську обл. (Росія). [Копія], 1 арк.
175. Документ про «антирадянську» діяльність с. Лаврентії. 20. 03. 1950 р. [Копія], 1 арк.

176. Документ про «антирадянську» діяльність с. Олімпії. 20. 03. 1950 р. [Копія], 1 арк.
177. Заключення про виселення та конфіскацію майна с. Олімпії. 24. 03. 1950 р. [Копія], 3 арк.
178. Протокол про виселення на спецпоселення с. Лаврентії. 27. 05. 1950 р. [Копія], 1 арк.
179. Реєстраційний лист з місця виселення с. Лаврентії. [Копія], 1 арк.
180. Розписка про довічне виселення с. Лаврентії. 21. 10. 1950 р. [Копія], 1 арк.
181. Розписка про довічне виселення с. Олімпії. 21. 10. 1950 р. [Копія], 1 арк.

Особистий архів Ольги Маслій

182. Інтерв'ю з м. Даниїлою Винник ЧСВВ, 1977 р. нар. м. Львів. Запис 31. 10. 2015. Інтерв'ю Маслій О. / Особистий архів О. Маслій. – 3 с.
183. Інтерв'ю з с. Валентиною Рябушко ЗСМСВ, 1982 р. нар. м. Львів. Запис 25. 09. 2015. Інтерв'ю Маслій О. / Особистий архів О. Маслій. – 3 с.
184. Інтерв'ю з с. Василією Чорниш ЗССЙ, 1977 р. нар. м. Львів. Запис 2. 09. 2015. Інтерв'ю Маслій О. / Особистий архів О. Маслій. – 4 с.
185. Інтерв'ю з с. Єремією Підлипчак ЗССНДМ, 1957 р. нар. м. Перемишль. Запис 19. 12. 2015. Інтерв'ю Маслій О. / Особистий архів О. Маслій. – 5 с.
186. Інтерв'ю з с. Іванною Щепанською Студійський Устав, 1988 р. нар. м. Львів. Запис 29. 10. 2015. Інтерв'ю Маслій О. / Особистий архів О. Маслій. – 5 с.
187. Інтерв'ю з с. Маркіяною Васишин ЗССЙОПДМ, 1978 р. нар. м. Львів. Запис 1. 09. 2015. Інтерв'ю Маслій О. / Особистий архів О. Маслій. – 5 с.
188. Інтерв'ю з с. Наталією Мельник ЗСПР, 1969 р. нар. м. Львів. Запис 2. 09. 2015. Інтерв'ю Маслій О. / Особистий архів О. Маслій. – 4 арк.
189. Інтерв'ю з с. Ольгою Беш ЗНСМФ, 1980 р. нар. м. Львів. Запис 7. 04. 2016. Інтерв'ю Маслій О. / Особистий архів О. Маслій. – 3 арк.
190. Інтерв'ю з с. Терезою Генсьор ЗСПЄ, 1976 р. нар. м. Івано-Франківськ. Запис 22. 09. 2015. Інтерв'ю Маслій О. / Особистий архів О. Маслій. – 4 арк.

II. Збірники документів і матеріалів

191. Богопосвячене життя. Апостольське повчання папи Івана Павла II; пер. з італ. о. П.Підручного, ЧСВВ. – Львів, 1997. – 168 с.
192. Документи Другого Ватиканського Собору. Конституції, Декрети, Декларації. – Львів: Свічадо, 1996. – 753 с.
193. Закон України «Про свободу совісті та релігійні організації» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/987-12>
194. Заява про вихід з підпілля (1987) // Католицький оглядач [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.christusimperat.org/ru/node/18408>
195. Конституция (Основной закон) Союза Советских Социалистических Республик. Утверждена постановлением Чрезвычайного VIII Съезда Советов Союза Советских Социалистических Республик от 5 декабря 1936 г. – М., 1936. – 33 с.
196. Ліквідація УГКЦ (1939–1946): документи радянських органів державної безпеки: у 2 т. – Т. 1 / КНУ імені Т.Г.Шевченка, Центр українознавства; Інститут історії України НАН України, Відділ по розробці архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ; Державний архів Служби безпеки України. – К.: П.П.Сергійчук М.І., 2006. – 920 с.
197. Ліквідація УГКЦ (1939–1946): документи радянських органів державної безпеки: у 2 т. – Т. 2 / КНУ імені Т.Г.Шевченка, Центр українознавства; Інститут історії України НАН України, Відділ по розробці архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ; Державний архів Служби безпеки України. – К.: П. П. Сергійчук М.І., 2006. – 804 с.
198. Мартирологія українських церков: у 4 т. – Т. II. – Українська католицька церква. Документи, матеріали, християнський самвидав України / упоряд. і зредагували Осип Зінкевич і священник Тарас Р.Лончина. – Торонто, Батимор : Українське вид-во «Смолоскип» ім. В.Симоненка, 1985. – 840 с.

199. Митрополит Андрей Шептицький: Життя і діяльність. Церква і церковна єдність: документи і матеріали 1899–1944: у 3 т. – Т. I. – Львів : Свічадо, 1995. – 521 с.
200. Митрополит Андрей Шептицький: документи і матеріали 1899–1944: Пастирські послання: у 3 т. – Т. III. 1939–1944. – Львів : Видавничий відділ «Артос», 2010. – 826 с.
201. Митрополит Андрей Шептицький: документи і матеріали. 1941–1944 рр. / упоряд. Ж.Ковба. Ред. А.Кравчук. – К. : Дух і Літера, 2003. – 313 с.
202. Митрополит А. Шептицький у документах радянських органів державної безпеки (1939–1944 рр.) / упоряд. С.Кокін, Н.Сердюк, С.Сердюк; заг. ред. В.Сергійчука. – К. : Українська Видавнича Спілка, 2005. – 480 с.
203. Нескорена Церква. Подвижництво греко-католиків України в боротьбі за віру і державу / [упоряд. Володимир Сергійчук]. – К. : Дніпро, 2001. – 492 с.
204. Патріарх Йосиф Сліпий у документах радянських органів державної безпеки 1939–1987: у 2 т. – Т. I. – К. : ПП Сергійчук М.І., 2012. – 656 с.
205. Патріарх Йосиф Сліпий у документах радянських органів державної безпеки 1939–1987: у 2 т. – Т. II. – К.: ПП Сергійчук М.І., 2012. – 480 с.
206. Сергійчук В.І. Десять буремних літ: Західноукраїнські землі України 1944–1953 рр. : нові документи і матеріали / В.Сергійчук. – К. : Дніпро, 1998. – 944 с.
207. Соціально зорієнтовані документи Української Греко-Католицької Церкви 1989–2000 (джерела християнського суспільного вчення та служіння) за ред. Лесі Коваленко. – Львів : Вид-во Українського Католицького Університету, 2008. – 711 с.
208. Шематизм Всего клира Греко-Католицької єпархії Станиславівської на рік Божий 1935. – Станиславів, 1935. – 213 с.
209. Шематизм Всего клира Львівської Архиепархії на рік Божий 1938. – Львів, 1938. – 114 с.

210. Шематизм греко-католицького духовенства злучених єпархій Перемиської, Самбірської і Сяноцької на рік Божий 1938–1939. – Перемишль : Накладом греко-католицької консисторії, 1938. – 168 с.

211. Шептицький А. Пастирські послання 1939–1944 рр. : у 4 т. / Андрей Шептицький. – Львів : «Артос», 2010. – Т. 3. – 828 с.

III. Мемуарна література

212. Лесів Я., о. Мій хрест – в руках його нестиму / Ярослав Лесів. – Івано-Франківськ : Нова Зоря, 2004. – 155 с.

213. Лесів Я. Сніг без ґрат : поезія, епістолярій, публіцистика, спогади, документи / укл. О.В. Сокульська, Ярослав Лесів. – К. : Смолоскип, 2014. – 784 с.

214. Людкевич Я. Спогади про голодівку на Арбаті у Москві у 1989 році [Електронний ресурс] / Ярослава Людкевич. – Режим доступу : http://druzi.by/?page_id=1080

215. Собор Св. Юра 22 січня 1989 року : документи і спогади / упоряд. Ігор Калинець. – Львів : Друкарські куншти, 2011. – 136 с.

IV. Періодичні видання

216. Губер А. Церковный праздник, верующие и неверующие / Александр Губер // Московские новости. – 1986. – № 22. – С. 1.

217. Дмитриенко Е. В «тихой» обители / Евгений Дмитриенко // Львовская правда. – 1960. – 26 червня. – С. 4.

218. Дмитрук К. Уніатська церква на службі реакції / К.Дмитрук // Український історичний журнал. – 1973. – № 11. – С. 28–40.

219. Календар Місіонаря на 1935 рік. – Жовква, 1935. – 143 с.

220. Росович В. С хрестом или ножом? [Служители униатской церкви во Львове] / В. Росович // Вільна Україна. – 1945. – 8 квітня. – 22 с.

221. Святкування тисячоліття в Гошеві і Зарваниці // Визвольний шлях. 1988. – Річник XL. – № 10, жовтень – С. 1240–1241.

V. Монографії та статті

222. Андрухів І. Галицька Голгофа / Ігор Андрухів. – Івано-Франківськ, 1997. – 84 с.

223. Андрухів І.О. Ліквідація греко-католицьких монастирів на Станіславщині у другій половині 40-х – на початку 50-х рр. XX ст. / І.О. Андрухів // Галичина. Науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис. – Івано-Франківськ, 2004. – № 10. – С. 149 – 159.
224. Андрухів І. Релігійне життя на Прикарпатті: 1944–1990 роки. Історико-правовий аналіз / Ігор Андрухів. – Івано-Франківськ, 2004. – 344 с.
225. Андрухів І.О. Рух за відновлення УГКЦ на Станіславщині в другій половині 50-х рр. XX ст. / І.О. Андрухів // Вісник Прикарпатського університету. Історія. – Івано-Франківськ : Плай, 2005. – Вип. IX. – С. 41 – 47.
226. Андрухів І.О. Суспільно-політичні та релігійні процеси на Станіславщині в кінці 30-х – 50-х роках XX ст. Історико-політологічний аналіз / Ігор Олексійович Андрухів, о.П.Кам'янський. – Івано-Франківськ : Нова Зоря, 2005. – 364 с.
227. Бабенко Л. Митрополит Андрей Шептицький на зламі суспільно-політичних альтернатив початкового періоду радянизації західноукраїнських земель / Людмила Бабенко // Україна і Ватикан. Серія збірників наукових праць. – Вип. I : Українські-ватиканські відносини в контексті суспільних і міжнародних проблем / [за заг. ред. А.Колодного, О.Реєнта, П.Яроцького, Я.Филиповича, С.Кияка.] – Івано-Франківськ – К., 2008. – С. 165–171.
228. Баран В. Україна в умовах системної кризи (1946–1980-ті рр.) / В. Баран. В. Даниленко. Україна крізь віки : у 15 т. – К., 1999. – Т.13. – 302 с.
229. Баран В.К. Україна після Сталіна. Нарис історії 1953–1985 рр. / В. Баран. – Львів: Свобода, 1992. – 124 с.
230. Батюк І.Г. Свобода совісті в СРСР / І. Г. Батюк. – К., 1958. – 36 с.
231. Білас І. Репресивно-каральна система в Україні 1917–1953. Суспільно-політичний та політико-правовий аналіз: у 2 кн. Іван Білас. – К. : Либідь, 1994. – Кн. 1. – 432 с.
232. Блаженна Олімпія Біда [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://bpc.org.ua/svyati-ukrajinskogo-narodu/blazhenna-olimpiya/>
233. Блаженна Преподобномучениця Лаврентія Гарасимів [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://proscha.in.ua/index.php/svyati/blazhenni/item/254>

234. Блаженна преподобномучениця Лаврентія Гарасимів. Сестра, Згр. Св. Йосифа 1911–1952. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://preobrazhennja.org.ua/content/blazhenni-sestry-lavrentiya-ta-olimpiya>
235. Блаженна преподобномучениця Олімпія Біда. Сестра, Згр. Св. Йосифа 1903–1952 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://preobrazhennja.org.ua/content/blazhenni-sestry-lavrentiya-ta-olimpiya>
236. Блаженні с.Олімпія та с.Лаврентія. Життєвий шлях, мучеництво, перевезення та почитання мощей. – Львів, 2012. – 188 с.
237. Блаженные Олимпия и Лаврентия // Сайт Сибирской католической газеты. – 16 декабря 2014 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://webcache.googleusercontent.com/search>
238. Богачевська-Хом'як М. Білим по білому. Жінки в громадському житті України. 1884–1939 / Марта Богачевська-Хом'як. – К. : Либідь, 1995. – 424 с.
239. Бойко О. Україна у 1985–1991 рр. Основні тенденції суспільно-політичного розвитку / О.Бойко. – К.: ІПЕНД, 2002. – 306 с.
240. Борисова О. Соціально-історична антропологія: Електронний навч. посібник / О.Борисова. – Луганськ, 2009. – 270 с.
241. Боцюрків Б. Українська Греко-Католицька Церква і Радянська держава (1939–1989) / Богдан Боцюрків ; [пер. з анг. Наталії Кочан, за ред. Олега Турія]. – Львів : Вид. Українського католицького університету, 2005. – 268 с.
242. Брьокх К. «Цілком нормально, згідно з засадами свободи сумління, гарантованими Сталінською Конституцією»: Гоніння на релігію у сталінський період (1944–1953) / Катрін Брьокх // Ковчег : науковий збірник із церковної історії. – Львів : Вид-во Українського католицького університету. – 2012. – № 6. – С. 405–429.
243. Бублик Т. Діяльність патріарха Йосифа Сліпого щодо легалізації УГКЦ у світлі радянських документів (1960–1980-ті роки) / Тарас Бублик // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. – 2013. – №37. – С. 152–156.

244. Бучацька єпархія УГКЦ. Парафії, монастирі, храми. Шематизм : Присвячується 25-річчю виходу УГКЦ з підпілля / кер. проекту : Я.Стоцький. – Тернопіль : ТОВ «Новий колір», 2014 – 400 с.
245. Ваврик М. Нарис розвитку і стану Василіянського Чину XVII – XX ст. / М.Ваврик. – Рим, 1979. – 217 с.
246. Ващур О., СНДМ. Горіти любов'ю. Духовний шлях Блаженної Сестри Йосафати Гордашевської / О.Ващур. – Львів : Вид-во альманаху «Київська Церква», 2001. – 119 с.
247. Великий А. о, ЧСВВ. Історія Сестер Служebниць (1892–1967) / Атанасій Великий. – Рим, 1968. – 767 с.
248. Великий А. о., ЧСВВ. З літопису християнської України : XX ст. / Атанасій Великий. – Рим, 1977. – Т. 9. – 222 с.
249. Випробовування підпіллям (З історії парафії Покрови Пресвятої Богородиці м.Заліщики в часи підпілля) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ugcc-pokrov.te.ua/news/63-2014-09-25-19-04-26>
250. Вірченко Н. Легендарна ігуменя Йосифа / Наталія Вірченко // Наша віра. – 2002. – № 12. – С. 12–13.
251. Вона служила Богові та Україні. До 100-річчя від дня народження матері-ігумені Йосифи (О. Вітер) // Шлях перемоги. 2004 – 25 лютого. – С. 2.
252. Вуянко М. Монастирі Івано-Франківська (Станіславова) / Марія Вуянко. – Івано-Франківськ, 1998. – 214 с.
253. В'ятрович В. Україна. Історія з грифом «Секретно» / Володимир В'ятрович. – Харків : Книжковий клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2015. – 512 с.
254. Гель І. А. Виклик системі. Український визвольний рух у другій половині XX століття / І.А.Гель; ред. та упор. І.В.Єзельська. – Львів : Часопис, 2013. – 392 с.
255. Глистюк Я. Греко-католицьке чернецтво в релігійному житті України, 1939–2001 роки / Ярослав Глистюк, Олег Турій // Ковчег: науковий збірник із церковної історії Інститут історії Церкви Львівської Богословської Академії. – Львів, 2001. – №3. – С. 360–376.

256. Гнатів Х., СХМ. Монахині Святопокровського монастиря – у советських тюрмах та на засланнях / схм. Хризантія Гнатів // Наш монастир: тематичний збірник Святопокровського жіночого монастиря Студійського Уставу. – Львів, 1999. – № 11. – С. 45–47.
257. Головин Б.П. Ісповідники віри – наші сучасники. / Б.П.Головин. – Тернопіль : Терно-граф, 2009. – 164 с.
258. Головин Б.П. За служіння Богові, народу – смерть / Б.П.Головин. – Тернопіль : Терно-граф, 2008. – 200 с.
259. Головин Б.П. Мученики та ісповідники Української церкви ХХ століття: нариси, статті, дослідження / Б.П.Головин ; за ред М.Николина. – Тернопіль : Просвіта, 2000. – 244 с
260. Головин Б.П. Христові обручниці / Б.П.Головин ; за ред. С.Костюка. – Тернопіль : Просвіта, 2006. – 156 с.
261. Грицак Я.Й. Нарис історії України: Формування модерної української нації ХІХ–ХХ ст. : навч. посібник для учнів гуманіт. гімназій, ліцеїв, студентів іст. фак., вузів, вчителів / Я.Й.Грицак. – К. : Генеза, 1998. – 360 с.
262. Гургула І. День над ніччю / Ігор Гургула. – Львів : Свічадо, 2004. – 96 с.
263. Гурянова І. Принцип об'єктивності історії та історичного в пізнанні соціальних явищ / І.Гурянова // Філософія. Педагогіка. Суспільство : збірник наукових праць Рівненського державного гуманітарного університету. – Рівне, 2001. – Вип. 1. – С. 20–28.
264. Даниленко С. Дорогою ганьби і зради. Історична хроніка / С.Даниленко. – К.: Наукова думка, 1970. – 357 с.
265. Делятинський Р. Шематизм Станиславівської єпархії (1886–1938 рр) : особливості історичного джерела / Р.Делятинський // Наук. вісник ІФТА УГКЦ «Добрий пастир». – 2011. – Вип. 4. – С. 175–204.
266. Дмитришин А. Згромадження сестер Пресвятої Родини / Анатолія Дмитришин // Свобода. – 1996 – 28 березня, № 60. – С. 3.

267. Дмитрук К. Приречені. Буржуазно-націоналістичні та уніатські провокатори на послугах фашизму та імперіалістичної реакції / К.Дмитрук. – Львів : Каменяр, 1981. – 327 с.
268. Дмитрук К. Свастика на сутанах / К.Дмитрук. – М., 1976. – 192 с.
269. Доброєр О. Католицька Церква в Україні / Олександр Доброєр. – К.: Кайрос, 2001. – 216 с.
270. До історії державного органу в справах релігій в Україні : у 2 част. Част. II: 1920–1991 роки [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.religion.in.ua/main/analitica>.
271. До світла Воскресіння крізь терни катакомб. Підпільна діяльність та легалізація Української Греко-Католицької Церкви. – [вид. 2-ге, випр. і доп.]. – Львів : Вид-во Українського католицького університету, 2014. – 84 с.
272. Єгрешій О. Єпископ Григорій Хомишин : портрет релігійно-церковного і громадсько-політичного діяча / Олег Єгрешій. – Івано-Франківськ : Нова Зоря, 2006. – 166 с.
273. Жаровська О. Випробувані, як золото в горнілі / Ольга Жаровська. – Львів, 2013.– Кн. I. – 211 с.
274. Жернова Т. Святі мощі Олімпії і Лаврентії зцілюють людей / Тетяна Жернова // Високий замок. – 2009. – 18 березня. – № 45. – С. 6.
275. За Бога, за Україну! Про Матір-ігуменю Йосифу (Олену) Вітер / упоряд. Н. Вірченко. – К. : Задруга, 2007. – 248 с.
276. Зашкільняк Л.О. Вступ до методології історії / Л.О.Зашкільняк. – Львів : ЛОНМІО, 1996. – 96 с.
277. Збірник праць Ювілейного Конгресу / за ред. Володимира Яніва. – Мюнхен, 1989. – 1002 с.
278. Згромадження сестер Пресвятої Родини [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.youtube.com/watch?v=PldmPgURXEk>
279. Згромадження сестер служебниць Непорочної Діви Марії [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://ssmi-ua.org/domy_lviv_muchna.html

280. Здіорук С.І. Суспільно-релігійні відносини: виклики Україні ХХІ століття / І.С.Здіорук. – К.: Знання України, 2005. – 552с.
281. Зінько В. о., ЧСВВ. Беатифікація Слуг Божих. Мученики за віру. Жінки-черниці: [Про монахиню Олімпію Бідун] / о. Василь Зінько // Світло. – 2001. – №. 7, 8. – 297 с.
282. Зозуля М. Моніка Полянська – відповідь на поклик / Марта Зозуля. – Львів : Скриня, 2013. – 47 с.
283. Іванюта В. Блаженні, бо ганьблені та гнані. Ігуменя сестер-студиток Йосифа Вітер / Віра Іванюта // Вірую. – 1997. – № 16. – С. 4–5.
284. Івашків А. Вона віддала своє серце Богові / Анатолія Івашків // Українське слово. – 2004. – 5 березня. – С. 6.
285. Ісаєвич О. Сестри Пресвятої Родини в Україні / Ольга Ісаєвич // Свобода. – 1995. – 13 січня. – № 7. – С. 2.
286. Історичне джерелознавство : підручник / Я.С.Калакура. І.Н.Войцехівська, С.Ф.Павленко та ін. – К. : Либідь, 2002. – 488 с.
287. Історія релігії в Україні : у 10 т. / ред. кол. : А.Колодний та ін. – К. , 1996 – 2000. – Т. 10. – 2000. – 612 с.
288. Історія сестер Чину святого Василія Великого [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.mykoly-dobrogo.org.ua/sestri-vasiliyanki/istoriya-chinu/>
289. Історія України / за ред. Смолія В.А. – К. : Альтернативи, 2002. – 471 с.
290. Йосафата: Монахині працювали в підпільній церкві [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.youtube.com/watch?v=MpK1sy4dfvk>
291. Йосифітки – Згромадження Сестер св. Йосифа Обручника Пречистої Діви [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://risu.org.ua>
292. Калакура Я.С. Українська історіографія : курс лекцій / Я.С.Калакура. – К. : Генеза, 2004. – 496 с.
293. «Катакомбна церква» (двадцятиліттю виходу Української Греко-Католицької Церкви з підпілля присвячується): статті і матеріали / ред. кол.: З.Білик, Я.Дашкевич, О.Киричук, Л.Моравська, М.Омельчук, І.Орлевич, І.Паславський, О.Сидор. – Львів : Вид-во Львівського музею історії релігії «Логос», 2009. – 140 с.

294. Катакомбна Церква. Експозиція Інституту Історії Церкви. Монаші чини і згромадження (1956–1989) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ichistory.org/ukrsite/churchex/church13.html>
295. Катала О. Робітниці Христового лану / Олімпія Катала // Божий сіяч. – 2004. – № 2. – С. 7.
296. Концур-Карабінович Н.М. Підготовка до ліквідації Греко-католицької церкви на теренах Станиславівської єпархії / Н.М. Концур-Карабінович // Науковий вісник Івано-Франківського богословського університету УГКЦ «Добрий Пастир». – 2015. – № 7. – С. 142–146.
297. Концур-Карабінович Н.М. Постать Глави УГКЦ – митрополита Андрея Шептицького в антицерковній політиці радянської влади / Н.М. Концур-Карабінович // «Гілея : науковий вісник». – 2015. – Вип. 12. – С. 64–66.
298. Киричук Ю. Під чорними крилами Ватикану / Ю.Киричук. – Львів, 1955. – 215 с.
299. Кияк С. Ідентичність українського католицизму: генезис, проблеми, перспективи / Святослав Кияк. – Івано-Франківськ : Нова Зоря, 2006. – 632 с.
300. Кіс О. Слугині Світла / Ольга Кіс. – Жовква : Місіонер, 2012. – 252 с.
301. Кобута С. Суспільна легалізація УГКЦ як чинник національно-релігійного відродження у 1987–1991 рр. / С.Кобута // Науковий вісник Івано-Франківського богословського університету УГКЦ «Добрий Пастир». – 2014. – № 6. – С. 190–197.
302. Королевський К. Митрополит А. Шептицький / Кирило Королевський ; пер. з фр. Я.Кравець. – Львів : Свічадо. 2014. – 490 с.
303. Клімов В.В. Уніатство – запеклий ворог української культури / В.В.Клімов. – К. : Знання, 1981. – 48 с.
304. Курдина З. Мати – ігуменя Йосифа Вітер : доля української подвижниці / Зеновія Курдина // Мета. – 2000. – Лютий, № 2. – С. 8–9.
305. Ленцик В. Визначні постаті Української Церкви : Митрополит Андрей Шептицький і Патріарх Йосип Сліпий / Василь Ленцик. – Львів : Свічадо, 2004. – 608 с.

306. Лисенко О. До питання про становище церкви в Україні у період Другої світової війни / О.Лисенко // Український історичний журнал. – К., 1995. – № 3. – С. 74–81.
307. Лисенко О. Церковне життя в Україні 1943–1946 рр. / О.Лисенко. – К., 1998. – 404 с.
308. Ліквідація УГКЦ. Музей «Територія Терору» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://territoryterror.org.ua>
309. Лісовенко Т. Огляд методів та методології дослідження історії техніки / Т.Лісовенко // Історія науки і техніки : збірник наукових праць / гол. ред. О.Пилипчук. – К., 2012. – Вип. 2. – 244 с.
310. Літургія підпільної Церкви: збірник / за ред. Івана Говери. Спомини. Статті. Інтерв'ю. Фотоматеріали. – Тернопіль : Джура, 2014. – 207 с.
311. Микуш І. Блаженна Олімпія – свідок невинних страждань монашества / І.Микуш., Р.Сиротич // Пізнай правду. – 2003. – № 2. – С. 33–34
312. Марчук В. Українська Греко-Католицька Церква. Історичний нарис / Прикарпатський університет ім. В. Стефаника / Василь Марчук. – Івано-Франківськ : Плай, 2001. – 164 с.
313. Марчук В. Церква, духовність, нація. Українська греко-католицька церква в суспільному житті України ХХ ст. / Василь Марчук. – Івано-Франківськ. 2004. – 464 с.
314. Маслій О. Згромадження сестер Мироносиць: історичний нарис / О.Маслій. – Івано-Франківськ : Нова Зоря, 2010. – 103 с.
315. Маттеї Д. Україна – земля мучеників / Джампаоло Маттеї ; [пер. з італ. о. О.Лісовського]. – Жовква : Місіонер, 2014. – 194 с.
316. Митрополит Андрей Шептицький – великий праведник України, фундатор національно-культурного відродження в Україні: матеріали Всеукраїнської наукової конференції з міжнародною участю 20 травня 2015 р. м.Коломия. – Івано-Франківськ : Наір, 2015. – 240 с.
317. Монастирі Української Греко-Католицької Церкви. – Львів : Свічадо, 2006. – 153 с.

318. Мудрий С. Нарис історії Церкви в Україні / Софрон Мудрий. – Рим, 1990. – 252 с.
319. Мученики – джерело свободи Церкви: збірка статей конференції справ беатифікації і канонізації святих у Католицькій Церкві. – Львів, 2015. – 261 с.
320. Огнева О.В. Свобода совісті реальна та ілюзорна / О.В.Огнева, О.І.Уткін. – К. : Наукова думка, 1982. – 184 с.
321. Осечинський В. Греко-католицька церква на службі австро-німецького імперіалізму фашистських загарбників / В.Осечинський // Наукові записки Львівського університету. Серія історія. – 1948. Т. 10, вип. 3. – С. 5–21.
322. Новітня історія України (1900–2000): підручник / за ред. А.Г.Слюсаренка, В.І. Гусева, В.М.Литвина та ін. – К. : Вища школа, 2002. – 719 с.
323. Панас К., о. Історія Української Церкви / Кость Панас. – Львів. 1992. – 158 с.
324. Паславський І. Нові українські мученики ХХ ст. / Іван Паславський // Світло. – 2002. – № 4. – 101 с.
325. Пашенко В. Греко-католики в Україні: від 40-х років ХХ століття до наших днів / Володимир Пашенко. – Полтава, 2002. – 616 с.
326. Пекар А., о. ЧСВВ. Ісповідниці віри нашої сучасності : причинок до мартиролога Української Католицької Церкви під совітами / Атаназій Пекар, ЧСВВ. – Рим ; Торонто, 1982. – 332 с.
327. Петляков П. Уніатська церква – ідейний ворог трудящих / П.Петляков. – Львів, 1976. – 155 с.
328. Петляков П. Униатская церковь – оружие антикоммунизма и антисоветизма / П.Петляков. – Львів, 1982. – 168 с.
329. Пилипів І.В. Греко-католицька церква – найвпливовіша суспільна сила у кристалізації української нації міжвоєнної Галичини / І.В.Пилипів // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету ім. В.Гнатюка. Сер. Історія. – Тернопіль, 2010. – № 1. – С. 109–114.

330. Пилипів І.В. Греко-католицька церква в суспільно-політичному житті Східної Галичини (1918–1939 рр.) : монографія / І.В.Пилипів. – Тернопіль : Вид-во ТНЕУ «Економічна думка», 2011. – 428 с.
331. Пилипів І.Правовий статус греко-католицької церкви в Другій Речі Посполитій (1925–1939 рр.) / І.Пилипів // Збірник наукових праць «Ефективність державного управління». – 2013. – Вип. 34. – С. 153–162.
332. Під покровом святого Йосафата. Короткий погляд на історію Згромадження Сестер святого священномученика Йосафата / за ред. с.Агнети Заведюк. – Львів, 2014. – 78 с.
333. Побуринна Є.с. Приховані перлини / Єремія Побуринна. – Львів : Місіонер, 1995. – 20 с.
334. Політичний терор і тероризм в Україні XIX-XX ст. Історичні нариси. – К.: Наукова думка, 2002. – 952 с.
335. Поліщук Н. Заснування жіночого монастиря Студитського уставу на Львівщині [Електронний ресурс] / Режим доступу : http://risu.org.ua/ua/index/exclusive/events_people/61287/
336. Поліщук Н.Фаїна Ляхер – християнка Анна й монахиня Марія. Історія з підпілля і глибин душі / Ніна Поліщук [Електронний ресурс] / Режим доступу : <http://www.xic.com.ua/z-istoriji-duhu/14-molytva/364>
337. Попадюк В.о., ЧСВВ. Сестра Володимира (Марія) Теличкан, ЧСВВ : Вірність Богові не зламали ні Сибір, ні воєнні лихоліття / Віталій Попадюк // Місіонер. – 2016. – № 1. – С. 36–38.
338. Похилевич Д.Л. Уніатська церква – ворог українського народу / Л.Д.Похилевич. – Львів, 1960. – 84 с.
339. «Правда визволить...» : матеріали наукової конференції з нагоди 25-ліття легалізації УГКЦ 6 листопада 2014 р. / за ред. о. П.Марцелюка, С.Гуркіної, В.Суботіна. – Жовква : Місіонер, 2015. – 200 с.
340. Прах Б.о. Духовенство Перемиської єпархії та Апостольської адміністрації Лемківщини. Біографічні нариси (1939–1989) : у 2 т. / о. Б.Прах. – Львів : УКУ, 2015. – Т. 1. – 721 с.

341. Преображення у Господі: матеріали Конференції монашества УГКЦ (21–26 липня 2004 р.). – Львів : Свічадо, 2004. – 345 с.
342. Преображення у Господі: матеріали III сесії Собору монашества УГКЦ «Служіння і післаництво» 2008 р. – Львів : Свічадо, 2009. – 207 с.
343. Реєнт О. Українська національна ідея і християнство / О.Реєнт, О.Лисенко. – К. : Богдана, 1997. – 128 с.
344. Репресована Церква. Літопис Голготи України: у 3 т. – Дрогобич : Видавнича фірма «Відродження», 1994. – Т. 2. – 530 с.
345. Романчук Л. Випробувані, як золото в горнилі / Л.Романчук, В.Савран. – Львів : Місіонер. 2014. – 150 с.
346. Романюк В. Богові і Україні / Василь Романюк: у 3 кн. – Кн. 2. – Івано-Франківськ : Симфонія форте, 2010. – 352 с.
347. Роод В. Рим и Москва / Виим Роод. – Львів : Свічадо, 1995. – 279 с.
348. Савчук Б. Твердиня віри. Історія Станіславського (Івано-Франківського) монастиря сестер Василиянок / Борис Савчук. – Івано-Франківськ : Нова Зоря, 2011. – 271 с.
349. Сало С. с., ЧСВВ. Провінція Пресвятої Тройці Сестер Чину Святого Василя Великого: нариси з історії / Серафима Сало. – Жовква : Місіонер, 2012. – Т.1. – 432 с.
350. Сапеляк А. Отець-прелат Кирило Селецький Засновник монаших згромаджень / Андрій Сапеляк. – Львів : Галицька монаша спілка, 2004. – с. 346
351. Святопокровський жіночий монастир. Історія та сучасність. – Львів, 2014. – 36 с.
352. Сестра Олімпія Біда // Божий сіяч. – 2003. – № 5, травень. – С. 3.
353. Славута Д. с., СНДМ. Молитва і служіння. Біографія Слугині Божої Йосафати Гордашевської / Домініка Славута. – Канада : Торонто, 1996. – 174 с.
354. Стеців-Тимчук У.П. Свічка в руках Христових / Уляна Петрівна Стеців-Тимчук. – Львів : Сполом, 2013. – 111 с.

355. Стоцький Я.В. Спроби виходу УГКЦ з підпілля крізь призму державно-церковних відносин / Я.В.Стоцький // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. – Запоріжжя : ЗНУ, 2012. – Вип. XXXII. – С. 297–301.
356. Стоцький Я. Українська Греко-Католицька Церква і релігійне становище Тернопільщини (1946–1989 рр.) / Ярослав Стоцький. – Тернопіль : Підручники і посібники, 2003. – 432 с.
357. Сурмач О. Католицькі жіночі монастирі під час німецької окупації (1941–1944 рр.) / О.Сурмач // Українознавець – Львів, 2005. – Вип. 1. – С. 19–53.
358. Тебе, Бога, хвалимо. Сестри Служебниці Непорочної Діви Марії, перше сторіччя. – Рим, 1992. – 29 с.
359. Турій О. «Попи і хлопці»: соціальна «доктрина» греко-католицького духовенства і національно-політична мобілізація українського селянства Галичини в середині ХІХ століття / Олег Турій // Ковчег. – Ч. 3: Науковий збірник із церковної історії. – Львів : Інститут історії церкви Львівської богословської Академії, 2001. – С. 296–321.
360. Українська греко-католицька церква в СРСР [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://uk.wikipedia.org/>
361. Уподібнені до Пресвятої Родини [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.traducionalist.info/blog/upodibneni_do_presvjatoji_rodini
362. Уткин А. Антисоветизм под флагом «защити религии» / А.Уткин. – К., 1987. – 48 с.
363. Федорів Ю. Історія Церкви в Україні / Юрій Федорів. – Торонто, 1967. – 362 с.
364. Філософія історії : підр. для вищ. шк. – Харків : Прапор, 2006. – 656 с.
365. Християнство в Україні на межі третього тисячоліття. – Івано-Франківськ : Плай, 2002. – 435 с.
366. Церква мучеників / упоряд. Олег Турій. – Львів : Свічадо, 2002. – 56 с.
367. Шейко В. Організація та методика науково-дослідницької діяльності / В.Шейко, Н.Кушнарєнко. – К. : Знання, 2004. – 310 с.

368. Шкраб'юк П. Крехів: дороги земні і небесні / Петро Шкраб'юк. – Львів: Місіонер, 2002. – 415 с.
369. Шкраб'юк П. Монаший чин отців Василян у національному житті України / Петро Шкраб'юк. – Львів : Місіонер, 2005. – 439 с.
370. Шліхта Н. Церква тих хто вижив / Наталія Шліхта. – Харків, 2011. – 466 с.
371. «Шлях до святості». Життя і діяльність блаженного Миколая Чарнецького: матеріали наукової конференції Львів, 12 грудня 2014 р. – Львів : Скриня, 2014. – 249 с.
372. Як і чому комуністична влада ліквідовувала УГКЦ? [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://news.ugcc.ua>
373. X. Marjan Proński. Zakony Żeńskie w Polsce / Marjan Proński. – Kraków : Nakładem drukarni Powściągliwość i praca, 1934. – 53 s.

Енциклопедичні видання

374. Історична наука : термінологічний і понятійний довідник ; навч. посібн. / В.М.Литвин, В.І.Гусєв, А.Г.Слісаренко та ін. – К. : Вища школа, 2001. – 430 с.
375. Каталог монашества УГКЦ в Україні / Патріарша комісія у справах монашества. – Львів, 2013. – 188 с.
376. Каталог Згромадження Сестер Служебниць Непорочної Діви Марії. – Рим, 1995. – Ч. 7. – 245 с.
377. Каталог Згромадження Сестер Служебниць Непорочної Діви Марії. – Рим, 2001. – Ч. 8. – 217 с.
378. Каталог сестер Чину св. Василя Великого. Видано при Генеральній курії. – Рим, 1983. – Ч. 1. – 48 с.
379. Релігієзнавчий словник / за ред. професорів А.Колодного і Б.Ломовика. – К. : Четверта хвиля, 1996. – 392 с.
380. Тернопільський енциклопедичний словник: у 4 т. / редкол. : Г.Яворський та ін. – Тернопіль : Збруч, 2004. – Т. 4. – 788 с.

Автореферати дисертацій, магістерські та дипломні роботи

381. Андрухів І.О. Політика радянської влади у сфері релігії та конфесійне життя на Прикарпатті в 40–80-х роках ХХ століття. Історико-правовий аналіз : автореф.

дис. на здобуття наук. ступеня докт. іст. наук : спец. 07. 00. 01 «Історія України» / І.О. Андрухів. – Ужгород, 2006. – 36 с.

382. Бублик Т.Т. Українська Греко-Католицька Церква в контексті державно-церковних відносин в Україні (1985–1991) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 09. 00. 11 «Релігієзнавство» / Т.Т. Бублик. – Острог, 2014. – 20 с.

383. Вус Галина (с. Наталія). Історія східної вітки Згромадження сестер милосердя св. Вінкентія у Львівській митрополії 1926–2000 роки: магістерська праця № 66069 / Г.Вус. – Люблін : Люблінський католицький університет, 2003. – 105 с.

384. Гуркіна С.В. Греко-католицьке духовенство Львівської Архиепархії в умовах переслідування радянською владою (1944–1950) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07. 00. 01 «Історія України» / С.В. Гуркіна. – Львів, 2012. – 20 с.

385. Заброцька А. Українська Провінція Сострадання Матері Божої ССНДМ в умовах тоталітарних режимів 1939–1989 рр. : дипломна робота / А.Заброцька. – Львів : Львівська Богословська академія, 2003. – 82 с.

386. Концур-Карабінович Н.М. Львівський собор 1946 р. в антиунійній політиці радянського тоталітарного режиму : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.01 «Історія України» / Н.М. Концур-Карабінович. – Івано-Франківськ, 2010. – 20 с.

387. Марко М. Життя і діяльність Згромадження сестер св. Йосифа ОПДМ у 1930–1960 рр. / Марія Марко. – Львів : Львівська Богословська академія. 2001. – 18 с.

388. Могила К. Згромадження сестер милосердя св. Вінкентія в період 1939 – 1963. Магістерська робота / К.Могила. — Львів : Український католицький університет, 2008. – 72 с.

389. Сердюк Н. Репресії радянських органів державної безпеки щодо Української греко-католицької церкви в 1944–1949 рр. : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07. 00. 01 «Історія України» / Н.Сердюк. – К., 2006. – 22 с.

390. Стасюк І.М. Греко-католицьке жіноче чернецтво Станіславівської єпархії (кінець XIX – перша половина XX ст.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.01 «Історія України» / І.М.Стасюк. – Івано-Франківськ, 2014. – 16 с.

ДОДАТКИ

Додаток А

Словник термінів

1. Благочинний – служитель православної Церкви, що керує церквами кількох парафій.
2. Генеральна настоятелька – уряд у чернечій спільноті, повноваження якого поширюються на всі монастирі чину чи згромадження.
3. Єпархія – церковно-адміністративна одиниця у християнській Церкві, що в основному збігається з територіально-адміністративним поділом країни.
4. Єпископ (архієрей) – вищий ступінь священства в християнських Церквах.
5. Ігуменя – сан настоятельки монастиря.
6. Капітула – зібрання монахинь, скликане за приписами канонічного права і статуту.
7. Мати – форма звертання до настоятельки у деяких чернечих спільнотах.
8. Митрополит – у церквах з патріаршим управлінням – другий чин після патріарха, який стоїть на чолі церковно-адміністративної одиниці – митрополії.
9. Монастир – форма об'єднання чернецтва у громади з єдиним статутом життя, спільним володінням житловими, господарськими та культовими приміщеннями.
10. Новіціят – період підготовки до прийняття чернечого стану.
11. Обіт – прилюдна присяга Богові зберігати чистоту, убожество й послух на означений час, або до смерті.
12. Облечини – обряд одягання чернечого одягу.
13. Провінція – у чернечих інституціях – одиниця, яка складається з кількох монастирів.
14. Статут – чернечі конституції, правила, устави, які регламентують життя в монастирях.
15. Чернече згромадження, або конгрегація – сукупність, союз чи організація монастирів, що дотримуються одного й того ж статуту, нерідко – синонім слова «орден».

Арештовані черниці в період ліквідації УГКЦ (1945–1950 рр.)

І. Чин святого Василя Великого:

№	Ім'я та прізвище черниці	Дата арешту	Термін покарання. Місце перебування в ув'язненні	Повернення із заслання	Джерело інформації
1	м. Анна Авксентія См'ельська	1949 р.	25 років. Мордовська Республіка.	1956 р.	[32].
2	м. Атаназія Анна Біланюк	Серпень 1946 р.	10 років.	24. 05. 1956 р.	[349, с. 335].
3	м. Віра Ольга Слободян	1946 р.	Казахстан	1956 р.	[349, с. 330– 331].
4	м. Емелія Катерина Андрієвська	Невідомо			
5	м. Ірина Мармаш	Невідомо	Кемеровська обл.	1956 р.	[349, с. 337 – 340]
6	м. Йосифа Марія Ісопенко	6 . 10. 1949 р.	10 років. Кізіллаг Пермської обл.	12. 11. 1955 р.	[30].
7	м. Ксенія Климентія Петрівська	29. 11. 1945 р.	Невідомо		[349, с. 361].
8	м. Маврикія Марія Хома	29. 11 1945 р.	Під слідством до 9 місяців		[349, с. 361]
9	м. Марія Климентина Копистянська	1947 р.	10 років.	Невідомо	[349, с. 326].
10	м. Марта Марія Лесняк	Невідомо	10 років. Мордовська Республіка.	Невідомо	[349, с. 325]

11	м. Моніка Марія Полянська	29. 11. 1945 р.	8 років. Дубравлаг Мордовська Республіка.	Померла на засланні 26. 12. 1951 р.	[32].
12	м. Онисима Ольга Шушкевич	24. 12. 1949 р.	Комсомольськ- на-Амурі Хабаровський край.	1955 р.	[349, с. 333, 334].
13	с. Ангелина Анна Гайдуківська	Серпень 1946 р	Невідомо	12. 09. 1955 р.	[57].
14	с. Андрея Анна Березовська	8. 08. 1948 р.	10 років.	Невідомо	[57].
15	с. Андрея Анна Дуль	5. 07. 1948 р.	10 років. Мордовська Республіка.	1955 р.	[349, с. 336]
16	с. Андрея Наталія Пастернак	29. 11. 1945 р.	Під слідством до 6 місяців		[349, с. 366].
17	с. Венедикта Євгенія Кахнікевич	Серпень 1946 р.	Засуджена на 10 років.	25 грудня 1954 р.	[57].
18	с. Дарія Анна Свірська	29. 11. 1945 р.	Казахстан	Невідомо	[32].
19	с. Дарія Катерина Камінська	1950 р.	Невідомо		[349, с. 333, 334].
20	с. Євпраксія Євфросинія Стефанишин	08. 08. 1948 р.	«Ангарлаг» с. Заярск Іркутської обл.	22. 08. 1955 р	[349, с. 324].
21	с. Йосифа Софія Хім'як	03. 08. 1949 р.	Позбавлення волі строком на 8 років	27. 03. 1954 р.	[349, с. 360].
22	с. Кипріяна Катерина Шух	12. 08. 1947 р.	Позбавлення волі строком на 10 років.	31. 01. 1956 р.	[57].

23	с. Магдалина Ольга Дацьків	5. 09. 1947 р.	Позбавлення волі строком на 8 років.	14. 02. 1955 р.	[349, с. 322– 333].
24	с. Маркіяна Магдалина Пілюс	16. 08. 1949 р.	Позбавлення волі строком на 10 років.	20. 12. 1954 р.	[349, с. 326– 327]
25	с. Мір'ям Анастасія Волошин	07. 12. 1949 р.	Виселення навічно. м. Балей Читинської обл.	30. 07. 1956 р.	[66; 67].
26	с. Стефанія Аделя Млинарська	29. 11. 1945 р.	Позбавлення волі строком на 5 років.	Невідомо	[349, с. 359– 360].

II. Згромадження сестер СНДМ

№	Ім'я та прізвище черниці	<i>Дата арешту</i>	<i>Термін покарання. Місце перебування в ув'язненні</i>	<i>Повернення із заслання</i>	<i>Джерело інформації</i>
1	с. Аврелія Анна Маслюк	12. 05. 1950 р.	Виселення навічно. с. Богородске Ульчского р-ну Нижньо- Амурської обл. Хабаровського краю.	15. 03. 1956 р.	[75].

2	с. Агнета Марія Грис	7. 05. 1950 р.	Виселення навічно. с. Харськ Молчанівського р-ну Томської обл.	5.08. 1957 р.	[69].
3	с. Акилина Анастасія Горинець	24. 12. 1939 р.	Позбавлення волі строком на 5 років	Невідомо	[173, арк. 1].
4	с. Амброзія Стефанія Павлишин	17. 01. 1950 р.	Позбавлення волі строком на 10 років.	07. 02. 1955 р.	[173, арк. 2].
5	с. Анісія Варвара Гірняк	6. 11. 1950 р.	Невідомо		[164, с. 554].
6	с. Антоніна Анна Ячмінська	Під слідством	Невідомо		[173, арк. 3].
7	с. Аристарха Ганна Івасів	6. 11. 1950 р.	Невідомо		[164, с. 554].
8	с. Вартоломея Анастасія Голінка	Невідомо			[164, с. 554].
9	с. Вінкентія Параскевія Федина	Невідомо			[164, с. 554].
10	с. Віталія Анна Мікусь	Під слідством			[164, с. 554].
11	с. Гавриїла Марія Кулинич	Невідомо			[164, с. 554].

12	с. Германа Марія Супрун	7. 05. 1950 р.	Виселення навічно. с. Нова Пуданга Молчанівського р-ну Томської обл.	10. 08. 1956 р.	[73].
13	с. Евмелія Варвара Крашевська	Невідомо			[164, с. 554].
14	с. Епістимія Євгенія Возьна	12. 05. 1950 р.	Виселення на вічно. с. Богородске Ульчського р-ну Нижньо- Амурської обл. Хабаровського краю.	6. 02. 1957 р.	[71].
15	с. Єлизавета Софія Устяк	Невідомо			[164, с. 554].
16	с. Єроніма Варвара Винник	Невідомо			[164, с. 554].
17	с. Єротея Антонія Караїсь	1950 р.	Комсомольськ- на-Амурі. Комсомольський р-н Хабаровський край.	Невідомо	[164, с. 554].
18	с. Іванна Романа Козуб	24. 10. 1949 р.	Позбавлення волі строком на 5 років. Кізіллаг Пермська обл.	1954 р.	[31].

19	с. Інокентія Ірина Луцик	Невідомо			[164, с. 554].
20	с. Йосафата Марія Івашук	06. 05. 1950 р.	Виселення навічно. с. Богородске Ульчского р-ну Нижньо-Амурської обл. Хабаровського краю.	12. 06. 1956 р.	[64].
21	с. Леокадія Розалія Багрій	6. 05. 1950 р.	Комсомольськ-на-Амурі. Хабаровський край.	Невідомо	[164, с. 554].
22	с. Леонія Марія Мимохід	6.05. 1950 р.	Виселення навічно. с. Богородске Ульчского р-ну Нижньо-Амурської обл. Хабаровського краю.	30. 07. 1956 р.	[60].
23	с. Маркилина Анна Продан	Невідомо			Померла в Сибірі [164, с. 554].
24	с. Моніка Ольга Кучерська	1946 р.	Покарання відбувала в Красноярському краї.	1957 р.	[385, с. 45].
25	с. Омеляна Олена Чоловська	1950 р	Невідомо		[164, с. 554].

26	с. Софронія Віра Шипула	11. 07. 1949 р.	Покарання відбувала в Іркутській обл	Невідомо	[164, с. 554].
27	с. Софронія Марія Чех	невідомо			[164, с. 554].
28	с. Стефаніда Ірина Павелко	06. 05. 1950 р.	Комсомольськ- на-Амурі Хабаровський край.	Невідомо	[164, с. 554].
29	с. Фільотея Ольга Ковальська	06. 05. 1950 р.	Виселення навічно. с. Богородске Ульчского р-ну Нижньо- Амурської обл. Хабаровського краю.	8. 03. 1957 р.	[62].
30	с. Христофора Марія Гриценко	09. 05. 1950 р.	м. Томськ	Невідомо	[164, с. 554].

III. Сестри Студійського Уставу

№	Ім'я та прізвище черниці	Дата арешту	Термін покарання. Місце перебування в ув'язненні	Повернення із заслання	Джерело інформації
1	м. Йосифа Вітер	12. 10. 1945 р.	Позбавлення волі на 20 р. Мордовська Республіка.	29. 03. 1956 р.	[253, с. 174].

2	с. Азарія (прізвище невідоме)	1950 р.	Невідомо	1957 р.	[256, с. 45–47].
3	с. Дарія Канюка	1947 р.	Невідомо	1948 р.	[256, с. 45–47].
4	с. Любов Кучер	1950 р.	Невідомо	1958 р.	[256, с. 45–47].
5	с. Мануїла (прізвище невідоме)	12. 04. 1945 р.	Невідомо		[256, с. 45–47].
6	с. Пахомія (прізвище невідоме)	12. 04. 1945 р.	Засуджена на 8 років.	Невідомо	[256, с. 45–47].
7	с. Теодора Анна Ворох	1950 р.	Невідомо	1959 р.	[256, с. 45–47].
8	с. Тереса (прізвище невідоме)	1949 р.	Невідомо	1954 р.	[256, с. 45–47].

IV. Згромадження сестер св. Йосифа-ОПДМ

№	Ім'я та прізвище черниці	<i>Дата арешту</i>	<i>Термін покарання. Місце перебування в ув'язненні</i>	<i>Повернення із заслання</i>	<i>Джерело інформації</i>
1	с. Арета Анна Лях	Травень 1950 р.	Виселення навічно. с. Харськ Молчанівського району Томської області	1960 р.	[83, с. 12].

2	с. Глікерія Ходань	Квітень 1950 р	Виселення навічно. с. Харськ Молчанівського р-ну Томська обл.	1960 р.	[387, с. 12].
3	с. Єлисавета Кушнір	1950 р.	Виселення навічно. Магадан	Невідомо	[387, с. 12].
4	с. Єфросинія Сирівка	Невідомо	Виселення навічно.	Невідомо	[387, с. 12].
5	с. Ілярія Поточняк	Невідомо	Виселення навічно.	Невідомо	[387, с. 12].
6	с. Ірена Лазар	1950 р.	Виселення навічно. Магадан	Померла на виселенню	[387, с. 12].
7	с. Лаврентія Гарасимів	Квітень 1950 р.	Виселення навічно. с. Харськ Молчанівського р-ну Томської обл	Померла на виселенню 28 січня 1952 р.	[273, с. 194– 197].
8	с. Матильда Луців	1950 р.	Виселення навічно.	Померла на виселенню	[387, с. 12].
9	с. Маргарита Міджак	Невідомо	Виселення навічно.	Невідомо	[387, с. 12].

10	с. Мокрина Малецька	Квітень 1950 р.	Виселення навічно. с. Харськ Молчанівського р-ну Томської обл.	Невідомо	[387, с. 12].
11	с. Олімпія Біда	Квітень 1950 р	Виселення навічно. с. Харськ Молчанівського р-ну Томської обл.	Померла в Сибірі 26 серпня 1952 р.	[273, с. 194– 197].
12	с. Ярослава Карівець	Невідомо	Виселення навічно.	Невідомо	[387, с. 12].

V. Згромадження сестер Пресвятої Родини

№	Ім'я та прізвище черниці	<i>Дата арешту</i>	<i>Термін покарання. Місце перебування в ув'язненні</i>	<i>Повернення із заслання</i>	<i>Джерело інформації</i>
1	с. Андрея Брошнівська	12. 03. 1950 р.	Дарасун Забайкальський край.	1957 р.	[87, с. 15– 19].

2	с. Веніамина Марцинковська	12. 03. 1950 р.	Дарасун Забайкальський край.	1957 р.	[87, с. 15– 19].
3	с. Єремія Бойдунь	12. 03. 1950 р	Дарасун Забайкальський край.	1956 р.	[87, с. 15– 19].
4	с. Ювеналія Говбан	12. 03. 1950 р.	Дарасун Забайкальський край.	1956 р.	[87, с. 15– 19].

Настоятелі жіночих чернечих спільнот УГКЦ (1946–1989 рр.)

<i>Назва чернечої спільноти</i>	<i>Прізвище та чернече ім'я настоятельки</i>	<i>Роки служіння</i>
Чин святого Василя Великого	м. Йосифа Ісопенко	1957–1974 рр. [349, с. 311]
	м. Ірина Янович	1974–1982 рр. [349, с. 311]
	м. Василя Николайчук	1982–1988 рр. [349, с. 314]
	м. Олександра Горошко	1988–1990 рр. [349, с. 315]
Згромадження сестер СНДМ	с. Андрея Дубик	1945–1967 рр. [385, с. 67]
	с. Йосафата Іващук	1967–1972 рр. [385, с. 67]
	с. Йосафата Іващук	1972–1977 рр. [385, с. 67]
	с. Філомена Юзьків	1977–1982 рр. [385, с. 68]
	с. Філомена Юзьків	1982–1987 рр. [248, с. 67]
	с. Мирона Склянка	1987–1988 рр. [385, с. 69]
	с. Порфирія Грень	1988–1993 рр. [385, с. 69]

Згромадження сестер св. Йосифа-ОПДМ	с. Неоніла Теодосія Льорик	1939–1969 рр. [187, с. 2]
	с. Стефанія Параскевія Ваврушко	1969–1979 рр. [187, с. 2]
	с. Зеновія Софія Стародуб	1979–1993 рр. [187, с. 2]
Згромадження сестер Пресвятої Родини	с. Андрея Антоніна Брошнівська	1942–1976 рр. [188, с. 1]
	с. Венямина Володимира Марцінковська	1977–1983 рр. [188, с. 1]
	с. Маргарета Марія Дуган	1983–1991 рр. [188, с. 1]
Згромадження сестер Милосердя св. Вінкентія	с. Марія Єлизавета Аліція Поппе	1926–1970 рр. [183, с. 2]
	с. Єремія Побурин	1972–1992 рр. [183, с. 2]
Сестри Студійського Уставу	м. Йосифа Олена Вітер	1930–1988 рр. [186, с. 3]
	м. Анатолія Івашків	1989–1993 рр. [186, с. 3]
Згромадження сестер Мироносиць	с. Януарія Башук	1942–1964 рр. [314, с. 57]
	с. Антонія Івашків	1964–1986 рр. [314, с. 57]
	с. Єлена Цар	1986–1989 рр. [314, с. 57]
	с. Йосафата Пилипів	1989–1995 рр. [314, с. 66]

Згромадження сестер свящ. Йосафата	с. Йосафата Заваліївна	1914–1960 рр. [184, с. 2]
	с. Рафаїла Завалій	1960–1973 рр. [184, с. 2]
	с. Магдалина Романиця	1973–1974 рр. [184, с. 2]
	с. Василя Піх-Яхимець	1975–1982 рр. [184, с. 2]
	с. Йосафата Шопська	1983–1991 рр. [184, с. 2]
Згромадження сестер Пресвятої Євхаристії	с. Михаїла Крента -	1957–1982 рр. [190, с. 3]
	с. Лаврентія Даньків	1982–1987 рр. [190, с. 3]
	с. Партенія Бац	З 1987 р. до 1994 р. [190, с. 3]
Згромадження сестер Непорочної Діви Марії Фатімської	с. Іванна (прізвище невідоме)	З 1945 р. до 1963 р. [189, с. 2]
	м. Агафія Скрегунець	З 1963 р. до 1993р. [189, с. 2]

Копія розписки про довічне виселення

с. Олімпії Ольги Біди

Згромадження сестер св. Йосифа-ОПДМ

РАСПИСКА

Я, нижеподписавшийся гражданин Бидо (указать фамилию)
Ольга Алекс (имя и отчество) даю настоящую расписку
 спецкомендатуре МВД № 42 в том, что мне объявлено, что
 я вместе со своей семьей по решению Совета Министров СССР
 оставлен на спецпоселении навечно и если совершу побег с места
 поселения, буду привлечен к уголовной ответственности по Указу
 Президиума Верховного Совета Союза ССР от 26 ноября 1948 г.,
 которым за это преступление предусмотрена мера наказания — 20 лет
 каторжных работ.

Подпись высленца Бидо

21 Ноября 1950 года.

Подпись лица, отбравшего расписку Байорин М. И. Волосовский
(должность, звание и фамилия)
Романов Л. И. Асан (Васильев)

21 ноября 1950 года.

628-50 11000

“З. Орынчалом зидио”
 “Наг. арты”
 “Уммет у. Д. б. Кавер м. В.”
 07 10 05

Джерело: Музей Блажених сестер Олімпії (Ольги Біди) та Лаврентії (Леокадії
 Гарасимів) Згромадження сестер св. Йосифа-ОПДМ у м. Львові.

Сестри служебниці на засланні в Сибіру.

(с. Богородске Ульчского району Нижньо-Амурської обл. Хабаровського краю).

1951 р.

На фотографії (зліва направо) перший ряд: с. Омеляна Чоловська, с. Стефанія Павлишин, с. Єротея Караїсь, с. Йосафата Іващук, с. Леонія Мимохід.
Другий ряд (зліва направо): с. Фільотея Ковальська, с. Епістимія Возьна та с. Аверкія Маслюк [165, с. 214].

Додаток Е

Сестри згромадження Пресвятої Родини на засланні.
Середина 1950-х рр. (Дарасун Забайкальський край).

с. Венямина Марцінковська, с. Андрея Брошнівська
(другий ряд в центрі) [188, с. 3].

Додаток Ж

Греко-католицькі черниці на спецпоселенні в Мордовії.

1953 р. [186, с. 4].

Додаток И

Зустріч сестер Служебниць з провінційною настоятелькою
с. Андресею Дубик (другий ряд в центрі).

Служіння настоятельки виконувала з 1945 р. до 1967 р.

м. Жовква, 1959 р. [172]

Додаток К

Зустріч спільноти сестер Служебниць

м. Львів. 1988 р. [172]

Похід 17 вересня 1989 р. під гаслами свободи віросповідання для греко-католиків. м. Львів.

Джерело: Бюро Постуляції і місії УГКЦ (фото о. Богдана Гаврилишина).

Учасниці походу сестри згромадження Пресвятої Родини
с. Володимира Дмитришин і с. Анатолія Дмитришин.

Джерело: Бюро Постуляції і місії УГКЦ (фото о. Богдана Гаврилишина).